

Venujem mojim rodičom

Marián Zouhar

Rigidná designácia

*Metafyzická téma
vo filozofii jazyka*

Bratislava 2006

Vydalo vydavateľstvo

Malá 5, 811 02 Bratislava

Publikácia vychádza s finančným príspevím
Filozofického ústavu Slovenskej akadémie vied
a v rámci grantového projektu VEGA č. 2/6136/26
Referencia, kvantifikácia, predikácia.

Vedeckí recenzenti:

Prof. PhDr. Pavel Cmorej, CSc.

Mgr. Jiří Raclavský, PhD.

© Marián Zouhar 2006

Cover © Jaroslava Lalíková 2006

ISBN 80-85402-79-3

Obsah

0. Úvod	7
0.1 Metafyzický obrat v sémantike	7
0.2 Individuá	10
0.3 Vlastnosti a esencializmus	12
0.4 Možné svety	18
0.5 Téma	20
0.6 Štruktúra	22
 1. Singulárne deskripcie ako rigidné designátory	25
1.1 Jazyk a rigidita	25
1.2 Singulárne deskripcie	32
1.3 Prvý pojem rigidného designátora	35
1.4 Rigidné designátory a empirické objekty	40
1.5 Rigidná designácia bez esencializmu	47
1.6 Hierarchia	53
 2. Vlastné mená ako rigidné designátory	55
2.1 Motivácia	55
2.2 Funkcia vlastných mien v jazyku	62
2.3 Špecifiká rigidnosti vlastných mien	69
2.4 Nedorozumenie alebo omyl?	82
2.5 Konvenčnosť, bezprostrednosť, rigidnosť	85
2.6 Lewisovská ontológia a rigidita	91
2.7 Čiastočne deskriptívne vlastné mená	99
2.8 Pozostatky metafyziky	111

3. Indexické výrazy ako rigidné designátory 117

3.1	Indexické výrazy a ich použitie	117
3.2	Dva druhy indexických výrazov	121
3.3	Kaplanova teória indexických výrazov	128
3.4	Rigidnosť indexických výrazov	136
3.5	Zložené demonstratíva	140

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory 145

4.1	Intenzionalistická teória	145
4.2	Intenzionalistická teória	151
4.3	Esencialistická teória	156
4.4	Teória rigidnej aplikácie	161
4.5	Hierarchická intenzionalistická teória	168
4.6	Všeobecné rigidné designátory, <i>de dicto</i> a <i>de re</i>	174
4.7	Náležitosti a nevyhnutnosť	177
4.8	Možnosti extenzionálneho esencializmu	187

5. Záver 193

<i>Definície</i>	199
------------------------	-----

<i>Literatúra</i>	203
-------------------------	-----

<i>Menný register</i>	213
-----------------------------	-----

<i>Vecný register</i>	216
-----------------------------	-----

0. Úvod

0.1 Metafyzický obrat v sémantike

Koncom šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov 20. storočia sa vo filozofii jazyka odohral zásadný obrat, ktorý mal vážne dôsledky pre pohľad na sémantiku jazyka, najmä sémantiku určitých druhov jazykových výrazov. Iniciátorom obratu bol Saul Kripke a zrejme najvýstižnejšie možno túto udalosť označiť názvom *metafyzický obrat v sémantike*. V sérii prednášok, ktoré neskôr vyšli aj v knižnej alebo časopiseckej podobe, Kripke poukazoval na spojenosť medzi niektorými sémantickými a metafyzickými pojmami.¹ Je značne kontroverzné, ako máme zhodnotiť tento obrat v sémantike. Negatívny postoj sa bude opierať o tézu, že sémantika jazyka by mala byť nezávislá od toho, aký je svet; keď sa totiž svet zmení, ešte to nie je dôvod na zmenu sémantiky jazyka. Pozitívny postoj takýto obrat privíta, lebo sémantika jazyka by mala byť závislá práve od toho, aký je svet; veď jazyk, ktorým hovoríme a pomocou ktorého sa orientujeme vo svete, je neoddeliteľnou súčasťou nášho sveta.

¹ Mám na mysli predovšetkým jeho knihu *Naming and Necessity*, ktorá pôvodne vyšla v roku 1972 ako súčasť obsiahleho zborníka *Semantics of Natural Language* (zostavili D. Davidson a G. Harman, Reidel, Dordrecht – Boston 1972, 253 – 355 a 763 – 769), a v roku 1980 samostatne (Harvard University Press, Cambridge (Mass.)). Slovenský preklad *Pomenovanie a nevyhnutnosť* vyšiel v roku 2002 (preložil A. Riška, Kalligram, Bratislava). Ďalej ide o štúdie „Identity and Necessity“ (pôvodne vyšla v zborníku *Identity and Individuation*, zostavil M. Munitz, New York University Press, New York 1971, 135 – 164) a „Speaker’s Reference and Semantic Reference“ (pôvodne vyšla v zborníku *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, zostavili P. French, T. Uehling a H. Wettstein, University of Minnesota Press, Minneapolis 1979, 6 – 27). Značne zaujímavé sú aj dosiaľ nepublikované prednášky z roku 1973 *Reference and Existence*. Pozri Kripke [1972; 1973; 1979; 1980; 1993; 2002].

To, čo som nazval „metafyzický obrat v sémantike“, súvisí so vzťahom medzi jazykovými výrazmi (prinajmenšom jazykovými výrazmi niektorých druhov) a mimojazykovými entitami. Kripke totiž poukázal na to, že niektoré výrazy (resp. druhy výrazov) sa vzťahujú na mimojazykové entity *rigidne* a iné výrazy, resp. druhy výrazov sa na ne vzťahujú *nerigidne*. Niektoré výrazy sú preto *rigidnými designátormi* a vzťah medzi nimi a mimojazykovými entitami je vzťahom *rigidnej designácie*, resp. *rigidnej referencie*. Termíny „referencia“ a „designácia“ budem používať synonymne (to isté platí o slovesných formách „referovať na“ a „designovať“). V rovnakom zmysle budem niekedy používať aj netechnický termín „označovať“, resp. „označovanie“.²

Predbežne a bez nároku na presnosť možno povedať, že výraz *rigidne* referuje na objekt práve vtedy, keď (i) na tento objekt referuje aspoň v jednom možnom svete a čase a (ii) neexistujú také dva rôzne možné svety a/alebo časy, v ktorých tento výraz referuje na rôzne objekty. Výraz je *rigidným designátorom* v prípade, že na objekty referuje *rigidne*.

Túto charakteristiku *rigidnej designácie*, resp. *rigidného designátora* budeme postupne explikovať a rozlíšime niekoľko pojmov *rigidných designátorov*. Každý z týchto pojmov však bude vyhovovať predbežnej charakteristike obsiahnutej v bodoch (i) a (ii). Uvidíme, že relevantné rozdiely závisia predovšetkým od dvoch fakto-

² Ako sa postupne ukáže, existuje viacero pojmov referencie. Niektoré výrazy – ide o tzv. empirické výrazy – referujú na objekty v závislosti od stavu možného sveta a času. V tomto prípade ide o referenciu v podobe štvorargumentového vzťahu medzi výrazom, možným svetom, časom a predmetom. Neempirické výrazy nereferujú na svoje predmety v závislosti od možného sveta a času, a preto v ich prípade ide o dvojargumentový vzťah medzi výrazom a predmetom. Niektoré ďalšie výrazy zase referujú v závislosti od kontextu ich použitia – ide o tzv. indexické výrazy. V takom prípade môžeme referenciu explikovať ako trojargumentový vzťah medzi výrazom, kontextom použitia a predmetom. Samozrejme, aj tieto tri pojmy referencie možno ďalej rozčleniť, a tak môžeme získať ďalšie druhy referencie. Čitateľ by mal mať túto skutočnosť na pamäti. O viacerých pojmoch referencie a iných vzťahoch medzi jazykovými výrazmi a mimojazykovými entitami podrobne uvažuje P. Cmorej v statiach Cmorej [2001e; 2001f; 2001g].

rov. Prvý faktor je jazykový a súvisí s tým, o aký druh výrazu ide. Musíme totiž vziať do úvahy to, či ide napríklad o vlastné meno, alebo o deskripciu; analogicky musíme rozlišovať to, či ide o singulárny výraz, alebo o všeobecný výraz. Druhý faktor je metafyzický alebo ontologický a súvisí s tým, akú entitu výraz označuje. Dostaneme značne odlišné pojmy rigidného designátora v prípade výrazov referujúcich na individuá a v prípade výrazov referujúcich na všeobecniny (vlastnosti, vzťahy). Takisto značné rozdiely sa ukážu vtedy, keď sa zamyslíme nad tým, *ako* výraz určitého druhu referuje na príslušnú entitu.

Termíny „entita“ a „objekt“ budem používať v najširšom možnom zmysle. Entitami či objektmi sú ako individuá, tak aj všeobecniny. Všeobecniny – vlastnosti, vzťahy, druhy atď. – budem neskôr explikovať ako intenzie definované na možných svetoch. Individuám sa budem venovať trochu podrobnejšie o chvíľu. Okrem toho medzi entity patria napríklad aj udalosti (teda vojny, revolúcie, preteky, havárie a možstvo ďalších vecí), inštitúcie (ministerstvá, univerzity, rôzne úrady atď.), stavy vecí (rôzne konglomeráty indivíduí, napríklad známa mačka na rohožke), stavy (manželstvo, staromládenectvo atď.), druhy pocitov či iných mentálnych stavov (bolesť, radosť, letargia), pocity (konkrétna bolesť, konkrétny stav radosti atď.). Entitami sú nepochybne aj významy jazykových výrazov, ba dokonca aj samotné jazykové výrazy. Nemali by sme zabudnúť ani na matematické objekty, ako sú čísla či rôzne operácie, funkcie a geometrické obrazce. Takisto medzi entity patria množiny rôznych typov, teda množiny indivíduí, množiny množín indivíduí, množiny čísiel, množiny funkcií, množiny mentálnych stavov atď.

Zoznam entít by sme mohli ešte dlhú dobu rozširovať, no na naše účely nepotrebujeme mať k dispozícii vyčerpávajúci súpis entít. Do značnej miery bude závisieť od toho, akú ontológiu prijímame, teda od toho, či sa hlásime ku krajnému nominalizmu, nejakej verzii konceptualizmu, či dokonca realizmu (v otázke existencie abstraktných entít). Táto problematika však presahuje skromný rámec knihy. Chcem iba čitateľa požiadať, aby bol tolerantný k používaniu termínu „entita“ alebo „objekt“.

0.2 Individuá

Pristavme sa na chvíľu pri problematike individuí. Ak nejaký problém patrí medzi skutočne ťažké filozofické problémy, tak je to práve otázka, čo sú individuá. Vieme uviesť množstvo príkladov na individuá – napríklad bežné fyzické objekty, ako sú ľudia, stromy, rieky atď. – ale podať nejakú presnú definíciu sa nám sotva podarí. Vieme poskytnúť nejaké negatívne vymedzenie v tom zmysle, že individuom nie je všeobecnina, teda napríklad vlastnosť alebo vzťah, nie je ním množina ani číslo. Určite by sme však vážali pri otázke, či medzi individuá máme zaradiť napríklad inštitúcie alebo konkrétne mentálne stavy, či dokonca nejaké abstraktné objekty.³ Niektorí filozofi sú pomerne odvážni a medzi individuá zaraďujú dokonca udalosti.⁴

O všetkých týchto a mnohých ďalších alternatívach sa nebudem vyjadrovať, pretože otázka, či medzi individuá patria také a také entity, ale nepatria sem také a onaké objekty, nijako významne nesúvisí s problematikou rigidnosti. Pokúsim sa naznačiť, ako budem používať termín „individuum“ a čo zhruba budem rozumieť pod individuom v tejto knižke.

Najjednoduchšie, no nie celkom jednoznačné vymedzenie znie, že individuum je časopriestorový objekt. Termín „individuum“ budem používať výlučne na označovanie takýchto objektov. Samozrejme, takéto vymedzenie nie je v ničom objavné. Navyše je aj značne neostré, keďže nerozlišuje medzi jednotlivými individuami a konglomerátmi individuí či stavmi vecí. Je mačka na rohožke jedným individuom? Alebo ide o dve individuá? Tieto otázky nechávam otvorené, iba na ne upozorňujem. Domnievam sa však, že odpoveď úzko súvisí s tým, akú konceptuálnu schému máme k dispozícii. Ak prijmeme tézu, že naša konceptuálna schéma sa nejakým (bližšie nešpecifikovaným) spôsobom reprezentuje v našom jazyku,

³ Tento problém sa vynorí napríklad vtedy, keď sa pokúsime zaviesť abstraktné individuá (pozri napríklad Gahér [1999; 2000]), čo sa nemusí celkom pozdávať naším „svetským“ intuíciam.

⁴ Pozri Davidson [1997].

mohli by sme získať určité vágne kritérium na odlíšenie indivíduí a konglomerátov indivíduí. Naše slovné spojenie „mačka na rohožke“, ktoré sme použili na vyčlenenie určitej entity z nášho okolia, obsahuje dve substantíva, čo je podľa mňa pomerne spoľahlivý indikátor toho, že ide o konglomerát dvoch indivíduí.⁵ Náš jazyk neobsahuje jedno substantívum, ktoré by opisovalo príslušný konglomerát, ktorý je určitým spôsobom usporiadaný. To neznamená, že nedokážeme zaviesť *nový* výraz, ktorý bude označovať našu mačku na rohožke; také niečo naozaj dokážeme, ale vieme to urobiť iba pomocou iných výrazov jazyka. Na druhej strane je evidentné, že aj mačku vieme rozložiť na ďalšie indivíduá: štyri nohy, chvost, hlavu, jednotlivé chlpy atď. Na mačku sa teda tiež dokážeme pozrieť ako na konglomerát indivíduí, ale zároveň ju klasifikujeme ako samostatné indivídium.

Tým chcem naznačiť, že to, čo budeme považovať za indivídium, je do značnej miery závislé od pohľadu, ktorý zvolíme. Na účely tejto knihy stačí, keď prijmeme vágnejšie a mierne alibistické vymedzenie, ktoré sa odvoláva na našu konceptuálnu schému. Keď to poviem kruhovo, indivíduom je všetko, čo ako indivídium klasifikujeme. V našom jazyku, ktorý odráža konceptuálnu schému, máme termín „mačka“, takže mačky budú indivíduá; takisto v ňom máme termín „noha“, takže aj nohy budú indivíduá. To, akú jemnú klasifikáciu si zvolíme, však bude závisieť od kontextu.⁶

Takéto a viaceré ďalšie problémy vedú niektorých autorov k tomu, aby odmietli hovoriť o indivíduách ako o fyzických objektoch existujúcich v čase a priestore. Namiesto toho prijímajú teóriu, podľa ktorej indivíduá sú abstraktné objekty. To je síce jedna z možných ciest, ako sa napríklad v logike vyrovnáť s niektorými viac či menej metafyzickými problémami, ale v tejto knihe sa ňou nepustíme.

⁵ Takéto kritérium vychádza v podstate z metafyzickej koncepcie P. Strawsona; pozri Strawson [1997]; pozri aj Carr [2004].

⁶ M. Jubien prezentoval zaujímavú ontologickú teóriu, podľa ktorej akákoľvek nepatrná zmena indivídua, napríklad konkrétnej mačky, spôsobí, že vznikne iné indivídium, odlišné od pôvodného – odstrihnite svojej mačke jeden fúz a máte inú mačku; pozri Jubien [1993].

Tým však nechcem povedať, že koncepciu abstraktných indivíduí odmietam; nepochybne na určitej úrovni skúmania a abstrakcie má svoje opodstatnenie. Domnievam sa však, že abstraktné indivíduá nie sú tým, čo by na predteoretickej úrovni mohla tolerovať naša konceptuálna schéma. Budem sa zaoberať rigidnosťou niektorých výrazov *nášho* jazyka, a preto abstraktné indivíduá nemusím brať do úvahy.

0.3 Vlastnosti a esencializmus

Individuá sú teda exemplifikáty určitých vlastností. Objekt je exemplifikátom nejakej vlastnosti vtedy, keď túto vlastnosť exemplifikuje, teda vtedy, keď ju má. Pre indivíduum je *nevyhnutné*, že je exemplifikátom nejakých vlastností. Každé indivíduum v skutočnosti exemplifikuje nekonečne veľa vlastností, pretože pre každú vlastnosť platí, že indivíduum exemplifikuje buď túto vlastnosť, alebo jej opak. Inými slovami, pre každé indivíduum platí, že má práve jednu z vlastností, ktoré sa dajú vyjadriť výrazmi

$$(\lambda x)(Px), \text{ resp. } (\lambda x)(\sim Px),$$

pričom lambda operátor viaže voľné premenné vo výrokových formách a tak tvorí výrazy označujúce vlastnosti; výraz „ $(\lambda x)(Px)$ “ znamená: „byť indivíduom, ktoré má vlastnosť *byť P*“. Neexistuje indivíduum, ktoré by nemalo ani jednu z týchto vlastností.

Ako ukázal P. Cmorej, pojem indivídua, ktoré neexemplifikuje *žiadne* vlastnosti, je protirečivý a žiadne také indivíduum nemôže existovať.⁷ Keby sme termínom „holé indivíduum“ chceli označiť práve objekt, ktorý neexemplifikuje žiadne vlastnosti, dalo by sa povedať, že pojem *holého indivídua* je protirečivý.⁸ Cmorej v skutoč-

⁷ Pozri Cmorej [2006a].

⁸ Ku koncepcii „holých indivíduí“ sa u nás hlásia predovšetkým prívrženci Transparentnej intenzionálnej logiky; pozri Gahér [2000], Jespersen – Materna [2002], Materna [1998]. P. Kolář (pozri Kolář [1999: 117 – 121]) pripísal

nosti rozoberá niekoľko chápaní holého individua – uvedený pojem predstavuje v istom zmysle najradikálnejší pojem a je len jeden z nich – a ukazuje, že žiadnemu z nich sa nepodari vymedziť neprázdnu množinu objektov.

Individuá získavajú a strácajú mnohé vlastnosti. Idea holého individua zrejme vychádza z myšlienky, že si vieme predstaviť situáciu, v ktorej individuum nemá žiadne vlastnosti, ktoré nemá nevyhnutne. Túto myšlienku môžeme chápať v dvoch rovinách. Na ontologickej úrovni to znamená, že v nejakom možnom svete a čase toto individuum existuje bez všetkých vlastností, ktoré nemá nevyhnutne, a pritom si zachováva svoju identitu. To vedie k problému, ktoré Cmorej podrobne rozoberá. Na konceptuálnej úrovni však môžeme túto myšlienku interpretovať tak, že vieme abstrahovať od všetkých vlastností, ktoré individuum nemá nevyhnutne, a pritom zachovať jeho identitu.⁹ V tomto prípade nehovoríme, že v nejakom možnom svete a čase existuje bez všetkých týchto vlastností, len sa tým naznačuje, že nie sú nevyhnutné pre identitu individua. Ontologický prístup, ktorý vedie k neudržateľnej doktríne holých individuí, ma tu nebude zaujímať.¹⁰

takýto názor aj P. Tichému na základe niektorých myšlienok z Tichý [1988: 210] (mimochodom, P. Cmorej je trochu opatrnejší a pochybuje o tom, či Tichý vôbec takúto koncepciu zastával; pozri Cmorej [2006a: 141]).

⁹ Pozri Tichý [1988: 210 – 211] a Cmorej [2006a: 141 – 142].

¹⁰ Doktrína holých individuí, ako ju chápem, spočíva v tom, že existuje taký možný svet a čas, v ktorom individuum existuje bez toho, aby vôbec exemplifikovalo nejakú vlastnosť. (Iné koncepcie holých individuí pripúšťajú, že existujú určité vlastnosti, ktoré aj holé individuum musí exemplifikovať, a preto tieto prístupy tvrdia, že v nejakom možnom svete a čase existuje individuum bez toho, aby exemplifikovalo akúkoľvek inú vlastnosť okrem tých, ktoré musí exemplifikovať.) Táto doktrína je neudržateľná. Treba však od nej odlíšiť koncepciu, podľa ktorej individuum neexemplifikuje žiadnu vlastnosť nevyhnutne. Tento prístup totiž nepredpokladá, že automaticky existuje možný svet a čas, v ktorom individuum nemá žiadnu z vlastností, ktoré môže postrádať. Skôr naopak: V každom možnom svete a čase má nejaké z týchto vlastností, ide len o to, že žiadnu z nich nemá vo všetkých možných svetoch a časoch.

Pre nás bude zaujímavejší iný problém: Vieme abstrahovať od všetkých vlastností individua? Ak nevieme, ktoré vlastnosti sú v tomto zmysle preň nepostrádateľné? V podstate ide o problém *esencializmu*. Sú niektoré vlastnosti pre individuum esenciálne v tom zmysle, že ich má v každom možnom svete a čase, a teda si ani len nevieme predstaviť, že by ich v nejakom svete a čase nemalo? Doktrína, ktorá odmieta existenciu nepostrádateľných vlastností, sa nazýva *antiesencializmus*.

Esencializmus aj antiesencializmus sa vyskytujú v rôznych formách (niektoré z nich si všimneme aj vo štvrtej časti). Najkrajnejší antiesencializmus predstavuje vnútorne protirečivú koncepciu, podľa ktorej žiadna vlastnosť nie je pre individuum esenciálna.¹¹ Ľahko možno vidieť, že táto koncepcia je problematická. Ak totiž žiadnu vlastnosť nemá nevyhnutne, tak predsa nevyhnutne musí mať vlastnosť *nemáť žiadnu vlastnosť nevyhnutne*. Existuje teda aspoň jedna vlastnosť, ktorú má nevyhnutne. Musí však mať aj ďalšiu vlastnosť; konkrétne musí *byť totožné samo so sebou*. Túto vlastnosť má každé individuum (ba dokonca každá entita) a môžeme ju vyjadriť výrazom

$$(\lambda x)(x = x).$$

Keby to tak nebolo, v niektorých možných svetoch a časoch by individua mohli exemplifikovať vlastnosť *byť netotožný so samým sebou*, teda vlastnosť

$$(\lambda x)(x \neq x),$$

¹¹ Zrejme treba odlišovať takýto radikálny antiesencializmus od doktríny holých individuí. Ani radikálny antiesencialista nemusí prijímať doktrínu holých individuí, podľa ktorej existuje taký možný svet a čas, v ktorom individuum nemá žiadnu z vlastností, ktoré môže nemať. Radikálny antiesencialista môže tvrdiť, že v každom možnom svete a čase má individuum nejaké vlastnosti (ba dokonca ich má nekonečne veľa), ale žiadna z nich nie je taká, že ju má vo všetkých možných svetoch a časoch. Podľa neho žiadna z vlastností nepatrí individuu vo všetkých možných svetoch a časoch, teda nevyhnutne; môže však pripúšťať, že v každom možnom svete a čase individuum má nejaké vlastnosti.

čo nie je možné, pretože také individuum by nemalo žiadnu identitu. Existencia individua je neoddeliteľne spätá s jeho identitou, teda nemôžeme mať individuum, ktoré by nebolo totožné samo so sebou.

Pre individuum a zase platí, že má vlastnosť

$$(\lambda x)(x = a),$$

ktorú nemá žiadne individuum okrem a ; vlastnosť *byť totožné s individuum a* má a nevyhnutne. To znamená, že každé individuum b , pre ktoré platí, že $b \neq a$, nevyhnutne má vlastnosť

$$(\lambda x)(x \neq a),$$

teda vlastnosť *byť netotožné s individuum a* .

Ak vlastnosti, ktoré má individuum nevyhnutne, teda nemôže ich v nejakom možnom svete a čase nemať, budeme nazývať – v zhode s tradíciou – *esenciálnymi vlastnosťami*, tak vieme rozlíšiť prinajmenšom dva druhy takýchto vlastností:

- (i) esenciálne vlastnosti, ktoré majú všetky individua bez rozdielu vo všetkých možných svetoch a časoch;
- (ii) esenciálne vlastnosti, ktoré majú len niektoré individua vo všetkých možných svetoch a časoch.

Vlastnosť *byť totožný sám so sebou* patrí do prvej skupiny a vlastnosť *byť totožný s individuum a* zase patrí do druhej skupiny. Esenciálne vlastnosti prvého druhu budeme nazývať *triviálne* a esenciálne vlastnosti druhého druhu zase *netriviálne*.

Miernejšia verzia antiesencializmu – alebo veľmi skromná verzia esencializmu (označenie závisí od uhla pohľadu) – môže pripúšťať, že individua majú nevyhnutne iba triviálne vlastnosti. Upozorňujem, že nejde mi antiesencializmus, ktorý tvrdí, že existuje taký možný svet a čas, v ktorom individuum má len triviálne vlastnosti a žiadne iné. Ide mi skôr o koncepciu, ktorá tvrdí, že od všetkých ostatných vlastností – okrem triviálnych – môžeme abstrahovať, a pritom nezničíme identitu individua. Ani takýto antiesencializmus však nie je uspokojivý. Uznáva síce, že individuum – povedzme individuum a – má nevyhnutne vlastnosť *byť totožný sám so se-*

bou, no popiera, že nevyhnutne má aj vlastnosti ako *byť totožný s individúom a* alebo *byť netotožný s individúom b* (pre nejaké $b \neq a$). Keby individuum *a* nemalo vlastnosť *byť totožný s individúom a*, jednoducho by neexistovalo.

Músime teda pripustiť verziu esencionalizmu, podľa ktorej individuum nevyhnutne má aj netriviálne esenciálne vlastnosti. Ľahko si však môžeme uvedomiť, že nestačí veľkoryso pripustiť, že individuum *a* má zo všetkých netriviálnych esenciálnych vlastností nevyhnutne iba vlastnosť *byť totožný s individúom a*. P. Cmorej totiž ukázal, že ak má individuum jednu esenciálnu vlastnosť nevyhnutne, tak má nevyhnutne všetky esenciálne vlastnosti. Najprv zaveďme pojem vyplývania medzi vlastnosťami:

Z vlastnosti *P* vyplýva vlastnosť *Q* vtedy a len vtedy, keď platí:
 $(\forall w)(\forall t)(\forall x)(P_{wt}(x) \supset Q_{wt}(x)).^{12}$

Výraz „ $P_{wt}(x)$ “ znamená: „*x* má v možnom svete *w* a čase *t* vlastnosť *P*“. Je zrejmé, že z esenciálnej vlastnosti P_1 individua *a* vyplývajú v tomto zmysle okrem P_1 aj všetky esenciálne vlastnosti $P_2, \dots, P_n$ individua *a*. A je zrejmé, že individuum nemôže nemať vlastnosti vyplývajúce z nejakej vlastnosti, ktoré toto individuum má. Preto všetky esenciálne vlastnosti, ktoré má, má nevyhnutne.

Zaujímavý druh esenciálnych vlastností predstavujú tzv. *čiasťočne esenciálne vlastnosti*, ktoré objavil P. Cmorej.¹³ Triedu netriviálnych esenciálnych vlastností môžeme v podstate rozdeliť na dve skupiny: rýdzo esenciálne vlastnosti a čiasťočne esenciálne vlastnosti. Rýdzo esenciálna vlastnosť je taká vlastnosť, ktorú individuum nemôže nemať, teda v každom možnom svete a čase, v ktorom individuum existuje, túto vlastnosť aj exemplifikuje. Čiasťočne esenciálnu vlastnosť individuum môže nemať, pokiaľ nejde o vlastnosť, ktorá je preň esenciálna, ale individuum, pre ktoré esenciálna je, ju musí mať.

¹² Pozri Cmorej [2006a: 139].

¹³ Pozri Cmorej [2001b: 105]; pozri aj Cmorej [2001c: 140]. Niekedy sa označujú aj termínom *empirické esenciálne vlastnosti*.

Pozrime sa na nejaký príklad. Nech P je vlastnosť, ktorú môžeme skonštruovať pomocou vlastností *byť* P_S a *byť* P_M a disjunkcie, teda má formu *byť* P_S alebo P_M . Nech vlastnosť *byť* P_S je rýdzo esenciálna, teda každé individuum, ktoré ju má, ju nemôže nemať; nech vlastnosť *byť* P_M je empirická, teda žiadnemu individuu neprislúcha nevyhnutne. Ak objekt a má vlastnosť *byť* P_S , tak vlastnosť *byť* P_S alebo P_M bude preň esenciálna a nemôže ju nemať (nezáleží na tom, či má, alebo nemá aj vlastnosť *byť* P_M). Ak objekt b má vlastnosť *byť* P_M , ale nemá vlastnosť *byť* P_S (teda táto vlastnosť nie je jeho esenciálnou vlastnosťou), tak aj vlastnosť *byť* P_S alebo P_M má iba kontingentne, teda nie je jeho esenciálnou vlastnosťou. Konkrétnejšie, napríklad vlastnosť *byť* totožný s Nixonom alebo zapletený do aféry Watergate je čiastočne esenciálna vlastnosť, pretože pre Nixona je esenciálna (keďže je preňho esenciálna vlastnosť *byť* totožný s Nixonom), ale pre niekoho odlišného od Nixona esenciálna nie je, hoci v skutočnosti aj toto individuum mohlo byť zapletené do aféry Watergate, teda zhodou okolností má vlastnosť *byť* zapletený do aféry Watergate.

Je zrejmé, že z nejakej esenciálnej vlastnosti individua vyplývajú aj všetky čiastočne esenciálne vlastnosti, ktoré toto individuum má esenciálne. Dostávame tak ešte bohatšiu verziu esencializmu, podľa ktorej individuum má všetky rýdzo esenciálne vlastnosti aj čiastočne esenciálne vlastnosti, ktoré má esenciálne, v každom možnom svete a čase (v ktorom existuje).

Esencializmu sa nevyhneme. Je iba otázne, aký bohatý esencializmus máme prijať. Musíme akceptovať, že všetky esenciálne vlastnosti, ktoré individuum má, má nevyhnutne, ale aj táto formulácia nám dáva značnú voľnosť v tom, že vyberieme, ktoré vlastnosti sú a ktoré nie sú esenciálne. Antiesencializmus v literatúre nadobúda predovšetkým podobu teórie, ktorá sa stavia proti aristotelovskému esencializmu.¹⁴ Aristotelovský esencializmus – ktorý koniec koncov prijímal aj S. Kripke – považuje za esenciálne vlastnosti individuí ich *druhovú* alebo *rodovú* vlastnosti, ako sú napríklad vlast-

¹⁴ Poučný výklad aristotelovského esencializmu a súvisiacich tém čitateľ môže nájsť v knihe Carr [2004].

nosti *byť človek* alebo *byť zlatom*. Termín „druhovú vlastnosť“ budem používať pomerne široko a budem pod ním rozumieť čokoľvek, čo by Aristoteles zaradil medzi tzv. druhé podstaty, teda nielen druhové a rodové vlastnosti živočíchov, ale napríklad aj látkové vlastnosti atď. Domnievam sa, že takýto esencionalizmus treba kritizovať, pretože individuum, ktoré je zhodou okolností človekom, nemusí byť človekom vo všetkých možných svetoch a časoch (v ktorých existuje). Esencionalizmus, ktorý prijímam, nie je aristotelovským esencionalizmom. Vo štvrtej časti sa pozrieme na koncepciu, ktorá je podľa mňa plnohodnotnou náhradou takéhoto esencionalizmu.

Hoci esencionalizmus, ktorý prijímam, pripúšťa, že každé individuum exemplifikuje nekonečne veľa esenciálnych vlastností, ide v konečnom dôsledku o pomerne skromný nearistotelovský esencionalizmus. Viac sa o tejto téme bude písať vo štvrtej časti.

0.4 Možné svety

Už sme pracovali s pojmom možného sveta, a preto ho treba aspoň stručne objasniť, hoci na intuitívnej úrovni by malo byť dostatočne zrejmé, o čo ide. Trochu exaktnejšie by sa dalo povedať, že možný svet je maximálna a neprotirečivá množina stavov vecí, pričom každý stav vecí zachytáva to, či určitý predmet má, alebo nemá istú vlastnosť, prípadne zachytáva to, či viaceré predmety sú, alebo nie sú v istom vzťahu.

Každý stav vecí sa teda dá reprezentovať buď pomocou subjekt-predikátového výroku (formy „ x má vlastnosť P “), alebo pomocou vzťažného výroku (formy „ x je vo vzťahu R k y “). *Maximálnosť* možného sveta je daná tým, že o každom indivíduu z univerza daný svet obsahuje informáciu, či má, alebo nemá určitú vlastnosť (a platí to pre všetky vlastnosti), a o každej usporiadanej n -tici indivíduí z univerza daný svet obsahuje informáciu, či jej prvky sú, alebo nie sú v určitom vzťahu (a platí to pre všetky vzťahy). *Neprotirečivosť* možného sveta je zase určená tým, že jedno individuum nemôže v jednom svete mať a zároveň nemať tú istú vlastnosť, resp. tým,

0. Úvod

že členy istej n -tice indivíduí nemôžu v jednom svete byť a zároveň nebyť v tom istom vzťahu.

Jednoduchý model môže byť v tejto súvislosti dostatočne inštruktívny. Predstavme si, že máme dve indivíduá a, b a vlastnosť P . Nech $\sim P$ je opačná vlastnosť k vlastnosti P . Ak indivídium má danú vlastnosť, naznačíme to tým, že ho napíšeme do príslušného stĺpca. Symbol $\{\dots\}$, ktorý sa nachádza v jednotlivých stĺpcoch, predstavuje extenziu príslušnej vlastnosti; symbol $\emptyset$ znamená, že extenzia je prázdna. V záujme jednoduchosti predpokladajme, že indivíduá existujú vo všetkých možných svetoch a že z dvojice opačných vlastností má indivídium práve jednu. Kombinatoricky dostávame nasledujúce možnosti $W_1 - W_{16}$:

	P	$\sim P$
W_1 :	$\{a, b\}$	$\emptyset$
W_2 :	$\{a\}$	$\{b\}$
W_3 :	$\{b\}$	$\{a\}$
W_4 :	$\emptyset$	$\{a, b\}$
W_5 :	$\{a, b\}$	$\{a, b\}$
W_6 :	$\{a, b\}$	$\{a\}$
W_7 :	$\{a, b\}$	$\{b\}$
W_8 :	$\{a\}$	$\{a, b\}$
W_9 :	$\{a\}$	$\{a\}$
W_{10} :	$\{a\}$	$\emptyset$
W_{11} :	$\{b\}$	$\{a, b\}$
W_{12} :	$\{b\}$	$\{b\}$
W_{13} :	$\{b\}$	$\emptyset$
W_{14} :	$\emptyset$	$\{a\}$
W_{15} :	$\emptyset$	$\{b\}$
W_{16} :	$\emptyset$	$\emptyset$

$W_1 - W_{16}$ predstavujú všetky kombinatorické možnosti, no iba $W_1 - W_4$ predstavujú možné svety, pretože iba tieto kombinácie sú maximálne aj neprotirečivé. Ostatné z nich tieto požiadavky nespĺňajú.

Samozrejme, podmienky maximálnosti a neprotirečivosti nebránia tomu, aby sa aj v rámci možných svetov uskutočňovali zmeny. Je napríklad možné, aby sa indivídium o , ktoré má vlastnosť P_1 , zmenilo tak, že vlastnosť P_1 stratí a získa vlastnosť P_2 , ktorá je s P_1

nezlučiteľná (a prípadne stratí, resp. nadobudne ďalšie vlastnosti a vstúpi, resp. vystúpi z relevantných vzťahov tak, aby sa zachovala maximálnosť a neprotirečivosť). Takisto je možné, aby napríklad dvojica individuí o_1 a o_2 , ktoré sú vo vzťahu R_1 , prestala byť v tomto vzťahu, prípadne medzi nimi môže vzniknúť nový vzťah R_2 (ktorý je s pôvodným vzťahom nezlučiteľný). Keďže v rámci možných svetov je možná zmena, treba zaviesť aj časový parameter; možný svet W v čase T_1 sa môže aspoň v niektorých aspektoch líšiť od možného sveta W v čase T_2 . Príkladom je aj náš svet, ktorý sa neustále mení.

Poznamenávam, že malé písmená w a t budú predstavovať premenné, ktorých oborom premennosti je množina možných svetov, resp. množina časových okamihov, kým veľké písmená W a T budú predstavovať mená konkrétneho možného sveta, resp. časového okamihu.

0.5 Téma

Primárnym cieľom tejto práce je (i) preskúmať, aké rôzne pojmy rigidného designátora môžeme rozlíšiť, a (ii) zistiť, aké pojmy rigidného designátora sú relevantné v súvislosti s výrazmi, ktoré sa zvyčajne považujú za rigidné designátory. Mimoriadne nás bude pri tom zaujímať, (iii) ktoré pojmy rigidného designátora sú z metafyzického hľadiska v istom zmysle neutrálne. Vzťah medzi výrazom a entitou, na ktorú rigidne referuje, nie je metafyzicky neutrálny, ak vzťah referencie medzi výrazom a entitou existuje vďaka tomu, že táto entita má nejakú špecifickú vlastnosť. Ukáže sa, že vlastné mená a niektoré všeobecné výrazy, ktoré sa považujú za rigidné designátory, sú v tomto ohľade najneutrálnejšie. Vzťah medzi vlastným menom a jeho nositeľom, resp. medzi všeobecným výrazom a určitou intenziou, je stanovený konvenčne, teda je zachytený v podobe jazykovej konvencie, a preto skutočnosť, či má daný objekt takú či onakú vlastnosť, nie je podstatná pre existenciu vzťahu medzi výrazom a týmto objektom.

Na druhej strane deskripcie môžu rigidne referovať na objekty iba vtedy, keď tieto objekty majú vo všetkých možných svetoch a časoch (v ktorých existujú) vlastnosť, ktorú deskripcia vyjadruje. Vzťah referencie medzi deskripciou a jej referentom (v danom možnom svete a čase) nie je preto metafyzicky neutrálny. Rigidná designácia tohto druhu závisí od metafyzických faktorov, pretože ak napríklad individuum nemá určitú vlastnosť v každom možnom svete a čase, v ktorom existuje, tak deskripcia, ktorá naň referuje, pokiaľ je toto individuum exemplifikátom danej vlastnosti, nebude naň referovať rigidne. Samozrejme, existujú aj ďalšie pojmy rigidnej designácie a budeme ich postupne odkrývať.

Je zrejmé, že niektoré pojmy rigidnej designácie tesne súvisia s tým, či referent výrazu exemplifikuje alebo neexemplifikuje danú vlastnosť vo všetkých možných svetoch a časoch (v ktorých tento objekt existuje), kým iné pojmy rigidného designátora sú od tohto faktora nezávislé. Rigidná designácia prvého druhu nie je rýdzo sémantický pojem; ba dokonca by sa dalo povedať, že vôbec nie je sémantickým pojmom. Na druhej strane rigidná designácia druhého druhu sa dá zaradiť medzi sémantické pojmy. Ide o pojem, ktorý sa týka výrazov referujúcich na príslušné entity na základe zavedenia jazykovej konvencie. Zdá sa však, že tento pojem rigidnej designácie je v sémantických teóriách, ktoré s ním pracujú, *odvodeným* pojmom, hoci sa o tom v literatúre príliš nehovorí. Na to, aby výraz mohol rigidne referovať na individuum na základe jazykovej konvencie, musí byť vzťah medzi výrazom a týmto objektom v istom zmysle bezprostredný; to znamená, že objekt nemusí splňať žiadnu dodatočnú podmienku na to, aby sa stal referentom mena, musí byť iba tým predmetom, ktorý jazyková konvencia menu priraduje. Rigidnosť referencie vlastných mien (a niektorých všeobecných výrazov) je z tohto dôvodu odvodená z bezprostrednosti referencie.

Dôležitá otázka, ktorú si treba položiť, znie, v akom zmysle sa vlastne termín „designácia“ používa, teda aký vzťah medzi výrazmi a mimojazykovými objektmi označuje. V prípade individuových výrazov, ako sú vlastné mená, individuové deskripcie alebo niektoré indexické výrazy, je vzťah designácie (referencie) medzi výrazom a individuum. Vo všeobecnosti ide (i) o vzťah medzi výrazom a ob-

jektom, ktorý mu priraduje príslušná jazyková konvencia, alebo (ii) o vzťah medzi výrazom a objektom, ktorý spĺňa nejakú deskriptívnu podmienku. V prípade všeobecných výrazov je táto otázka trochu komplikovanejšia. Ako sa ukáže vo štvrtjej časti, v zásade takéto používanie termínu „designácia“ sa bude vzťahovať aj na všeobecné výrazy. To znamená, že pôjde (i) o vzťah medzi výrazom a pomenovanou všeobecninou, konkrétne intenziou (pokiaľ, pravda, ide o skutočný vzťah pomenovania), alebo (ii) o vzťah medzi výrazom a entitou, ktorá vyhovuje príslušnej deskriptívnej podmienke (v tomto prípade môže ísť o množinu individuí, prípadne množinu intenzií atď.). Existuje však viacero teórií, ktoré pojem designácie v prípade všeobecných výrazov chápu inak. Čitateľ by mal mať preto na pamäti, že tento termín sa môže (predovšetkým vo štvrtjej časti) vyskytovať aj v iných významoch, najmä keď nám pôjde o formuláciu týchto odlišných názorov. V každom prípade však uprednostňujem uvedené chápanie vzťahu designácie.

0.6 Štruktúra

V roku 2004 vyšla kniha s názvom *Podoby referencie*, v ktorej som sa problematikou referencie vlastných mien – a do istej miery aj singulárnych deskripcií – už zaoberal. A hoci som v nej neustále pracoval aj s pojmom rigidnej designácie, zo spätného pohľadu si myslím, že viaceré úvahy neboli dotiahnuté. Systematickejšiemu skúmaniu vzťahu rigidnej designácie som venoval zhruba 15 strán, čo sa časom ukázalo ako nedostatočné. Chcem sa preto k tejto téme vrátiť a niektoré veci dôkladnejšie domyslieť. Úvahy v *Podobách referencie* boli obmedzené aj v tom smere, že som sa zaoberal výlučne vlastnými menami a deskripciami. Ostatné druhy výrazov zostali bokom. V tejto knihe naprávam aj tento nedostatok a venujem sa všetkým významným druhom výrazov, ktoré sa v literatúre bežne po-

važujú za rigidné designátory, teda okrem vlastných mien a deskripcií aj indexickým výrazom a všeobecným výrazom.¹⁵

V prvej časti sa vraciam k pojmu rigidnej designácie v prípade deskripcií. Moje poznámky sú oveľa podrobnejšie ako v staršej knihe, pretože som využil príležitosť a rozobral som ďalšie metafyzické aj jazykové faktory, ktoré sa týkajú rigidnej designácie týchto výrazov. Osobitnú pozornosť som venoval jednému druhu deskripcií, ktoré sú rigidnými designátormi, no v literatúre sa o nich zatiaľ mlčí. Rigidná deskripcia sa definuje ako výraz, ktorý v každom možnom svete a čase, v ktorom na niečo vôbec referuje, referuje na ten istý predmet práve vďaka tomu, že tento predmet má príslušnú vlastnosť vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých je referentom deskripcie. Akosi však uniklo pozornosti filozofov, že deskripcia síce môže rigidne referovať na nejaký predmet v tom zmysle, že v každom možnom svete a čase, v ktorom na niečo vôbec referuje, referuje na tento predmet a na nič iné, ale zároveň môžu existovať aj také možné svety a časy, v ktorých tento predmet síce existuje, ale nie je referentom deskripcie. Zjavne ide o rigidný designátor a túto tézu sa pokúsim bližšie zdôvodniť.

V druhej kapitole sa presunieme k vlastným menám. V *Podobách referencie* som síce o týchto výrazoch povedal pomerne veľa, no k niektorým veciam sa treba opätovne vrátiť. Vlastné mená rigidne referujú na predmety na základe existencie jazykových konvencií, ktoré vznikajú pri zavádzaní vlastných mien do jazyka, teda pri „krste“ predmetov, ktoré majú byť nositeľmi mien. Vďaka konvenčnému aktu pomenovania vlastné mená referujú na svojich nositeľov bezprostredne a vďaka bezprostrednosti referencie sú vlastné mená rigidnými designátormi. Pristavíme sa pri jednom zaujímavom argumente, ktorého cieľom je ukázať, že pojmy bezprostrednosti a rigidnosti referencie nie sú takto úzko späté. Podľa tohto argumentu môžu existovať výrazy, ktoré síce referujú bezprostredne na dané objekty, no nie sú rigidnými designátormi. Hoci ide o ar-

¹⁵ Ide mi o výrazy prirodzeného jazyka, a preto vynechávam jeden dôležitý druh rigidných designátorov – (individuové) premenné, ktoré pri určitej valuácii rigidne referujú na objekty, ktoré im daná valuácia priradí.

gument, ktorý je na prvý pohľad presvedčivý, ukáže sa, že je chybný, a preto nepredstavuje hrozbu pre koncepciu, podľa ktorej existuje tesná súvislosť medzi bezprostrednosťou a rigidnosťou referencie. Osobitnú pozornosť budeme venovať aj tzv. čiastočne deskriptívnym vlastným menám, ktorých rigidnosť sa v niektorých prípadoch odlišuje od rigidnosti ostatných druhov vlastných mien.

V tretej časti sa zaoberám indexickými výrazmi a ich rigidnosťou. Navzdory tomu, že po Kaplanovi sa indexické výrazy štandardne zaraďujú medzi rigidné designátory, iba málo autorov sa venuje otázke, v čom spočíva rigidnosť ich referencie a v čom sa odlišuje a podobá rigidnosti vlastných mien a deskripcií. Tieto otázky treba preskúmať bližšie, pretože podľa všetkého je podobnosť rigidnosti indexických výrazov s rigidnosťou vlastných mien a deskripcií menšia, než sa predpokladalo. Pri indexických výrazoch treba totiž vziať do úvahy to, že referujú iba konkrétne realizácie, resp. použitia týchto výrazov. Dôsledkami tejto skutočnosti sa budeme podrobnejšie zaoberať v tretej časti.

Štvrtá časť sa týka všeobecných výrazov. Ide o problematiku, ktorá je azda najkontroverzejšia, pretože v literatúre nie je celkom jasné, v akom zmysle sa o všeobecných výrazoch dá povedať, že sú rigidnými *designátormi*. Rozoberám rôzne možnosti, ako explikovať ich fungovanie ako designátorov. Nevyhнем sa pritom ani rôznym filozoficky a metafyzicky zaujímavým problémom o esencializme a antiesencializme. Ukáže sa, že niektoré všeobecné výrazy sa podobajú vlastným menám v tom, že na príslušné všeobecniny referujú bezprostredne (a rigidne), kým iné všeobecné výrazy sa podobajú deskripciám, keďže svoje referenty designujú sprostredkovane.

* * *

Napokon by som chcel poďakovať vedeckým recenzentom Pavlovi Čmorejovi a Jiřímu Raclavskému za kritické pripomienky, ktoré mi v mnohých ohľadoch pomohli vylepšiť pôvodnú verziu a vyhnúť sa chybám či odstrániť viaceré nejasnosti. Moja vďaka takisto patrí Marii Duží, Bjørnovi Jespersenovi, Petrovi Kořátkovi, Pavlovi Maternovi a Martinovi Schmidtovi, ktorí ma ovplyvnili svojimi pripo-

0. Úvod

mienkami k niektorým častiam knihy, prípadne diskusiami o per-
traktovaných témach.

1

Singulárne deskripcie ako rigidné designátory

1.1 Jazyk a rigidita

Niektoré jazykové výrazy sa považujú za *designátory*. V zásade ide o výrazy, ktoré sa používajú na označovanie entít najrozmanitejších druhov. Vďaka tomu, že designátorom môžeme vyčleniť nejakú entitu, môžeme o nej povedať niečo pravdivé alebo nepravdivé. Niektoré designátory sa navyše vyznačujú tým, že ide o *rigidné* designátory, teda na predmety, ktoré označujú, referujú rigidne. Na nasledujúcich stránkach sa budeme zaoberať tým, čo pre výraz tohto ktorého druhu znamená, že je rigidným designátorom.

Intuitívne si možno priblížiť pojem rigidnej designácie na príklade z matematiky. Je nepopierateľným faktom, že ak je niečo raz matematickou pravdou, tak to platí vždy a všade; inými slovami, matematická pravda sa nemôže stať nepravdivou a, naopak, matematická nepravda sa nemôže stať pravdivou. Ak je teda pravda, že súčet čísiel 2 a 3 je 5, tak to platí vždy a všade; na druhej strane, ak neplatí, že súčet čísiel 2 a 3 je 6, tak za žiadnych okolností nemôže nastať opak. Preto môžeme povedať, že ak výraz „2 + 3“ označuje číslo 5, tak ho bude označovať *vždy a všade*. Žiadna zmena, nech je akokoľvek radikálna, nemôže spôsobiť zmenu matematických fak-

tov, a preto si môžeme byť istí tým, že výraz „ $2 + 3$ “ sa vzťahuje na číslo 5 vždy a všade, pretože matematické fakty platia vždy a všade. Vďaka tomu hovoríme, že výraz „ $2 + 3$ “ rigidne designuje alebo rigidne referuje na číslo 5. Rigidná designácia sa vyznačuje práve takouto stálosťou vzťahu medzi výrazom a označeným predmetom: Rigidný designátor je výraz, ktorý na predmet, na ktorý referuje, referuje vždy a všade.¹

Aby sme však predišli zbytočným nedorozumeniam, treba vo pred uviesť na pravú mieru určité pochybnosti, ktoré môžu vzniknúť. Keď hovorím, že výraz „ $2 + 3$ “ rigidne referuje na číslo 5, ide v skutočnosti o to, že výraz „ $2 + 3$ “ *v našom jazyku* rigidne referuje na číslo 5.² Čo táto kvalifikácia „v našom jazyku“ znamená? Mohli by ste namietnuť, že výraz „ $2 + 3$ “ nie je rigidný designátor, pretože je síce pravda, že momentálne ho používame na označovanie čísla 5, ale v zásade nič nebráni tomu, aby sme ním označovali napríklad číslo 6, najmenšiu planétu slnečnej sústavy, množinu plešatých mužov alebo čokoľvek iné. Čo by nám v tom mohlo zabrániť? Nuž, asi iba vymretie ľudstva. Bez akýchkoľvek problémov môžeme zaviesť jazykovú konvenciu, ktorá stanoví, že výraz „ $2 + 3$ “ označuje napríklad číslo 6. Keďže – námietka by mohla pokračovať – v princípe to isté sa dá povedať o každom výraze a keďže rigidný designátor by mal byť taký výraz, ktorý vždy a všade označuje to isté, tak z toho vyplýva, že žiadny rigidný designátor neexistuje. Každý výraz sa totiž dá v jednej situácii použiť na označenie jednej veci a v inej situácii zase na označenie inej veci.

Táto námietka je chybná a kvalifikácia „v našom jazyku“ má zabrániť práve jej vzniku.³ Všimnime si, ako sme sa dostali k charakte-

¹ To je iba predbežná charakteristika pojmu rigidného designátora, nie striktná definícia. Postupne budeme diskutovať o rôznych definíciách a identifikovať rôzne pojmy rigidného designátora.

² Na túto skutočnosť upozorňoval na viacerých miestach aj Kripke; pozri napríklad Kripke [1993: 172].

³ P. Cmorej zaviedol užitočné rozlíšenie medzi tzv. (jazykovými) výrazmi a semivýrazmi, ktorého pomocou sa dá ľahko ukázať, že oponentova námietka nie je namieste. Vo svojej námietke totiž nerozlíšil práve výrazy od

ristike rigidnosti výrazu „ $2 + 3$ “. Povedali sme, že matematický fakt, že $2 + 3$ je 5, je platný za každých podmienok. Táto formulácia však nič nehovorí o výrazoch, ktoré sú použité na vyjadrenie tohto faktu, resp. jeho časti, teda nehovorí ani o výraze „ $2 + 3$ “. Nevyhnutná pravdivosť uvedeného faktu nie je predmetom sporu. Lenže ďalej

semivýrazov. Semivýraz dostaneme z jazykového výrazu tak, že budeme abstrahovať od jeho významu. Vzťah medzi semivýrazom a významom je kontingentný: „Jeho identita [t. j. identita semivýrazu] nezávisí od toho, či má alebo nemá význam, ani od toho, aký má význam“ (Cmorej [2005: 65]). Semivýraz môže preto nadobúdať rôzne významy v závislosti od sémantickej interpretácie. Ten istý semivýraz môže nadobúdať napríklad v rôznych jazykoch rôzne významy, a preto by sme mali spojenie „semivýraz S vyjadruje význam V “ relativizovať vzhľadom na jazyk (a prípadne interpretáciu), t. j. korektná formulácia znie: „Semivýraz S vyjadruje v jazyku J (vzhľadom na interpretáciu I) význam V .“ Na druhej strane väzba medzi jazykovým výrazom a jeho významom je nevyhnutná, pretože jazykový výraz sa dá stotožniť s usporiadanou dvojicou $\langle S, V \rangle$, kde S je semivýraz a V jeho význam (pozri Cmorej [2005: 65 – 67]). Je zjavné, že jazykový výraz nemôže meniť svoj význam za žiadnych okolností, pretože inak by zanikol. Keďže väzba medzi výrazom a významom je v tomto zmysle stála a nemenná, netreba zavádzať relativizáciu vzhľadom na jazyk a prípadne sémantickú interpretáciu. Čo je dôležité, jazykové výrazy (na rozdiel od semivýrazov) nemôžu byť viacznačné, pretože usporiadané dvojice $\langle S, V_1 \rangle$, $\langle S, V_2 \rangle$, ... predstavujú v skutočnosti rôzne jazykové výrazy (pozri Cmorej [2005: 69]).

Keď použijeme rozlíšenie medzi výrazom a semivýrazom na náš prípad, dá sa povedať, že oponent prijal chybný predpoklad, podľa ktorého jazykový výraz môže znamenať niečo iné, a preto nemusí byť rigidným designátorom. To sa dá v skutočnosti povedať iba o semivýraze. Semivýraz „ $2 + 3$ “ môže referovať na číslo 5, pokiaľ má ten význam, aký má v našom jazyku, ale takisto môže referovať na niečo iné, ak sa jeho význam patrične zmení. Výraz „ $2 + 3$ “ musí referovať na číslo 5, pretože jeho význam je nemenný.

Rozlíšenie výrazov od semivýrazov by mohlo mnohé problémy a pseudoproblémy postaviť do iného svetla. Dalo by sa to ukázať na viacerých diskusiách, ktoré sa vedú vo svetovej filozofickej literatúre. V tejto práci ho však významnejšie využívať nebudem, pretože chcem reagovať aj na niektoré diskusie z literatúry, a preto by som mal rešpektovať aj takéto nedostatky. Miestami však budem čitateľa upozorňovať na to, ako by sa daný problém zjednodušil, keby autor prijal Cmorejovo rozlíšenie.

sme z tejto nevyhnutnosti odvodili, že výraz „ $2 + 3$ “ bude rigidne designovať číslo 5, teda odvodili sme informáciu o povahe istého výrazu. V tom je však zakopaný pes. Ako si to môžeme dovoliť? Ako môžeme povedať, že keďže je vecou matematickej nevyhnutnosti, že $2 + 3$ je 5, tak bude vecou „sémantickej nevyhnutnosti“, že výraz „ $2 + 3$ “ bude rigidne referovať na číslo 5? Iste, medzi matematickým faktom a výrazom, ktorý sa používa na jeho vyjadrenie, je zásadný rozdiel a oponentova námietka by platila, keby sme neurobili určité obmedzenie. Musíme iba zobrať *ten* výraz „ $2 + 3$ “, ktorý je súčasťou *nášho* jazyka. Samozrejme, výraz „ $2 + 3$ “ by sa dal použiť na označenie čohokoľvek, ale treba si uvedomiť, že potom by už nešlo o výraz nášho jazyka. Môžeme uvažovať o nejakom inom jazyku, v ktorom sa vyskytujú graficky a foneticky rovnaké výrazy ako v našom jazyku a v ktorom sa výraz „ $2 + 3$ “ používa na označenie niečoho iného, no táto skutočnosť je irelevantná. Námietka túto vec prehliadla. Oponent argumentoval, že by sme mohli zaviesť ľubovoľnú konvenciu pre výraz „ $2 + 3$ “. Treba si však uvedomiť, že (i) nie je iba vecou čírej jazykovej konvencie, že výraz „ $2 + 3$ “ (rigidne) referuje na číslo 5, a (ii) zavedením novej konvencie *de facto* zavádzame *nový* výraz, ktorý sa síce graficky a foneticky podobá na pôvodný výraz, nie je s ním však totožný. Pozrime sa na to trochu podrobnejšie.

Výraz „ $2 + 3$ “ je zložený a pozostáva z (pod)výrazov „2“, „+“ a „3“. Každý z týchto výrazov patrí do nášho jazyka a *v rámci nášho jazyka* má priradený sémantický obsah: výraz „2“ označuje číslo 2, výraz „3“ zase označuje číslo 3 a výraz „+“ označuje funkciu sčítania. Tieto fakty platia na základe existencie určitých jazykových konvencií nášho jazyka. Na to, aby bol výraz súčasťou nejakého jazyka, teda celého systému či siete jazykových výrazov, musí sa riadiť gramatickými a sémantickými pravidlami daného jazyka. Sémantické pravidlá priradujú výrazom „2“, „3“ a „+“ ako ich sémantické obsahy tie objekty, ktoré som uviedol. Ak zmeníte tieto priradenia, zmeníte zároveň aj jazyk. Ak však hovoríme o našom jazyku, s tými konvenčnými priradeniami, ktoré v ňom naozaj platia, tak výraz „2“ nemôže neoznačovať *v našom jazyku* číslo 2 (a podobne pre ostatné dva výrazy). Teraz si však už ľahko uvedomíme aj to, že

výraz „ $2 + 3$ “ nemôže v našom jazyku označovať nič iné, iba číslo 5. Výrazy „2“, „3“ a „+“ majú svoje pevne stanovené sémantické obsahy na základe jazykových konvencií platných v našom jazyku; zároveň je jasné, že $2 + 3$ je 5, na základe matematického faktu platného vždy a všade. Ak teda pripúšťame nemennosť matematických faktov a akceptujeme daný jazyk s jeho gramatickými aj sémantickými pravidlami, výraz „ $2 + 3$ “ nemôže referovať na nič iné, iba na číslo 5; to znamená, že na toto číslo bude v našom jazyku referovať rigidne. Otázka teda nezní, či výraz „ $2 + 3$ “ by sme nemohli použiť na označenie niečoho iného – samozrejme, že by sme mohli, ale to je irelevantné; dôležité je skôr to, že na základe platnosti určitých gramatických a sémantických pravidiel jazyka môžeme našim výrazom „ $2 + 3$ “ označovať iba číslo 5 a nič iné. Oponent urobil nebadanú chybu v tom, že prešiel od nášho jazyka, ktorý má zavedené sémantické konvencie, k inému jazyku, pretože *de facto* navrhoval niektoré jazykové konvencie zmeniť.

Túto skutočnosť môžeme lepšie pochopiť, keď zoberieme do úvahy výraz, ktorý nie je rigidným designátorom. Nedávno sa v astronómickom svete prijalo rozhodnutie, že počet planét nebude 9 ako doteraz, ale len 8, pretože Pluto nespĺňa kritériá na to, aby bolo planétou. Môžeme si predstaviť, že sa odohrala zhruba nasledujúca udalosť: Pôvodne sa predpokladalo, že kritériá na to, aby niečo bolo planétou (našej slnečnej sústavy), spĺňa deväť objektov. Nové výskumy však ukázali, že jeden z nich tieto kritériá nespĺňa. Preto sa prestal klasifikovať ako planéta.⁴ Vďaka tomuto zisteniu výraz „počet planét slnečnej sústavy“ prestal označovať číslo 9 a začal označovať číslo 8. Prečo? Jednoducho sa zmenšil počet planét, teda v istom zmysle sa zmenil svet. Sémantické pravidlá jazyka sa nezmenili (každý výraz znamená po tomto astronómickom rozhodnu-

⁴ Je možná aj iná interpretácia: Môžeme si predstaviť, že astronómovia prijali iné kritériá na klasifikáciu nebeských telies. To znamená, že na to, aby objekt bol planétou, musel splniť iné požiadavky. V takomto prípade sa však zmenila sémantika výrazu (presnejšie povedané, semivýrazu „planéta“ sa priradil iný význam). Nejde mi o takúto interpretáciu, pri ktorej sa mení sémantika, ale skôr o interpretáciu, pri ktorej sa menia fakty, resp. zisťuje sa, čo vlastne faktom je.

tí to isté, čo znamenal pred ním). Preto výraz „počet planét slnečnej sústavy“ nie je rigidný designátor – v jednom okamihu označoval číslo 9 a v druhom číslo 8. Mimochodom, ešte sedem takýchto konferencií a zostane nám iba jedna planéta – pochopiteľne, Zem. Vidíme, že výraz „počet planét slnečnej sústavy“ môže označovať v zásade akékoľvek celé kladné číslo, a preto nie je rigidným designátorom.

Zároveň si všimnite jednu dôležitú vec – výraz „počet planét slnečnej sústavy“ nemôže označovať nič iné, *iba* čísla. Táto skutočnosť je daná sémantickými pravidlami nášho jazyka; výraz „počet“ sa totiž vzťahuje na čísla a dokiaľ platia sémantické pravidlá nášho (a nie nejakého iného) jazyka, dovedty sa bude vzťahovať iba na čísla. Nemôžeme týmto výrazom označiť akýkoľvek objekt, iba akékoľvek (prirodzené) číslo podľa povahy relevantných faktov. Zmena referenta výrazu „počet planét slnečnej sústavy“ je výlučne vecou zmeny faktov vo svete, nie zmeny sémantiky jazyka.⁵

Skutočnosť, že matematické fakty sa nemenia, spôsobuje, že výraz „ $2 + 3$ “ je rigidný designátor; skutočnosť, že empirické fakty sa menia, spôsobuje, že výraz „počet planét slnečnej sústavy“ nie je rigidný designátor. V oboch prípadoch predpokladáme kvalifikáciu „v našom jazyku“, teda predpokladáme zachovanie gramatických a sémantických pravidiel. Výraz „ $2 + 3$ “ – tak, ako ho používame v našom jazyku – rigidne referuje na to isté číslo; výraz „počet planét slnečnej sústavy“ – tak, ako ho používame v našom jazyku – môže nerigidne referovať na ľubovoľné číslo, podľa povahy relevantných faktov.

⁵ Ešte poznámka k semivýrazom a výrazom: Rozlíšenie semivýrazov od výrazov nemá znamenať, že každý výraz je rigidný designátor a že nerigidnými designátormi sú semivýrazy. Rozlíšenie sa týka významu, nie referencie. Výraz „počet planét slnečnej sústavy“ môže referovať na rôzne čísla, a pritom zostať tým istým výrazom, pretože zmenou referenta sa ešte nemení význam. Výraz „ $2 + 3$ “ nemôže referovať na rôzne čísla, pretože zmena referenta by sa dala zabezpečiť len tak, že by sme zmenili význam; potom by však už nešlo o *ten istý* výraz. P. Cmorej síce pripúšťa referovanie semivýrazov, ale zároveň dodáva, že takéto chápanie referencie nie je nijako zaujímavé.

1. Singulárne deskripcie ako rigidné designátory

To, či výrazy, o ktorých sme uvažovali, sú alebo nie sú rigidné designátory, závisí od určitých mimojazykových faktorov. Výraz „2 + 3“ je rigidný designátor, pretože číslo 5 je súčtom čísiel 2 a 3, teda má vlastnosť *byť súčtom čísiel 2 a 3*; dôležité je však to, že nemôže to byť inak, a preto číslo 5 má túto vlastnosť nevyhnutne. Na druhej strane výraz „počet planét slnečnej sústavy“ nie je rigidným designátorom, lebo číslo 8 nemá nevyhnutne vlastnosť *byť počtom planét slnečnej sústavy*. Rozhodujúce teda v týchto prípadoch je to, či isté objekty majú, alebo nemajú určité vlastnosti nevyhnutne. Zaujíma nás to, (i) aký je faktický (alebo matematický atď.) stav vecí, a to, (ii) či je mysliteľné, aby sa tento stav vecí zmenil, teda či existuje možný svet a čas, v ktorom existuje nejaký iný (kontrafaktuálny) stav vecí. Ak na druhú otázku odpovieme záporne, pôjde o rigidný designátor.

Zároveň sa tu vynoril jeden významný metafyzický faktor – to, či by svet mohol vyzeráť inak, ako v skutočnosti vyzerá, teda to, či daný stav vecí existuje v takejto podobe nevyhnutne, alebo či by sa mohol zmeniť. Pojem rigidného designátora v tomto zmysle do značnej miery teda závisí od metafyzických faktorov. Preto sa aj zdá, že takýto pojem rigidného designátora je metafyzickým, a nie sémantickým pojmom. V tejto súvislosti si musíme položiť dve otázky:

- (i) Existuje aj taký pojem rigidnej designácie, ktorý nie je metafyzicky zaťažený?
- (ii) Ak takýto pojem rigidnej designácie existuje, je v konceptuálnej sieti ďalších sémantických pojmov základný, teda primitívny či nedefinovaný, alebo sa dá definovať prostredníctvom iných sémantických pojmov z tejto siete, a je teda pojmom odvodeným?

Fakt, že kladím druhú otázku, môže v čitateľovi vzbudiť dojem, že odpoveď na prvú otázku bude kladná. Neskrývam to: Áno, máme aj taký pojem rigidného designátora, ktorý nevyžaduje metafyziku. Na druhej strane sa však ukáže, že v hierarchii pojmov, s ktorými môžeme v sémantike pracovať, pôjde o odvodený pojem.

1.2 Singulárne deskripcie

V kapitole 1.1 som ako príklady rigidných, resp. nerigidných designátorov uvádzal výrazy, ktoré by sme mohli zaradiť medzi tzv. *singulárne deskripcie*. V tom budem pokračovať aj naďalej a ostatné druhy výrazov, ktoré sa považujú za rigidné designátory – predovšetkým vlastné mená, indexické výrazy, ale aj niektoré druhy všeobecných výrazov – budem do celého obrazu zavádzať iba postupne. Začínam deskripciami práve preto, lebo na ne sa predložené definície najlepšie hodia. Niektorí by mohli namietnuť, že predsa najtypickejšími príkladmi rigidných designátorov sú vlastné mená. To síce môže byť pravda – podľa mňa však nie je dôležité, či to naozaj pravda aj je – ale rigidná designácia, s ktorou sa stretneme pri vlastných menách, je iného, špecifickejšieho druhu. Preto túto kategóriu výrazov zatiaľ odsuniem bokom a radšej sa budem podrobnejšie venovať rigidite deskripcií.

Ako sme videli, rigidnosť výrazov tohto druhu je do značnej miery daná stavom jednotlivých možných svetov. To súvisí s povahou deskripcií. Deskripcie sú zložené výrazy, ktoré vyčleňujú objekty tak (ak vôbec nejaké objekty vyčleňujú), že ich *opisujú*. Deskripcie sa zmieňujú o nejakej vlastnosti a určitý predmet tak vyčlenia v prípade, že tento objekt má zmienenú vlastnosť. Napríklad výraz „počet planét slnečnej sústavy“ vyčleňuje číslo 8 tak, že ho opisuje, keďže práve toto číslo má zhodou okolností vlastnosť *byť počtom planét slnečnej sústavy*. Výraz „starosta Ladomerskej Viesky“ vyčleňuje určitú konkrétnu osobu tak, že ju opisuje; opísaná osoba musí mať vlastnosť *byť starostom Ladomerskej Viesky*. Vo všeobecnosti možno povedať, že deskripcie referujú na predmety, ktoré opisujú. Navyše treba uviesť ešte jednu vec: Ak deskripcia na nejaký objekt referuje, teda opisuje ho, tak referuje práve na jeden objekt. Inými slovami, keby Ladomerská Vieska mala napríklad dvoch starostov, tak naša deskripcia by jednoducho nereferovala na žiadneho z nich; a je samozrejmé, že deskripcia by na nikoho nereferovala ani v prípade, keby nikto nebol starostom Ladomerskej Viesky.

V slovenčine a niektorých ďalších jazykoch narážame v tejto súvislosti na určité viacznačnosti, ktoré musíme vopred odstrániť.

Ako na to upozornil napríklad P. Cmorej, deskripcie nie sú v slovenčine jednoznačne odlišiteľné od predikátových výrazov.⁶ Do určitej miery dokáže pri rozlišovaní pomôcť kontext. Keď porovnáme výskyt deskripcie „starosta Ladomerskej Viesky“ vo vetách

- (1) Starosta Ladomerskej Viesky vyhral súťaž v mariáši
- (2) Vladimír M. je starosta Ladomerskej Viesky,

ľahko uvidíme, že vo vete (1) funguje ako deskripcia, pretože jej účelom je identifikovať objekt,⁷ kým vo vete (2) funguje ako predikát, pretože už identifikovanému výrazu má pripísať nejakú vlastnosť. S touto dvojznačnosťou výrazov, ako je napríklad „starosta Ladomerskej Viesky“, sa musíme v slovenčine zmieriť; jednoducho v jednom kontexte sa výraz použije ako deskripcia, v inom zase ako predikát. Pravda, existujú formálne prostriedky, ako zaviesť do jazyka jednoznačnosť v tomto smere, ale nebudeme tak zavádzať jednoznačnosť do prirodzeného jazyka, našej slovenčiny, ale do akejsi formálnej reprezentácie (časti) slovenčiny.

V jazykoch, ktoré obsahujú určitý člen (napríklad angličtina alebo nemčina), sa dajú deskripcie ľahko identifikovať a odlíšiť od predikátov. V angličtine sa deskripcie začínajú tzv. určitým členom a nazývajú sa preto určitými deskripciami (*definite descriptions*). Keď preložíme výraz „starosta Ladomerskej Viesky“ do angličtiny, dostaneme slovné spojenie „the mayor of Ladomerská Vieska“. Ako sa správne konštatuje v Russellovej teórii, hlavnou funkciou určitého

⁶ Pozri Cmorej [2001a: 109 – 110].

⁷ Tento výklad povahy deskripcií je len formuláciou určitých intuícií, nie plnohodnotnou teóriou. Pokiaľ ide o sémantickú teóriu deskripcií, preferujem russellovskú koncepciu, ktorá ponúka značne odlišný obraz. V každom prípade odmietam koncepcie, ktoré tvrdia, že deskripcie sú *sémanticky* referujúce výrazy, teda koncepcie, podľa ktorých deskripcie prispievajú do pravdivostných podmienok výrokov, v ktorých sa vyskytujú, svojimi referentmi (u nás túto koncepciu zastáva P. Koťátko; pozri Koťátko [1995; 1997; 2000; 2006]). Russellovská pozícia je značne odlišná. K Russellovej teórii pozri Russell [2005a; 2005b] a Russell – Whitehead [2005]. Pozri aj Neale [1990] a Zouhar [2004a; 2006; vyjde].

člena je naznačovať jedinečnosť.⁸ Predikátové výrazy sa v angličtine nezačínajú určitým členom (aj keď výrazy s určitým členom môžu byť súčasťou predikátov). Niektoré deskripcie, napríklad privlastňovacie deskripcie, sa ani v angličtine nezačínajú určitým členom, ale dajú sa preformulovať do takej podoby, v ktorej na ich začiatku určitý člen je.⁹

Prejdime na chvíľu k formálnejším záležitostiam. Deskripcie typicky sú syntakticky zložené výrazy, ktoré tvoríme z výrokových foriem pomocou tzv. iota operátora. Výroková forma je výraz, ktorý môžeme z ľubovoľného výroku obsahujúceho individuový výraz dostať tak, že aspoň jeden individuový výraz nahradíme voľnou premennou.¹⁰ Napríklad z vety (2) môžeme dostať výrokovú formu

(2*) x je starosta Ladomerskej Viesky.

Samozrejme, voľné premenné môžeme meniť na viazané premenné tak, že ich viažeme kvantifikátormi, prípadne inými operátormi. Ak voľnú premennú vo výrokovej forme (ktorá neobsahuje žiadnu inú voľnú premennú) budeme viazať napríklad existenčným alebo všeobecným kvantifikátorom, dostaneme výrok. Iota operátor funguje analogicky: viaže premenné. Výsledkom však nebude výrok, ale singulárny výraz (teda výraz, ktorý nemôže byť ani pravdivý, ani nepravdivý, ale môže opisovať nejaký objekt). Iota operátor je v podstate formálnym náprotivkom určitého člena z prirodzeného

⁸ Existujú aj konkurenčné vysvetlenia, podľa ktorých určitý člen skôr vyjadruje známosť v tom zmysle, že objekt, na ktorý sa má deskripcia vzťahovať, bol už spomenutý v predchádzajúcej časti prehovoru, prípadne je prítomný v hovorcovom okolí. Pozri napríklad Heim [1982] alebo Kamp – Reyle [1993]. Pracou, ktorá prekonáva zdanlivý antagonizmus medzi týmito dvoma prístupmi je Roberts [2003], kde sa ukazuje, že deskripcie slúžia na identifikáciu jedného predmetu spomedzi predmetov známych z prehovoru, resp. okolia.

⁹ Podrobnejšie k tejto aj viacerým ďalším otázkam týkajúcim sa deskripcií pozri Zouhar [2004a].

¹⁰ To nie je definícia pojmu výrokovej formy, pretože existujú aj iné spôsoby, ako z výrokov vytvárať výrokové formy.

jazyka.¹¹ Iota operátor sa označuje obráteným gréckym písmenom iota: ι . Ak „ Px “ je výroková forma s x ako (jedinou) voľnou premennou, tak výraz „ $(\iota x)(Px)$ “ je singulárnou deskripciou a môžeme ho čítať takto: „to jediné x , ktoré má vlastnosť byť P .“ Z výrokovej formy (2*) analogicky dostaneme:

(2**) $(\iota x)(x \text{ je starosta Ladomerskej Viesky})$.

Tento výraz nám môže slúžiť ako „poloformálny“ zápis deskripcie „starosta Ladomerskej Viesky“, ale nie ako zápis príslušného predikátu. Takto teda môžeme odlišiť deskripcie od predikátov aspoň vo formálnej reprezentácii slovenčiny, ak nie v samotnej slovenčine.¹²

Vráťme sa teraz k rigidným designátorom. Pripomínam len, že zatiaľ hovoríme o rigidnosti iba v súvislosti so singulárnymi deskripciami a že výrazy ostatných relevantných druhov prídu na scénu neskôr.

1.3 Prvý pojem rigidného designátora

Pojem rigidného designátora sme používali bez toho, aby sme ho nejako definovali; zatiaľ sme ho charakterizovali iba tak, že rigidným designátorom je každý výraz, ktorý sa vždy a všade vzťahuje na ten istý objekt. Teraz si zavedieme technickú definíciu, ktorá

¹¹ Do formálneho jazyka ho zaviedol taliansky matematik G. Peano, ale popularitu dosiahol najmä vďaka Russellovej a Whiteheadovej knihe *Principia Mathematica*; pozri slovenský preklad úvodu z tejto práce v Russell – Whitehead [2005].

¹² Podobným spôsobom, ako formálne môžeme reprezentovať deskripcie, môžeme postupovať aj pri predikátoch. Tu sa používa tzv. *lambda* operátor. Lambda operátor je výraz, ktorý výrokové formy mení na predikátové výrazy tak, že viaže voľné premenné v týchto výrokových formách. Výrazom, ktorý vyjadruje zodpovedajúcu vlastnosť, je

$(\lambda x)(x \text{ je starosta Ladomerskej Viesky})$.

Podrobnosti o iota aj lambda operátore a ich používaní pozri bližšie v Cmorej [2001a].

v podstate hovorí to isté, len inými slovami a pomocou presnejšej terminológie:¹³

Definícia 1

Ak výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w^* a čase t^* v referuje na o .

Táto definícia zachytáva len jeden z viacerých pojmov rigidného designátora. V tejto časti ju budeme aplikovať na deskripcie, ale v nasledujúcej časti sa ukáže, že keď sa aplikuje na vlastné mená, dostaneme v skutočnosti iný pojem rigidného designátora. Preto ju neskôr nahradíme niekoľkými presnejšími definíciami. Pozrime sa však na to, o aký pojem rigidného designátora v prípade deskripcií ide.

Povieme, že entita má danú vlastnosť nevyhnutne, ak ju má vo všetkých možných svetoch a zároveň ju nestratí v žiadnom okamihu v danom možnom svete. (Niečo podobné platí o nevyhnutných vzťahoch medzi entitami.) Ak entita nemá danú vlastnosť v žiadnom možnom svete, platí, že je nevyhnutné, že ju nemá. (Niečo podobné platí o vzťahoch, do ktorých entity nevyhnutne nevstupujú.) Analogicky povieme, že entita má danú vlastnosť kontingentne, ak ju má aspoň v jednom možnom svete a nemá aspoň v jednom možnom svete, prípadne ju má v jednom časovom okamihu a nemá v inom okamihu. (Niečo podobné platí o kontingentných vzťahoch medzi entitami.) Napríklad, číslo 8 má nevyhnutne vlastnosť *byť treťou mocninou čísla 2*, má kontingentne vlastnosť *byť počtom planét slnečnej sústavy* a nevyhnutne nemá vlastnosť *byť nepárnym prvočísлом*.¹⁴

¹³ Pozri napríklad Kripke [2002: 59].

¹⁴ Toto vymedzenie pojmu nevyhnutnosti nemusí byť pre niekoho uspokojivé, pretože implicitne predpokladá, že daná entita existuje vo všetkých možných svetoch a časoch. V prípade čísiel je tento predpoklad v poriadku. Problémy však môžu vzniknúť pri bežných individuách, ktoré neexistujú nevyhnutne, teda neexistujú vo všetkých možných svetoch, ale len v niektorých. (Za tým sa skrýva množstvo problémov; narážame tu na otázku voľby

Je evidentné, že ak hovoríme o referencii v prípade deskripcií, tak by malo ísť o referenciu v určitom možnom svete a určitom čase. Referencia je teda vo svojej podstate viac než dvojargumentovým vzťahom medzi výrazom a predmetom. Ide minimálne o štvorargumentový vzťah medzi výrazom, možným svetom, časovým okamihom a predmetom. Hovoríme, že výraz *v* referuje na objekt *o* v možnom svete *w* a čase *t*; formuláciu „výraz *v* referuje na objekt *o*“ treba chápať iba ako eliptické vyjadrenie, ktoré zamlčuje zmienku o možnom svete a čase. Alebo – aby som bol presnejší a spravodlivejší k niektorým druhom výrazov – treba okrem referencie ako dvojargumentového vzťahu uznať referenciu ako (napríklad) štvorargumentový vzťah. Dá sa povedať, že v prípade matematických výrazov ide stále o dvojargumentový vzťah, pretože relativizácia vzhľadom na možný svet a čas je redundantná – matematika je vo všetkých možných svetoch a časoch rovnaká. Štvorargumentový vzťah potrebujeme v prípade empirických výrazov a takáto relativizácia prichádza do úvahy práve pri nich.

Myslím, že relativizácia referencie vzhľadom na možný svet a čas je prinajmenšom pri empirických výrazoch samozrejmalá. Môže nás o tom presvedčiť nasledujúca úvaha. Nech si zoberieme ktorýkoľvek z uvedených príkladov, zakaždým platilo, že daný výraz referuje na taký objekt, ktorý má určitú relevantnú vlastnosť: výraz „2 + 3“ referuje na číslo 5 preto, že číslo 5 má vlastnosť *byť rovný súčtu čísiel 2 a 3*; výraz „počet planét slnečnej sústavy“ referuje na číslo 8, pretože toto číslo má vlastnosť *byť počtom planét slnečnej sústavy*. Lenže fakt, či objekt má, alebo nemá určitú vlastnosť, je predsa súčasťou možného sveta (v prípade matematických faktov platí, že sú súčasťou každého sveta, takže od nich môžeme abstrahovať). Výraz „počet planét slnečnej sústavy“ teda referuje na číslo 8 v tých mož-

medzi konštantným univerzom vo všetkých možných svetoch a rôznymi univerzami v rôznych možných svetoch.) Za nevyhnutnú vlastnosť individua by sme takto mohli považovať aj takú vlastnosť, ktorú má individuum vo všetkých tých možných svetoch a časoch, *v ktorých toto individuum existuje*. S touto možnosťou musíme počítať, ide však o iný pojem nevyhnutnosti; nazvime ho *slabá nevyhnutnosť*. Slabú nevyhnutnosť však zatiaľ necháme bokom.

ných svetoch, v ktorých má toto číslo relevantnú vlastnosť; v tých svetoch, v ktorých má túto vlastnosť iné číslo, bude referentom výrazu toto iné číslo. Na druhej strane výraz „ $2 + 3$ “ referuje na číslo 5 vo všetkých možných svetoch (a časoch), pretože číslo 5 má relevantnú vlastnosť nevyhnutne. Relativizácia referencie vzhľadom na možný svet a čas je teda potrebná a nevyhnutná pri istých výrazoch práve preto, že iba v rámci možných svetov nadobúdajú predmety vlastnosti, na ktorých základe sú referentmi určitých výrazov.

Po týchto viac-menej terminologických úvahách sa môžeme presunúť k definícii rigidného designátora, ktorú sme uviedli na začiatku tejto kapitoly. Zvrat „vždy a všade“, ktorý sme používali v kapitole 1.1, sa v tejto definícii nahradil spojením „v každom možnom svete a čase“. Je evidentné, že výraz „ $2 + 3$ “ – na rozdiel od výrazu „počet planét slnecnej sústavy“ – vyhovuje tejto definícii a je teda rigidným designátorom. Pre každý možný svet a pre každý časový okamih platí, že výraz „ $2 + 3$ “ bude v nich referovať na to isté číslo, číslo 5. A keď si zoberieme ktorúkoľvek matematickú deskripciu, tak v prípade, že na niečo vôbec referuje, referuje na to isté vo všetkých možných svetoch a časoch; a ak na nič nerefereuje, platí to opäť pre všetky možné svety a časy.

Ak sa pohybuje na úrovni matematiky a matematických objektov, musí nám uvedená definícia stačiť. Každý matematický výraz, ktorý na niečo referuje, referuje na daný objekt rigidne, a každý matematický výraz, ktorý na nič nerefereuje, nerefereuje na nič nevyhnutne, teda nemôže existovať taký možný svet, v ktorom by na niečo referoval. Je to dané tým, že matematické objekty, ak existujú aspoň v jednom možnom svete a čase, existujú aj vo všetkých ostatných svetoch a časoch, teda ich existencia je nevyhnutná, a takisto všetky vlastnosti, ktoré má matematický objekt na základe matematických faktov, má nevyhnutne, teda má ich vo všetkých možných svetoch a časoch, a do všetkých vzťahov, do ktorých matematický objekt vstupuje s inými matematickými objektmi na základe matematických faktov, vstupuje nevyhnutne, teda opäť vo všetkých možných svetoch a časoch.

Najjednoduchšie teda môžeme Definíciu 1 chápať nasledujúcim spôsobom: Určitý výraz je rigidným designátorom v tomto zmysle

vtedy, keď (i) referuje na objekt, ktorý existuje vo všetkých možných svetoch a časoch, a (ii) vo všetkých možných svetoch a časoch referuje iba na tento objekt (teda neexistujú také dva možné svety a/alebo časy, v ktorých by referoval na rôzne objekty). V prípade singulárnych deskripcií to znamená, že deskripčia je rigidným designátorom, ak (i) opisuje objekt, ktorý existuje vo všetkých možných svetoch a časoch, a (ii) opisuje ho pomocou vlastnosti, ktorú daný objekt má nevyhnutne (v silnom zmysle, ktorý sme pred chvíľou zaviedli), teda opisuje ho takto vo všetkých možných svetoch a časoch.

Keď však prejdeme k empirickým výrazom, situácia sa značne skomplikuje. Ak budeme predpokladať – a je to zatiaľ náš pracovný predpoklad, ktorý sa môže, ale nemusí potvrdiť – že rigidné designátory môžeme nájsť aj medzi empirickými výrazmi, a ak budeme predpokladať, že empirické objekty – na rozdiel od matematických objektov – neexistujú nevyhnutne, zistíme, že predložená definícia jednoducho nevyhovuje. Podľa pôvodnej definície totiž výraz bude rigidným designátorom iba vtedy, keď bude v každom možnom svete a čase designovať ten istý objekt. Na to, aby výraz niečo designoval, musí – zdá sa – daný objekt existovať. Tento pojem rigidnosti teda vyžaduje nevyhnutnú existenciu označeného objektu, existenciu vo všetkých možných svetoch a časoch. Výsledkom je, že musíme poprieť existenciu takýchto rigidných designátorov medzi empirickými výrazmi. Empirické objekty totiž nemusia existovať vo všetkých možných svetoch. Keď povieme, že daný objekt nemusí existovať, tak to iba znamená, že existuje taký možný svet, v ktorom tento objekt neexistuje. Táto možnosť je otvorená pri *všetkých* empirických objektoch – práve vďaka tomu sú empirickými objektmi – takže žiadny empirický výraz nebude rigidným designátorom v tom zmysle, že v každom možnom svete a každom čase referuje na ten istý objekt.¹⁵

¹⁵ Empirické individua sa dajú stotožniť s exemplifikátnymi vlastnosťami, ktoré na základe svojho typového zaradenia prislúchajú individuíam (a nie napríklad vlastnostiam, propozíciám, číslam atď.). Napríklad podľa „druhového“ esencialistu je individuum exemplifikát druhovej vlastnosti a objekt prestá-

1.4 Rigidné designátory a empirické objekty

Uvedená definícia pojmu rigidného designátora nie je jediná. Často sa tvrdí, že Kripke pracoval s inou definíciou rigidného designátora, vďaka ktorej je kategória rigidných designátorov podstatne širšia, a tým aj zaujímavejšia.¹⁶ Vyberám niekoľko viet z jeho štúdie:

Čo mám na mysli pod termínom „rigidný designátor“? Mám na mysli výraz, ktorý designuje ten istý objekt vo všetkých možných svetoch... Keď hovorím o tom, ako chápať rigidný designátor, nemám v úmysle naznačiť, že objekt, na ktorý referuje, musí existovať vo všetkých možných svetoch, teda že musí existovať nevyhnutne... Mám na mysli iba to, že v ktoromkoľvek možnom svete, v ktorom daný objekt *existuje*, v ktorejkoľvek situácii, v ktorej *by* daný objekt *existoval*, používame tento designátor na označovanie tohto objektu. V situácii, v ktorej tento objekt neexistuje, by sme potom mali povedať, že daný designátor nemá žiadny referent a že takto označený spomínaný objekt neexistuje (Kripke [1993: 172 – 173]).

Podobná myšlienka je obsiahnutá aj v knihe *Pomenovanie a nevyhnutnosť*:

Nazvime niečo *rigidným designátorom*, ak v každom možnom svete designuje ten istý objekt... Samozrejme, nevyžadujeme, aby tieto objekty existovali vo všetkých možných svetoch. Keby sa Nixonovi rodičia neboli vzali, za normálnych okolností by Nixon určite mohol neexistovať,

va existovať, keď túto vlastnosť stratí. Podľa umiernennejších esencionalistov individuum môže existovať aj vtedy, keď stratí druhovú vlastnosť, ale musí exemplifikovať vlastnosti iných druhov, aby mohlo existovať. Nie som „druhový“ esencionalistom, no v poslednej kapitole sa k istej verzii esencionalizmu predsa len prihlásim (a urobil som tak aj v Úvode). Dôsledkom bude aj to, že niektoré individua v niektorých možných svetoch a/alebo časoch neexistujú. Tvrdenie, že empirické individuum nemusí v niektorých možných svetoch a časoch existovať, teda v podstate znamená, že v nich neexemplifikuje vlastnosti, ktoré inak musí exemplifikovať.

¹⁶ Neskôr v podstate uvidíme, že aj interpretácia Definície 1, ktorú sme predložili, nie je jediná a že existuje aj filozoficky zaujímavejší spôsob vysvetlenia tejto definície. Pôjde o to, že keď akceptujeme Definíciu 1, nie sme ešte zaviazaní k tomu, aby sme ju vzťahli iba na nevyhnutne existujúce objekty.

1. Singulárne deskripcie ako rigidné designátory

vať... Takisto designátor rigidne designuje určitý objekt, ak ho designuje všade, kde existuje (Kripke [2002: 59 – 60]).

Na základe týchto citátov možno formulovať definíciu, ktorá sa dá lepšie aplikovať na empirické výrazy:

Definícia 2

Ak výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom o existuje, v referuje na o a vo všetkých ostatných možných svetoch a časoch (teda v tých, v ktorých o neexistuje) v nereferuje na nič.

Podľa tejto definície je výraz rigidným designátorom vtedy, keď (i) aspoň v jednom možnom svete a čase referuje na určitý objekt a (ii) neexistuje taká dvojica možných svetov, v ktorých by tento výraz referoval na rôzne objekty. Je evidentné, že tento pojem rigidného designátora je oveľa liberálnejší, lebo je v istom zmysle negatívny. Pôvodný pojem rigidného designátora pozitívne stanovoval, že rigidným designátorom je výraz, ktorý vo všetkých možných svetoch a časoch referuje na to isté; nový pojem negatívne stanovuje, že rigidným designátorom je výraz, pre ktorý neplatí, že v rôznych možných svetoch a časoch referuje na rôzne objekty (a zároveň referuje aspoň v jednom možnom svete a čase).

Pojem rigidného designátora vymedzený Definíciou 2 je zrejme v poriadku. Ved' v jazyku máme množstvo empirických výrazov, ktoré na nič nereferujú v našom svete, ale môžu na niečo referovať v iných možných svetoch. Napríklad výraz „šiesta manželka Bertranda Russella“ nereferuje v našom svete na nič, pretože B. Russell bol ženatý „iba“ štyrikrát. Nepochybne však existujú také možné svety, v ktorých bol ženatý aj šesťkrát, takže v týchto svetoch bude výraz „šiesta manželka Bertranda Russella“ na niečo referovať. Je však evidentné, že výraz „šiesta manželka Bertranda Russella“ nie je rigidný designátor. Na to, aby bol výraz rigidným designátorom, musí na niečo referovať aspoň v jednom možnom svete a nesmie referovať na dva rôzne objekty v rôznych svetoch. Môžeme nájsť v prirodzenom jazyku také empirické výrazy, ktoré referujú na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch, v ktorých daný objekt existuje, a inak nereferujú na nič?

Keď si však kladieme otázku o existencii empirických rigidných designátorov, mali by sme pamätať na jednu závažnú skutočnosť: Ako je explicitne naznačené aj v Definícii 2, potrebujeme také chápanie indivíduí, ktoré pripúšťa, že ich existencia nie je nevyhnutná. V definícii sa nachádza spojenie „v každom možnom svete a čase, v ktorom *o* existuje“. Na rozdiel od Definície 1, ktorú sme vedeli aplikovať na matematické výrazy – a tie referujú na nevyhnutne existujúce entity – tu pracujeme iba s kontingentne existujúcimi indivíduami. Presnejšie povedané, predpokladáme, že indivíduá, o ktoré nám ide, existujú kontingentne. To, či je tento predpoklad oprávnený, alebo to, či musíme indivíduá (teda objekty z univerza jazyka) považovať za nevyhnutne existujúce objekty, je veľmi zložitá otázka, ktorú nebudem nijako systematicky riešiť. Pripusťme však, že naša koncepcia dovoľuje kontingentne existujúce entity a že idea rôznych univerz pre rôzne možné svety, ktorá z toho pramení, dáva rozumný zmysel.

Akceptácia kontingentne existujúcich indivíduí, na ktoré sa dá referovať pomocou deskripcií (neskôr budeme uvažovať aj o výrazoch iných druhov), je prvým a nevyhnutným krokom k tomu, aby sme uznali existenciu empirických rigidných designátorov. Druhý krok je nemenej dôležitý a má nemenej vážne dôsledky. Podľa Definície 2 je rigidným designátorom výraz, ktorý referuje na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých tento objekt existuje; inak nereferuje na nič. Táto formulácia – ako možno ľahko vidieť – otvára dvere *esencializmu*. Ako? Keďže nám zatiaľ ide iba o také rigidné designátory, ktoré svoje referenty opisujú – teda rigidne referujúce deskripcie – musíme predpokladať, že výraz bude na daný predmet referovať iba vtedy, keď tento objekt má určitú relevantnú vlastnosť. V prípade matematických deskripcií sme vyžadovali, aby išlo o vlastnosti, ktoré nevyhnutne existujúce entity majú nevyhnutne, teda vo všetkých možných svetoch a časoch. Pojem rigidnosti designácie v prípade deskripcií bude také niečo vyžadovať aj pri tých výrazoch, o akých diskutujeme teraz. V tejto súvislosti sme však prijali prvé vážne rozhodnutie v tom, že sme pripustili iba kontingentnú existenciu empirických objektov. Naša úvaha sa teda musí líšiť od úvahy spojenej s matematickými rigid-

nými designátormi. Všimnime si, aký závažný dôsledok pramení zo zavedenia kontingentne existujúcich objektov, ktoré sú referentmi deskriptívnych rigidných designátorov. Rigidný designátor referuje na určitý objekt vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých daný objekt existuje; keďže ide o referenciu v zmysle opisovania, tak vo všetkých týchto možných svetoch a časoch bude mať daný objekt tú vlastnosť, na ktorej základe ho daná rigidne referujúca deskripcia designuje. Z týchto dvoch vecí *de facto* vyplýva, že to, že daný objekt existuje, a to, že exemplifikuje určitú relevantnú vlastnosť, sú v podstate ekvivalentné vyjadrenia. Inými slovami, predpokladá sa tu, že objekt existuje potiaľ, pokiaľ exemplifikuje určitú relevantnú vlastnosť, a to znamená, že táto vlastnosť je pre daný objekt esenciálna.

Pátranie po empirických výrazoch, ktoré by boli rigidnými designátormi, sa teda redukuje na pátranie po takých výrazoch, ktoré na nejaký objekt referujú vďaka tomu, že sa v nich zmieňuje esenciálna vlastnosť tohto objektu. Všimnite si, že rozhodnutie o tom, či ten-ktorý výraz je rigidným designátorom, nie je iba dôsledkom definície pojmu rigidného designátora, ako tomu bolo v prípade matematických rigidných designátorov. V prípade empirických výrazov, ktoré by mohli byť rigidnými designátormi, vstupujú do hry v podstate aj ideologické predpoklady. Esencialistovi nebude robiť problém prijať tézu, že empirické rigidné designátory existujú, kým neesencialista sa proti tejto téze zrejme vzbúri. Podľa neesencialistu nemá predmet žiadnu empirickú vlastnosť nevyhnutne, preto aj slovné spojenie „empirický (deskriptívny) rigidný designátor“ bude považovať za *contradictio in adiecto*.¹⁷

¹⁷ Navyše si treba všimnúť, že esencialista a neesencialista budú pracovať s rôznymi pojmami nevyhnutnosti (a aj s rôznymi pojmami esenciálnych vlastností). Keďže slovné spojenie „vlastnosť, ktorú má predmet nevyhnutne“ bude esencialista chápať v zmysle „vlastnosť, ktorú má predmet vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých tento predmet existuje“ a neesencialista zase v zmysle „vlastnosť, ktorú má predmet vo všetkých možných svetoch a časoch“, tak iba druhý z nich bude brať do úvahy vlastnosť, ktorá je exemplifikovaná vo všetkých možných svetoch a časoch. Nevyhnutnosť sa odvodzuje zo všetkých možných svetov a časov. Prvý

Kripke sám bol esencialista. Podľa neho napríklad pôvod indivídua je preň esenciálny. Je to ostatne zrejmé aj z citátu, ktorý som uviedol na začiatku tejto kapitoly, kde sa píše:

Keby sa Nixonovi rodičia neboli vzali, za normálnych okolností by Nixon určite mohol neexistovať (Kripke [2002: 59]).¹⁸

(Samozrejme, Kripkeho vyjadrenie tu treba brať s rezervou, pretože to, či sa dvaja ľudia zoberú alebo nezoberú, ešte nijako nesúvisí s tým, či sa im narodí alebo nenarodí potomok. Všetci však tušíme – aspoň tí dospelí – čo sa tu Kripke pokúša decentným slovníkom povedať.)

Najvýznamnejšie úvahy o esenciálnosti pôvodu možno nájsť v tretej prednáške z *Pomenovania a nevyhnutnosti*:¹⁹

Mohla sa kráľovná [t. j. Alžbeta II.] – práve táto žena – narodiť iným rodičom než tým, z ktorých skutočne pochádza? Mohla by namiesto toho byť napríklad dcérou pána Trumana a pani Trumanovej? ... Mohli by mať dieťa, ktoré sa jej podobá v mnohých vlastnostiach. Hádám v niektorom možnom svete pán Truman a pani Trumanová mali dieťa, ktoré sa skutočne stalo anglickou kráľovnou a ktoré sa dokonca vydávalo za dieťa iných rodičov. To by však ešte nebola situácia, v ktorej by *práve táto žena*, ktorú nazývame „Alžbeta II.“, bola dieťaťom pána Trumana a pani Trumanovej... Ako by mohla osoba pochádzajúca z iných rodičov, z úplne odlišnej spermy a vajíčka, byť *práve touto ženou*? *Keď uvažujeme* o tejto žene, môžeme si predstaviť, že v jej živote by sa veľa vecí mohlo zmeniť: že by sa mohla stať žobrákom; že by sa nevedelo, že je kráľovskej krvi atď. ... Zdá sa, že to je možné. Teda možné je aj to, že hoci sa narodila týmto rodičom [t. j. jej skutočným rodičom], nikdy sa

z nich bude brať do úvahy vlastnosť, ktorá nie je exemplifikovaná vo všetkých možných svetoch a/alebo časoch, a preto bude nevyhnutnosť chápať tak, že sa odvodzuje iba z niektorých možných svetov a časov. Esencialista bude teda pracovať s tým, čo som nazval „slabá nevyhnutnosť“, kým neesencialista s nevyhnutnosťou v pravom zmysle slova.

¹⁸ Tento esencializmus je silný. V Úvode som uviedol slabšie formy esencializmu, v ktorých rámci sa takisto dá hovoriť o rigidne referujúcich deskripciách.

¹⁹ Pozri najmä Kripke [2002: 127 – 131].

1. Singulárne deskripcie ako rigidné designátory

nestala kráľovnou... Ťažšie je predstaviť si, že by sa narodila iným rodičom. Zdá sa mi, že hocičo, čo má iný pôvod, by nebolo týmto objektom (Kripke [2002: 127 – 129]).

Hoci záver tohto citátu začína slovným spojením „zdá sa mi“, Kripke považoval svoj záver o esenciálnosti pôvodu za preukázaný a tak s ním aj pracoval. Slabšia formulácia by nás nemala zvädzať k tomu, aby sme pochybovali o Kripkeho esencializme, keďže v praxi ho dôkladne uplatňoval.

Predpokladajme, že Alžbeta II. je v skutočnosti potomkom gamét X a Y, kde X a Y sú skutočnou spermiou, resp. skutočným vajíčkom, z ktorých Alžbeta II. pochádza. Výraz „potomok gamét X a Y“ je rigidný designátor podľa Kripkeho, pretože *byť potomkom gamét X a Y* je esenciálnou vlastnosťou Alžbety II.; to znamená, že túto vlastnosť má iba Alžbeta II. (ak ju vôbec niekto alebo niečo má) a zároveň Alžbeta II. nebude existovať bez toho, aby mala túto vlastnosť. V tých možných svetoch, v ktorých Alžbeta II. neexistuje, nie je ani táto vlastnosť ničím exemplifikovaná; v tých svetoch, v ktorých práve toto individuum existuje, je niečím exemplifikovaná, konkrétne Alžbetou II. Inými slovami, Alžbeta II. by nemohla mať iný pôvod, než v skutočnosti má, a zároveň čokoľvek, čo má takýto pôvod, je Alžbetou II. Vďaka esenciálnosti pôvodu bude platiť, že v jazyku môžeme utvoriť značný počet empirických rigidných designátorov.²⁰

Samozrejme, esencializmus nie je niečo, čo filozofi akceptujú bez akýchkoľvek výhrad. Platí však, že ak ste esencialista, oveľa ochotnejšie pripustíte existenciu rigidných designátorov medzi empirickými výrazmi. Antiesencialisti na druhej strane budú rázne odmieňať ako rigidné designátory napríklad také výrazy, ktoré esencialista schváli. Neznamená to však automaticky, že antiesencialista neuznáva rigidné designátory, ktoré nepatria napríklad do jazyka matematiky. Existujú určité vlastnosti, ktoré musí mať individuum aj

²⁰ Esencializmus pôvodu je príliš silný a odmietam ho. Stačí si napríklad uvedomiť, že existujú aj také možné svety, v ktorých Alžbeta II. existuje večne, teda sa ani nenarodila, ani nezomrie. V takom prípade nemá zmysel uvažovať o jej pôvode.

podľa antiesencialistu. To znamená, že empirické rigidné designátory môžeme akceptovať aj vtedy, keď nesúhlasíme s Kripkeho esencializmom pôvodu.

Napríklad každé individuum musí byť totožné samo so sebou; pre individuum *a* je podstatné to, že je totožné iba s individuum *a*, pre individuum *b* je podstatné to, že je totožné iba s individuum *b* atď.²¹ To znamená, že výrazy ako „to individuum, ktoré je totožné s individuum *a*“ alebo „to individuum, ktoré je totožné s individuum *b*“ sú rigidné designátory, pretože vo všetkých svetoch, v ktorých existujú individua *a* a *b*, referujú tieto deskripcie na tie isté individua, teda na *a*, resp. na *b*, a v tých svetoch, v ktorých *a*, resp. *b* neexistuje, jednoducho nereferujú na nič. Ide teda o výrazy, ktoré vyhovujú druhej definícii rigidného designátora.

Ak prijmeme určité teoretické závery o jazykových výrazoch a spôsoboch, ako sa vzťahujú na svoje referenty, možno ukázať, že aj niektoré ďalšie druhy výrazov sú rigidnými designátormi. Na základe koncepcie, ktorú som rozvinul v knihe *Podoby referencie*, platia (okrem iného) nasledujúce tézy:²² (i) každé vlastné meno je menom práve jedného objektu (rovnako vyzerajúce a rovnako znejúce mená sú v skutočnosti rôzne vlastné mená, aj keď sú graficky a foneticky nerozlíšiteľné);²³ (ii) každé vlastné meno je rigidným designátorom;

²¹ Ako sme si všimli v Úvode, vlastnosť *byť totožný s individuum a* sa dá reprezentovať pomocou nasledujúceho zápisu obsahujúceho lambda operátor: $(\lambda x)(x = a)$. Túto vlastnosť treba odlíšiť od vlastnosti, ktorú vieme reprezentovať výrazom $(\lambda x)(x = x)$, teda vlastnosti *byť totožný sám so sebou*. Prvú vlastnosť má iba individuum *a*, kým druhú vlastnosť majú všetky individua bez rozdielu. Keď v prvom výraze nahradíme lambda operátor iota operátorom, dostaneme deskripciu $(\iota x)(x = a)$, ktorá rigidne referuje na objekt *a* vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých *a* existuje (a na žiadny iný objekt); na druhej strane deskripcia $(\iota x)(x = x)$ nereferuje na nič a – prirodzene – nie je rigidným designátorom.

²² Nebudem ich obhajovať na tomto mieste, aj keď niektoré z nich môže niekto považovať za značne kontroverzné (predovšetkým mám na mysli tézu (i)), no väčšina z nich by nemala naraziť na vážnejšie pochybnosti.

²³ Ak zohľadníme rozdiel medzi výrazmi a semivýrazmi, kontroverznosť tejto tézy zmizne: Každé vlastné meno ako *výraz* je totiž menom práve jedného

(iii) pre každé vlastné meno možno utvoriť meno tohto vlastného mena tak, že ho umiestnime do úvodzoviek, a takýto výraz je takisto rigidným designátorom; (iv) deskripcia formy „nositeľ mena „a““ opisuje individuum, ktoré bolo pomenované vlastným menom „a“, a žiadne iné individuum. Na základe tézy (i) bude platiť, že táto deskripcia bude opisovať v každom možnom svete a čase to isté individuum (pokiaľ v danom svete a/alebo čase toto individuum existuje; v opačnom prípade nebude opisovať nič), keďže vlastné meno „a“ je menom jedného konkrétneho individua a nemôže označovať žiadne iné individuum (iné individuum môže byť označené graficky a foneticky podobným výrazom – teda *takým istým* výrazom – no v žiadnom prípade nebude pomenované *tým istým* výrazom). Deskripcia „nositeľ mena „a““ je rigidným designátorom, pretože ak vôbec na niečo referuje, tak referuje na to isté vo všetkých možných svetoch a/alebo časoch, v ktorých príslušné individuum existuje. Zároveň ide o empirickú deskripciu, pretože v niektorých možných svetoch na nič nereferuje, keďže v nich neexistuje individuum, ktoré by opisovala (v týchto svetoch referent vlastného mena „a“ neexistuje).

1.5 Rigidná designácia bez esencializmu

Vzťah medzi rigidnosťou empirických deskripcií a esencializmom je pomerne silný. V tejto kapitole sa pokúsim obhájiť tézu, že esencializmus v uvedenom silnom zmysle hrá podstatne menšiu úlohu a že pojem empirického rigidného designátora by sme mali významnejšie zrevidovať.

Zrekapitulujme si hlavné závery. Výraz je rigidným designátorom podľa Definície 2 vtedy, keď vo všetkých možných svetoch, v ktorých existuje určité individuum, referuje na toto individuum

objektu; ak však niekto hovorí, že jedno vlastné meno má viacerých nositeľov (koľko asi existuje nositeľov mena „Michal Kováč“?), ide mu v skutočnosti o *semivýrazy*.

a v ostatných svetoch nereferuje na nič. To je prvá formulácia rigidnosti. Druhá formulácia hovorí: Výraz je rigidným designátorom, ak aspoň v jednom možnom svete a čase na niečo referuje, a zároveň v žiadnych dvoch rôznych svetoch a/alebo časoch nereferuje na dve rôzne veci. Tieto dve formulácie sa bežne považujú za ekvivalentné, hoci v skutočnosti je medzi nimi určité napätie. Nie sú ekvivalentné. Presnejšie povedané, z prvej formulácie síce vyplýva druhá, ale z druhej ešte nedostaneme prvú formuláciu. V čom je rozdiel? Práve v tom, že prvá formulácia – na rozdiel od druhej – sa explicitne zmieňuje o existencii určitého individua a to, či výraz je alebo nie je rigidným designátorom, v istom zmysle (ktorý sa čoskoro objasní) závisí od existencie individua. Žiadna takáto závislosť nie je integrálnou súčasťou druhej formulácie. Dôsledky tohto rozdielu sú významné a je pomerne zarážajúce, že v literatúre sa o nich mlčí.

Predstavme si nasledujúcu situáciu. Máme určitú vlastnosť P , ktorú exemplifikuje vždy to isté individuum, povedzme individuum a , ak ju vôbec niečo v určitom možnom svete a/alebo čase exemplifikuje; to znamená, že neexistuje taký možný svet, v ktorom by ju exemplifikovalo iné individuum ako a , ale zároveň v niektorých možných svetoch ju neexemplifikuje nič. Ďalej si predstavme, že individuum a môže existovať aj bez toho, aby túto vlastnosť exemplifikovalo; nejde teda o esenciálnu vlastnosť individua a . Inými slovami, čokoľvek, čo exemplifikuje vlastnosť P , je totožné s individuum a , ale zároveň individuum a nemusí exemplifikovať vlastnosť P . Bude individuuový výraz (deskripcia), ktorý sa zmieňuje o takejto vlastnosti – teda výraz formy „to individuum, ktoré má vlastnosť P “ – rigidným designátorom? Podľa prvej formulácie nebude, pretože tento výraz nereferuje na individuum a v niektorých možných svetoch a/alebo časoch, v ktorých a existuje. A táto formulácia predsa od rigidného designátora požaduje, aby referoval na príslušné individuum vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých toto individuum existuje. Podľa druhej formulácie však rigidným designátorom bude, lebo neexistujú také dva svety, v ktorých bude daný výraz referovať na dve rôzne individua; ak na niečo referuje, tak je to vždy individuum a , ale to neznamená, že vždy, keď a existuje, tak naň daný výraz referuje. Preto je zrejmé, že druhá

formulácia opisuje akúsi limitnú situáciu, ktorá je zlučiteľná s prvou formuláciou, a preto z nej vyplýva, kým opačné vyplývanie neplatí, lebo podľa prvej formulácie nie je mysliteľná situácia, aby rigidný designátor nereferoval v niektorom možnom svete a/alebo čase, v ktorom jeho referent existuje, na tento predmet.

Je evidentné, že bežné diskusie o rigidných designátoroch túto možnosť prehliadajú. Je to dané tým, že sa automaticky predpokladá príliš tesná súvislosť medzi rigidnosťou empirických deskripcií a esencializmom. Podľa esencializmu existencia objektu a fakt, že exemplifikuje svoje esenciálne vlastnosti, je *de facto* to isté. Deskripcie sú zase rigidné designátory, ak opisujú individua prostredníctvom esenciálnych vlastností týchto individuí. Tu však máme prípad deskripcií, ktoré neopisujú objekt prostredníctvom esenciálnych vlastností v tomto silnom zmysle, v ktorom exemplifikácia esenciálnej vlastnosti je totožná s existenciou objektu. Navzdory tomu by malo ísť o rigidné designátory. Domnievam sa, že keby sa spojenie medzi rigidnosťou empirických deskripcií a esencializmom nepovažovalo za automatické a nepochybné, filozofi by mohli postrehnúť jemné rozdiely medzi spomínanými dvoma formuláciami a zrevidovať svoj pohľad na rigidné designátory.

Aby táto úvaha nebola príliš abstraktná, uvediem príklad. V skutočnosti môžeme takýchto výrazov vymyslieť neobmedzene veľa a dokonca je možné, že aj deskripcie iných foriem budú rigidnými designátormi v tomto zmysle. Vezmime si vlastnosť *byť totožný s Nixonom*. Túto vlastnosť má iba Nixon a nikto iný, a Nixon ju má vždy, keď existuje (ide o esenciálnu vlastnosť). Výraz „to individuum, ktoré je totožné s Nixonom“ je rigidným designátorom podľa jednej aj druhej formulácie: Referuje na Nixona v každom možnom svete a čase, v ktorom Nixon existuje, a zároveň v žiadnych dvoch rôznych možných svetoch a/alebo časoch nereferuje na rôzne individua. Vezmime si aj inú vlastnosť, napríklad *byť zapletený do aféry Watergate*. Táto vlastnosť esenciálna nie je, pretože ju môžu mať rôzni ľudia v rôznych možných svetoch a/alebo časoch; v jednom svete ju má Nixon, v inom svete ju má zase niekto iný; v jednom svete ju môže naraz exemplifikovať viacero individuí, v inom svete ju, naopak, nemusí exemplifikovať nikto (ak v nich napríklad žiad-

na aféra Watergate nebola). Ide o neesenciálnu vlastnosť a výraz „to individuum, ktoré je zapletené do aféry Watergate“ nie je rigidným designátorom.

Z týchto dvoch individuových výrazov utvoríme jeden individuový výraz pomocou konjunkcie; dostaneme: „to individuum, ktoré je totožné s Nixonom a je zapletené do aféry Watergate“. Zmieňuje sa v ňom zložená vlastnosť *byť totožný s Nixonom a zapletený do aféry Watergate*.²⁴ Spomínaná deskripcia referuje na individuum, ktoré tú-

²⁴ Vlastnosť *byť totožný s Nixonom a zapletený do aféry Watergate* je skonštruovaná z dvoch vlastností – esenciálnej vlastnosti *byť totožný s Nixonom* a neesenciálnej vlastnosti *byť zapletený do aféry Watergate*. V tejto konštrukcii teda dokážeme odlíšiť esenciálne jadro od neesenciálnej zložky. Niečo podobné platí o vlastnostiach, ktoré P. Cmorej nazýva *čiasťočne esenciálne* alebo *empirické esenciálne vlastnosti* (pozri Cmorej [2001b: 105]; pozri aj Cmorej [2001c: 140]). Vlastnosť *byť totožný s Nixonom a zapletený do aféry Watergate* však v skutočnosti nie je tohto druhu. Ak na okamih prijmeme konštantné univerzum pre všetky možné svety, rozdiel medzi rýdzo esenciálnymi a čiastočne esenciálnymi vlastnosťami spočíva v tom, že kým rozsah rýdzo esenciálnej vlastnosti zostáva nezmenený vo všetkých možných svetoch a časoch, rozsah čiastočne esenciálnej vlastnosti sa môže meniť, ale zároveň existuje taká neprázdna množina M , ktorá je podmnožinou rozsahu čiastočne esenciálnej vlastnosti v každom možnom svete a čase.

Čiasťočne esenciálne vlastnosti Cmorej spravidla konštruuje z esenciálnej vlastnosti *byť P_S* a neesenciálnej (empirickej) vlastnosti *byť P_M* pomocou disjunkcie; vlastnosť *byť P_S alebo P_M* je čiastočne esenciálna. Vlastnosť *byť P_S alebo P_M* má každý objekt, ktorý má esenciálnu časť *byť P_S* , každý objekt, ktorý má neesenciálnu časť *byť P_M* , prípadne má obe časti. Vďaka tomu, že *byť P_S* a *byť P_M* sú spojené disjunkciou, stabilné „jadro“ ich rozsahu musí byť neprázdne (predpokladáme, že ak je vlastnosť esenciálna, je esenciálna aspoň pre jedno individuum, takže ju exemplifikuje aspoň jedno individuum).

V našich úvahách sa však zaoberáme vlastnosťami, ktoré nie sú čiastočne esenciálne, hoci sú skonštruované aj pomocou esenciálnej vlastnosti. Vlastnosť *byť P_S a P_M* nemá rozsah so stabilným „jadrom“. V niektorých možných svetoch a/alebo časoch je jej rozsah totiž prázdny. Keď máme objekt o , ktorý síce má esenciálnu vlastnosť *byť P_S* , ale nemá vlastnosť *byť P_M* , tak nebude mať ani vlastnosť *byť P_S a P_M* . Tieto vlastnosti nemôže mať individuum, ktoré nemá ich esenciálnu časť, a preto nejde o čiastočne esenciálne vlastnosti.

to vlastnosť exemplifikuje. Ak túto vlastnosť niečo exemplifikuje, tak je to iba Nixon; iba Nixon totiž môže byť totožný s Nixonom. Zároveň je však zrejmé, že nie je nevyhnutné, aby túto zloženú vlastnosť Nixon exemplifikoval v každom možnom svete a čase, v ktorom existuje. Nie v každom svete a/alebo čase, v ktorom existuje, totiž exemplifikuje druhú časť tejto zloženej vlastnosti. Zhrňme teda: Nixon existuje aj bez toho, aby exemplifikoval vlastnosť *byť totožný s Nixonom a zapletený do aféry Watergate*, ale zároveň, ak ju niekto alebo niečo exemplifikuje, tak je to iba Nixon. Je teda zrejmé, že vlastnosť *byť totožný s Nixonom a zapletený do aféry Watergate* nie je esenciálna, hoci vlastnosť *byť totožný s Nixonom* esenciálna je.

Čo z toho vyplýva pre výraz „to individuum, ktoré je totožné s Nixonom a je zapletené do aféry Watergate“? Ak tento výraz na niečo referuje, tak iba na to isté individuum vo všetkých relevantných možných svetoch a časoch, teda nebude existovať žiadna taká dvojica možných svetov a/alebo časov, v ktorých by referoval na dve rôzne individua. Zároveň je však zrejmé, že nie vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých Nixon existuje, na Nixona aj referuje; v niektorých z nich, v ktorých sa Nixon nezaplietol do aféry Watergate, nebude naňho tento výraz referovať; presnejšie povedané, v takýchto svetoch nebude referovať na nič. Preto platí, že ak za rigidný designátor považujeme výraz, ktorý referuje na niečo aspoň v jednom možnom svete a čase, ale zároveň v žiadnych dvoch možných svetoch a/alebo časoch nereferuje na rôzne individua, tak deskripčia „to individuum, ktoré je totožné s Nixonom a je zapletené do aféry Watergate“ je rigidným designátorom. Ak však za rigidný designátor považujeme výraz, ktorý referuje na ten istý predmet vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých tento predmet existuje, a v ostatných možných svetoch a časoch nereferuje na nič, tak táto deskripčia nebude rigidným designátorom. Inými slovami, podľa prvej spomínanej formulácie táto deskripčia bude rigidným designátorom, ale podľa druhej formulácie ním nebude. Preto tieto dve formulácie nie sú ekvivalentné.

Navrhujem preto, aby sme okrem Definície 2 zaviedli aj ďalšiu definíciu rigidného designátora, ktorá umožní považovať za rigidné designátory výrazy, ako je spojenie „to individuum, ktoré je totožné s Nixonom a je zapletené do aféry Watergate“. Nemáme totiž dôvod

vylúčiť takéto výrazy z rodiny rigidných designátorov. Skôr naopak: Takýto nový pojem rigidného designátora je nesmierne dôležitý na to, aby sme oslabili príliš silné spojenie medzi rigidnosťou empirických deskripcií a esencializmom. Tretí pojem rigidného designátora je teda vymedzený nasledujúcou definíciou:

Definícia 3

Ak výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom v na niečo referuje, referuje iba na o .

Kvalifikácia „v ktorom na niečo referuje“ má zabezpečiť, že definícia sa vzťahuje aj na výrazy, ktoré z nejakých dôvodov v niektorých možných svetoch a časoch na nič nerefekujú. Ide teda o to, že takéto výrazy referujú na to isté individuum, ak vôbec na niečo referujú, ale zároveň sa môže stať, že v niektorých svetoch a/alebo časoch na nič nerefekujú.

Je zrejmé, že v literatúre sa neregistruje nejaký podstatnejší vecný rozdiel medzi Definíciami 2 a 3. Dokonca sám som ešte nedávno predpokladal, že žiadny vecný rozdiel medzi nimi v podstate nie je (aspoň v prípade rigidne referujúcich deskripcií).²⁵ Rozdiel tu však je a nie je nevýznamný. Definícia 3 vymedzuje nový druh rigidne referujúcich empirických deskripcií. Spravidla pôjde o deskripcie, ktoré sú utvorené tak, že pomocou konjunkcie sa spoja (najmenej) dve výrokové formy, z ktorých každá obsahuje aspoň jeden voľný výskyt premennej x (a žiadnu inú voľnú premennú), a následne sa táto voľná premenná zmení na viazanú tak, že sa táto konjunkcia výrokových foriem dostane do dosahu iota operátora. Ďalej musí platiť, že aspoň jedna výroková forma z tejto konjunkcie musí odkazovať na esenciálnu vlastnosť určitého objektu a aspoň jedna výroková forma musí odkazovať na kontingentnú vlastnosť. Možno však existujú aj deskripcie iných druhov, ktoré spadajú v tomto zmysle pod Definíciu 3, ale nie pod Definíciu 2; o takých príkladoch však zatiaľ neviem, ale nevylučujem ich. Bolo by vecou ďalšieho

²⁵ Pozri Zouhar [2004a: 65].

empirického skúmania nášho jazyka, aby sme zistili, aké ďalšie výrazy sú rigidnými designátormi v zmysle Definície 3. V tretej časti navyše uvidíme, že rigidnými designátormi tohto druhu sú aj tzv. zložené demonstratíva.²⁶

1.6 Hierarchia

Definícia 3 je najvšeobecnejšia, pretože kladie najslabšiu požiadavku; čím je podmienka slabšia, tým viac vecí ju splní, čo znamená, že tým viac výrazov bude patriť medzi rigidné designátory. Ľahko sa dá ukázať, že ak je niečo rigidným designátorom podľa Definície 1, tak je aj rigidným designátorom podľa Definície 2, a že ak je niečo rigidným designátorom podľa Definície 2, tak je aj rigidným designátorom podľa Definície 3. Opačný postup nie je možný, a preto ne-

²⁶ Niektorí autori sa okrajovo zmieňujú aj o výrazoch, ktoré som v tejto kapitole zaradil medzi rigidné designátory. Treba však povedať, že v tejto otázke panujú značné nejasnosti. S. Soames napríklad explicitne odmieta (v inej súvislosti) považovať takéto deskripcie za rigidné designátory. Podobný názor zastáva aj Ch. Hughes v nedávno publikovanej monografii o Kripkem. Deskripcie, ktoré nemôžu referovať na rôzne objekty, ale zároveň v niektorých možných svetoch a/alebo časoch nereferujú ani na objekt, na ktorý referujú v ostatných možných svetoch a časoch, v ktorých daný objekt existuje, nepovažuje za rigidné designátory, ale nazýva ich „kvázirigidné“ (pozri Hughes [2004: 21 – 22]). Rigidné a kvázirigidné designátory tvoria spolu kategóriu tzv. neflexibilných designátorov (pozri Hughes [2004: 20]). Žiaľ, k tejto monografii som sa dostal príliš neskoro na to, aby som ju dokázal v hlavnom texte zohľadniť. V každom prípade rozlíšenie rigidných a kvázirigidných designátorov nepovažujem za šťastné, pretože predpokladá, že rozlíšenie rigidný designátor/nerigidný designátor nie je vyčerpávajúce. Okrem toho Hughes akceptuje Kripkeho esencIALIZMUS pôvodu (pozri Hughes [19 – 20]). Vďaka nemu môže považovať deskripcie ako „(jediný) biologický otec Richarda Nixona“ za kvázirigidné. Nejde v skutočnosti o rigidný designátor, pretože v tých svetoch, v ktorých R. Nixon neexistuje, na nič nereferuje, ale zároveň nemôže referovať na iné individuum, ak nie je možné, aby Nixon mal iného otca, ako v skutočnosti má. Ako je však zrejmé, esencIALIZMUS pôvodu odmietať a deskripciu „(jediný) biologický otec Richarda Nixona“ považujem za nerigidný designátor.

1. Singulárne deskripcie ako rigidné designátory

jde o ekvivalentné definície, ale definície, ktoré sa skôr dajú usporiadať do akejsi hierarchie.

Podľa Definície 1 sú rigidné designátory výrazy, ktoré (i) referujú iba na jeden a ten istý objekt a (ii) referujú na nevyhnutne existujúce objekty. To znamená, že ide o výrazy, ktoré v každom možnom svete a čase na niečo referujú, ale zároveň referujú na ten istý objekt. Ak je výraz rigidným designátorom v tomto zmysle, musí byť aj rigidným designátorom v zmysle Definície 2. Podľa nej je rigidným designátorom výraz, ktorý (i) referuje iba na jeden a ten istý objekt a (ii) referuje na daný objekt v každom možnom svete a čase, v ktorom objekt existuje. Nevyhnutne existujúce objekty existujú v každom možnom svete a čase a výrazy, ktoré na ne rigidne referujú, triviálne splnia aj Definíciu 2. Definícia 3 vymedzuje ako rigidný designátor výraz, ktorý (i) referuje iba na jeden a ten istý objekt a (ii) referuje na daný objekt v každom možnom svete, v ktorom vôbec na niečo referuje. Túto podmienku spĺňajú aj výrazy, ktoré sú rigidnými designátormi v zmysle Definície 2. Podľa Definície 2 výraz referuje na ten istý objekt v každom možnom svete a čase, v ktorom objekt existuje. Triviálne je preto splnená Definícia 3, pretože sa nestane, aby v rôznych možných svetoch a/alebo časoch, v ktorých výraz na niečo referuje, referoval na dve rôzne veci – podľa Definície 2 buď výraz na nič v danom možnom svete a čase nereferuje, alebo referuje iba na jeden a ten istý objekt. Preto čokoľvek, čo spadá pod Definíciu 2, bude automaticky spadať aj pod Definíciu 3. A keďže čokoľvek, čo spadá pod Definíciu 1, spadá aj pod Definíciu 2, tak čokoľvek, čo bude spadať pod Definíciu 1, bude spadať aj pod Definíciu 3.

2

Vlastné mená ako rigidné designátory

2.1 Motivácia

Našu úvahu o rigidných designátoroch sme začali pomerne netradične singulárnymi deskripciami. Netradične preto, lebo za paradigmatické prípady rigidných designátorov sa považujú predovšetkým vlastné mená. Zaviedli sme takto určité pojmy rigidných designátorov, ktoré sa môžeme pokúsiť aplikovať aj na vlastné mená. Ukáže sa však, že rozdiel medzi rigidnosťou vlastných mien a rigidnosťou deskripcií je skutočne zásadný a že uvedené definície – konkrétne Definíciu 1 – bude treba interpretovať diametrálne odlišným spôsobom.

V jadre úvahy o rigidnosti vlastných mien budú dve otázky:

- (i) Musia byť vlastné mená rigidnými designátormi? Je teda nevyhnutnou (hoci ešte nie postačujúcou) podmienkou toho, aby výraz bol vlastným menom, to, že je rigidným designátorom?
- (ii) Sú vlastné mená rigidnými designátormi v rovnakom alebo aspoň veľmi podobnom zmysle ako deskripcie? Inými slovami, môžeme Definície 1 – 3 uspokojivo aplikovať aj na vlastné mená?

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Už som síce naznačil, že na druhú otázku zrejme dostaneme zápornú odpoveď, no v takom prípade nás bude zaujímať aj pozitívne objasnenie rigidnosti vlastných mien. Vopred takisto hovorím, že odpoveď na prvú otázku bude jednoznačné „áno“: Nemôžeme mať vlastné meno, ktoré by nebolo rigidným designátorom, a pokúsime sa vyrovnáť aj s názorom, ktorý tvrdí opak (pozri kapitolu 2.6). Ako sme však videli, v prípade deskripcií je situácia iná; nie všetky deskripcie sú rigidnými designátormi, a to znamená, že výraz môže byť deskripciou aj bez toho, aby na niečo referoval rigidne (keďže platí, že výraz môže byť deskripciou aj bez toho, aby vôbec na niečo referoval).

Sémanticky relevantné rozdiely medzi vlastnými menami a deskripciami by sme mohli opisovať naozaj obšírne. Jedna z podôb, ktoré tieto rozdiely nadobúdajú, spočíva v tom, že spôsob, ako sa vlastné mená vzťahujú na objekty, na ktoré referujú, sa značne odlišuje od spôsobu, ako sa na svoje referenty vzťahujú vlastné mená. Je však o to zarážajúcejšie, že existujú niektoré teoretické prístupy, ktoré sa pokúšajú tieto rozdiely bagatelizovať, ba dokonca úplne nivelizovať. Existovali a ešte stále existujú populárne teórie, podľa ktorých v podstate nie je zásadný rozdiel medzi spôsobom referovania vlastných mien a spôsobom referovania deskripcií; podľa nich aj vlastné mená, aj deskripcie sa vzťahujú na svoje referenty rovnakým, alebo prinajmenšom veľmi podobným spôsobom. Kripkeho ambíciou bolo pomocou pojmu rigidnej designácie – ale aj pomocou iných prostriedkov – ukázať, že tak to nemôže byť a že tieto koncepcie sa jednoducho mýlia. Zvyčajné reakcie na Kripkeho argumentáciu proti podobnosti vzťahu vlastných mien a deskripcií k ich referentom, ktorá sa opiera o to, že vlastné mená sú rigidné designátory, poukazujú na to, že významná kategória deskripcií takisto patrí medzi rigidné designátory a že naznačená podobnosť preto existuje medzi vlastnými menami a *rigidne* referujúcimi deskripciami. Ak je to tak, zrejme samotný fakt, že vlastné mená sú rigidné designátory, ešte nestačí na odlíšenie vlastných mien od deskripcií. V tejto súvislosti tvrdím, že toto konštatovanie je síce pravdivé, ale jadro odlišnosti vlastných mien od deskripcií spočíva skôr v tom, akú povahu má rigidnosť vlastných mien, a že v tom sa odlišujú od

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

rigidnosti deskripcií.¹ To si uvedomujú mnohí autori, a preto navzdory tomu, že súhlasia s rámcovou líniou Kripkeho filozofie jazyka a sémantiky, poukazujú na iné črty vlastných mien, ktoré sa nedajú imitovať deskripciami (ani rigidnými, ani nerigidnými).²

Pozrime sa trochu podrobnejšie na túto problematiku. Podľa tzv. *deskripčných teórií vlastných mien* sa vlastné meno vzťahuje na určitý objekt preto, že existuje nejaká singulárna deskripcia, ktorá tento objekt opisuje, alebo množina singulárnych deskripcií, z ktorých prinajmenšom relevantná časť daný objekt opisuje, a zároveň platí, že táto deskripcia, resp. množina deskripcií fixuje referent vlastného mena, teda fixuje, na čo má vlastné meno referovať.³ V tejto formulácii je veľa nejasného a bolo by ju treba rozviesť oveľa podrobnejšie, ale základná idea by mala byť zrejmá: Vlastné meno *m* referuje na objekt *o* preto, lebo existuje taká deskripcia *d* (množina deskripcií *D*), že (i) *d* opisuje *o* (relevantná časť *D* opisuje *o*) a (ii) *m* referuje na čokoľvek, čo *d* opisuje, teda na čo *d* referuje (*m* referuje na čokoľvek, čo relevantná časť *D* opisuje, teda na čo relevantná časť *D* referuje).⁴

Negatívny program, ktorý Kripke rozvinul do pozoruhodnej šírky a hĺbky v *Pomenovaní a nevyhnutnosti*, má za cieľ ukázať, že des-

¹ Túto skutočnosť presvedčivo preukázal J. Almog; pozri Almog [1986].

² Kritickú diskusiu o týchto návrhoch rozvinul S. Soames; pozri Soames [2002].

³ V tejto formulácii sú stručne naznačené ako tézy tzv. *jednoduchej verzie deskripčnej teórie*, tak aj tézy tzv. *zväzkovej verzie deskripčnej teórie*. Jednoduchá verzia sa niekedy – nie celkom oprávnené – pripisuje G. Fregemu (na základe niektorých myšlienok z Frege [1992; 1996]), ale jej najvýznamnejším obhajcom bol B. Russell (pozri Russell [2005b]). Zásadnú kritiku, ktorá časom viedla k revízii jednoduchej verzie a jej nahradeniu zväzkovou teóriou, vzniesol L. Wittgenstein (pozri Wittgenstein [1979: § 79]). Najznámejšiu a najlepšie prepracovanú zväzkovú verziu deskripčnej teórie formuloval J. Searle (pozri Searle [1969; 1997]) a P. Strawson (pozri Strawson [1997]). Na niektoré problémy jednoduchej aj zväzkovej teórie poukazujem v Zouhar [2004a].

⁴ Nebudem zachádzať do podrobností a presŕňovať túto formuláciu. Ak má čitateľ záujem o ďalšie úvahy na túto tému, nájde ich v Zouhar [2004a: 4. kapitola].

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

kripčné teórie vlastných mien majú celý rad negatívnych dôsledkov. Kripke ponúka sériu zásadných argumentov proti tejto koncepcii, z ktorých tzv. *modálny argument* sa považuje za najsilnejší.⁵ A práve modálny argument sa opiera o doktrínu vlastných mien ako rigidných designátorov. Modálny argument môžeme formulovať približne v nasledujúcej podobe:

1. Vlastné meno *m* referuje na čokoľvek, na čo referuje singulárna deskripcia *d* asociovaná s týmto menom.⁶
2. Teda: Pravdivostné podmienky vety *V* obsahujúcej *m* sú totožné s pravdivostnými podmienkami vety *V**, ktorú dostaneme, ak aspoň jeden výskyt *m* vo *V* nahradíme výskytom *d*.
3. Avšak: Každé vlastné meno je rigidným designátorom, a preto *m* prispieva do pravdivostných podmienok *V* tým istým vo všetkých možných svetoch a časoch.
4. Ďalej: Niektoré singulárne deskripcie nie sú rigidnými designátormi. Ak *d* je takou deskripciou, tak *d* prispieva do pravdivostných podmienok *V** rôznymi objektmi v rôznych možných svetoch a/alebo časoch.

⁵ V Zouhar [2004a] som rozvinul deskripčnú teóriu *významu* (nie referencie!) vlastných mien, ktorá je imúnna voči Kripkeho argumentom, vrátane modálneho argumentu. Podobnú teóriu obhajujú aj K. Bach a J. Katz; pozri Bach [1987] a Katz [1979; 1994; 2001]. J. Raclavský kritizoval východiská Bachovej koncepcie v Raclavský [2005a; 2005b]; proti mojej koncepcii namietal v Raclavský [2006a]; s touto kritikou nemôžem z viacerých dôvodov súhlasiť, no nemám tu priestor na polemickú odpoveď.

⁶ Samozrejme, opäť treba vysvetliť rôzne záležitosti súvisiace s tým, čo znamená, že deskripcia je asociovaná s vlastným menom. Dá sa povedať, že deskripcia stanovuje priamo význam vlastného mena, alebo sa dá povedať, že v komunikácii sa hovorca akoby „opiera“ o deskripcie, aby identifikoval svojím použitím vlastného mena nejaké objekty. Tieto detaily sa líšia od jednej koncepcie k druhej. Nezanedbateľné rozdiely nájdeme aj pri otázke, kto alebo čo má v kompetencii asociovať s vlastným menom nejakú deskripciu alebo zväzok deskripcií; niekedy je to jednotlivý používateľ jazyka, inokedy je to zase celá skupina používateľov daného jazyka.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

5. Teda: Pravdivostné podmienky V a V^* môžu mať rôzny modálny profil (teda V a V^* sa môžu v niektorých možných svetoch líšiť svojimi pravdivostnými podmienkami), a preto predpoklad 1 neplatí.

To je jedna z viacerých podôb, aké modálny argument v literatúre nadobúda.⁷ Všimnime si rozdiel medzi riadkami 3 a 4; v jednom sa niečo hovorí o *každom* vlastnom mene, kým v druhom sa niečo hovorí iba o *niektorých* deskripciách. Z tohto dôvodu je celkový záver 5 formulovaný opatrne, keďže sa v ňom vyskytuje slovo „môžu“. Aj takýto slabý záver však dokáže úspešne preukázať neudržateľnosť deskripčnej teórie vlastných mien. Táto teória totiž nemôže platiť, ak existuje *aspoň jeden* prípad, v ktorom veta s vlastným menom má z modálneho hľadiska iné pravdivostné podmienky ako veta s deskripciou, ktorú sme dostali tak, že sme v pôvodnej vete vlastné meno nahradili touto deskripciou, pričom sa predpokladalo, že táto deskripčia fixuje referent tohto vlastného mena.

Zároveň sa tu vynára určitá možnosť obrany deskripčnej teórie, ktorá požaduje, aby sa pri fixovaní referentov vlastných mien využívali iba deskripcie s rovnakým modálnym správaním, ako majú vlastné mená, teda požaduje sa, aby sa vyberali iba rigidne referujúce deskripcie.

Len pre zaujímavosť uvediem niektoré z návrhov, s ktorými sa možno v literatúre stretnúť. Je zrejmé, že ak do deskripcie začleníme zmienku o možnom svete a čase, zmeníme pôvodne nerigidnú empirickú deskripciu na rigidnú: Ak máme nerigidnú deskripciu „starosta Ladomerskej Viesky“, dostaneme z nej rigidný designátor „starosta Ladomerskej Viesky vo W a T “, kde W a T predstavujú konkrétny možný svet, resp. čas. Nech deskripciu „starosta Lado-

⁷ S. Soames ho formuluje trochu odlišne; pozri Soames [2002: 22]. Využíva myšlienku, podľa ktorej fakt, že vlastné mená sú rigidnými designátormi a že deskripcie nimi nemusia byť, vedie k tomu, že majú rôzne významy. Vo svojej formulácii som sa chcel vyhnúť pojmu významu (aby som sa nemusel púšťať do obsiahlej úvahy o deskripčnej teórii významu), a preto som radšej hovoril o pravdivostných podmienkach. Základná idea sa však nemení.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

merskej Viesky vo W a T'' použijeme v ktoromkoľvek možnom svete w^* a čase t^* , identifikujeme ten objekt vo w^* a t^* (ak v tomto možnom svete a čase existuje), ktorý je vo W a T starostom Ladomerskej Viesky.

Mimoriadne populárna je špecifická verzia tohto návrhu, podľa ktorej do deskripcie začleníme označenie aktuálneho sveta. Iný pomerne populárny návrh využíva Kaplanov tzv. „dthat“ operátor.⁸ Ak máme deskripciu, ktorá v danom možnom svete a čase opisuje určitý objekt (a teda naň referuje), a dáme pred ňu operátor „dthat“, bude takto vzniknutá deskripčia referovať na daný objekt vo všetkých možných svetoch a časoch bez ohľadu na to, či tento predmet má alebo nemá vlastnosť, ktorá sa v deskripcii zmieňuje. Inými slovami, operátor „dthat“ spôsobí, že deskripčia prestane reprezentovať daný objekt v tom zmysle, že je exemplifikátom určitej vlastnosti alebo vlastností. Oba naznačené spôsoby vedú k tomu, že z pôvodne nerigidných deskripcií sa stávajú deskripcie rigidné.

Keďže je to tak, modálny argument nebude stačiť.⁹ Ďalšie Kripkeho argumenty, ktoré sa už nespoliehajú na pojem rigidného designátora, však úspešne eliminujú túto alternatívu. Keďže však nie sú relevantné z hľadiska rigidnej designácie, nebudem ich podrobnejšie rozoberať v hlavnom texte.¹⁰

⁸ Pozri najmä Kaplan [1979; 1989a; 1989b].

⁹ Zdá sa, že tento záver sa dá spochybniť. Details nebudem uvádzať, pretože presahujú rámec tejto práce, ale odkazujem čitateľa na prvú kapitolu knihy Soames [2002] (pozri prípadne aj Soames [1998]).

¹⁰ Konkrétne ide o tzv. *sémantický argument* a *epistemický argument*. Zjednodušene sa dajú formulovať nasledujúcim spôsobom. *Epistemický argument* vychádza z toho, že ak deskripčia (nezáleží na tom, či rigidná alebo nerigidná) stanovuje význam (alebo aspoň referent) vlastného mena, tak niektoré tvrdenia, ktoré očividne nie sú apriórne, sa apriórnymi stávajú (využívam tu základné rysy Soamesovej verzie argumentu; pozri Soames [2002: 21]; pozri prípadne aj Salmon [1981: 1. kapitola]):

1. Vlastné meno m prispieva do pravdivostných podmienok viet tým istým, čím do nich prispieva deskripčia d .
2. Pravdivosť vety „Ak m existuje, tak m je d “ hovorca nepozná apriórne.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Motivácia, prečo treba využiť pojem rigidnosti na elimináciu deskripčnej teórie vlastných mien, by teda mala byť zrejmá. V rôznych možných svetoch a/alebo časoch môžu deskripcie opisovať rôzne objekty, kým pre vlastné mená platí, že vo všetkých možných svetoch a časoch pomenúvajú to isté. Keby však niekto chcel poukázať na to, že pre niektoré deskripcie predsa platí, že vo všetkých možných svetoch a časoch opisujú to isté, dalo by sa reagovať aj tak, že zdôrazníme fundamentálnejšie rozdiely medzi vlastnými menami a deskripciami, ktoré sú dané predovšetkým tým, že deskripcie svoje referenty *opisujú*, kým vlastné mená ich pomenúvajú.¹¹ Táto skutočnosť má späťne zásadné dôsledky pre pojmy rigidnosti vlastných mien, resp. deskripcií, ktoré si rozoberieme v tejto časti.

-
3. Pravdivosť vety „Ak *d* existuje, tak *d* je *d*“ hovorca pozná apriórne.
 4. Keďže existuje uvedený rozdiel medzi vetami „Ak *m* existuje, tak *m* je *d*“ a „Ak *d* existuje, tak *d* je *d*“, tak tvrdenie 1 neplatí.

Kripke formuloval viacero verzií *sémantického argumentu* (podobné argumenty formuloval nezávisle od neho aj K. Donnellan; pozri Donnellan [1970]). Tu je jedna z verzií (pozri Soames [2002: 19]):

1. Vlastným menom *m* hovorca referuje na určitý objekt, ak má o ňom určitú deskriptívnu informáciu, teda vie, že je pravdivá veta „*m* je *d*“, kde *d* reprezentuje deskripciu (deskriptívnu informáciu).
2. Je však empirickým faktom, že hovorca úspešne vlastným menom *m* na niečo referuje aj vtedy, keď nepozná žiadnu informáciu, ktorej by vyhovoval práve jeden predmet.
3. Tvrdenie 1 teda neplatí.

Jednotlivé *sémantické argumenty* sa od seba líšia tým, čo je obsiahnuté v tvrdení 2. Namiesto tejto verzie, podľa ktorej hovorca nepozná jedinečnú deskriptívnu informáciu, by sme mohli napríklad využiť skutočnosť, že niekedy nemá hovorca *pravdivú* deskriptívnu informáciu, prípadne skutočnosť, že niekedy disponuje konfliktnými informáciami (teda informáciami, ktoré sa týkajú napríklad rôznych indivíduí).

¹¹ Na túto skutočnosť poukazujú viacerí autori, no najdôslednejší bol zrejme J. Almog v Almog [1986].

2.2 Funkcia vlastných mien v jazyku

Každý, kto chce obhajovať tézu, že rozdiel medzi vlastnými menami a deskripciami predsa nie je taký priepastný, keďže aj medzi deskripciami sa nájdu rigidné designátory, čoskoro musí naraziť na zásadný rozdiel medzi rigidnosťou vlastných mien a rigidnosťou deskripcií. Inými slovami, pojem rigidnosti vlastných mien je zrejme odlišný od pojmu rigidnosti deskripcií. Aby sme tento fakt lepšie pochopili, budeme si musieť všimnúť spôsob, ako sa vlastné mená zavádzajú do jazyka a ako v ňom fungujú. Nepodám však detailné vysvetlenie celého procesu, keďže som tak urobil v knihe *Podoby referencie*. Uvediem iba niekoľko poznámok bez toho, aby som ich zdôvodňoval.

Vlastné mená zavádzame do jazyka pomocou určitých inštitucionálne ukotvených jazykových aktov, akýchsi „krstov“ predmetov. Takto vzniká nová jazyková konvencia, vďaka ktorej sa určitý výraz stal vlastným menom príslušného predmetu (a žiadneho iného predmetu) a dostal sa do nomenklatúry daného jazyka. V idealizovanej podobe vyzerá akt zavedenia mena približne nasledujúco. Potrebujeme štyri veci:

- (i) predmet, ktorý sa má pri „krste“ pomenovať;
- (ii) výraz, ktorým sa má tento predmet pomenovať, teda ktorý sa má stať jeho vlastným menom;¹²
- (iii) pomocný výraz, ktorým sa má vyčleniť predmet, aby sa vôbec dal pomenovať;
- (iv) hovorca, ktorý celý akt „krstu“ realizuje.¹³

¹² Presnejšie povedané, v tomto prípade ide o semivýraz, ktorým sa má niečo pomenovať, kým v bode (iii) ide o plnohodnotný výraz.

¹³ Termíny „krst predmetu“ a „akt zavedenia mena“ používam ekvivalentne, hoci by bolo vhodné zohľadniť netriviálne rozdiely medzi druhmi aktov, na ktoré sa vzťahujú. Neskôr na jeden z nich narazíme. Relevantné rozdiely som zaznamenal v Zouhar [2004a].

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Hovorca *h* teda zavádza výraz *v* ako vlastné meno objektu *o* tak, že *h* najprv vyčlení *o* spomedzi ostatných objektov pomocou iného výrazu *v** (napríklad deskripcie alebo zámena, či iného vlastného mena, ktoré už pomenúva *o*, prípadne iného prostriedku) – tento krok je potrebný na to, aby bolo jasné, čo sa má pomenovať – a potom vyhlási, že takto identifikovaný konkrétny objekt *o* sa bude nazývať tak a tak, teda bude ho v jazyku zastupovať výraz *v*.¹⁴ Do nomenklatúry sa takto dostal nový výraz *v*, ktorého jedinou funkciou je pomenúvať objekt *o* a tak používateľom jazyka umožniť, aby o tomto objekte mohli formulovať tvrdenia.

Za dôležité považujem to, že ak sa takto zavedie vlastné meno do jazyka, zaviedlo sa do jazyka vlastné meno *konkrétneho individua*. Každý takto zavedený výraz je jedinečný a špecifický, a nedá sa použiť na pomenovanie iného individua. Na to, aby sme pomenovali iné individuum, potrebujeme realizovať podobný akt „krstu“, ale nikdy sa nám takto nepodari stanoviť, že výraz *v*, ktorý v jazyku slúži na identifikáciu objektu *o* – a na nič iné – sa pri inom „krste“ zaviedol aj ako výraz, ktorý má identifikovať individuum *o**. Skôr to funguje tak, že pri novom „krste“ sa do jazyka zaviedol výraz, ktorý je graficky a foneticky neodlíšiteľný od výrazu *v*, teda vlastného mena objektu *o*. Zo sémantického hľadiska však ide o iný výraz – sú to rovnaké, ale netotožné výrazy.¹⁵

¹⁴ Samozrejme, keď hovorím, že hovorca „vyhlási, že...“, netreba to chápať doslovne tak, že hovorca vysloví príslušnú formuláciu. Stačí, keď si ju pomyslí alebo iba začne príslušnú jazykovú konvenciu používať bez toho, aby sa nejako explicitne kodifikovala. V *Podobách referencie* som ešte predpokladal takúto explicitnú kodifikáciu. Nie je však potrebná, ako ma na to v diskusiách upozorňoval P. Cmurej. Dobrým príkladom sú prezývky, ktoré zo sémantického hľadiska môžeme považovať za vlastné mená. Jazykové spoločenstvo, resp. jeho podmnožina v určitej situácii opíše nejakého človeka istým spôsobom, ale časom sa tento opis (môže to byť deskripcia alebo podstatné meno, prípadne novotvar) stane prezývkou, teda v sémantickom žargóne vlastným menom určitého druhu. Tomu nemusí predchádzať špecifická procedúra pomenovania, ale jednoducho sa tento výraz „vžije“.

¹⁵ Priznávam, že tento názor nie je vo svete nejako mimoriadne obľúbený. Filozofi radšej hovoria, že jedno meno má viacero nositeľov, resp. dá sa pou-

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Vďaka podobným aktom „krstu“ funguje v našom jazyku množstvo *jazykových konvencií* nasledujúceho tvaru:

Výraz „Bratislava“ pomenúva/označuje/referuje na/designuje individuum »Bratislava«.

Výraz „Giuseppe Verdi“ pomenúva/označuje/referuje na/designuje individuum »Giuseppe Verdi«.

Výraz „Univerzita Komenského“ pomenúva/označuje/referuje na/designuje individuum »Univerzita Komenského«.¹⁶

Je evidentné, že nasledujúce tvrdenia týkajúce sa deskripcií nie sú jazykovými konvenciami v tomto zmysle:

Výraz „starosta Ladomerskej Viesky“ opisuje/označuje/referuje na/designuje individuum »Vladimír M.«.

žiť na označenie rôznych individuí v rôznych situáciách (pozri napríklad Voltolini [1995]). Nepopieram, že tak to môže byť, ale prv, než začneme robiť sémantickú analýzu určitej vety či výpovede, musíme odstrániť všetky viacznačnosti, teda musíme jasne povedať, čo veta znamená. Preto hneď na začiatku musíme kontext akosi „očistiť“. Tvrdenie v hlavnom texte nie je ničím iným, iba takýmto „čistením“, resp. robí poriadok ešte o stupeň skôr, aby sme sa ním nemuseli zdržiavať pri samej analýze. Domnievam sa, že keď si dôkladne premyslíme naznačený spôsob zavádzania vlastných mien do jazyka, pravdivosť uvedeného tvrdenia sa potvrdí. Podobnú tézu (prínejmenšom na teoretické účely) akceptoval aj Kripke (pozri Kripke [2002: 16 – 17]) a z najnovších autorov ju dôsledne obhajuje E. Corazza (pozri Corazza [2004: 39 a nasl.]). U nás sa k nej hlási prínejmenšom P. Cmorej, a to na základe koncepcie semivýrazov a výrazov – vlastné mená ako *výrazy* jazyka nemôžu mať viacero nositeľov.

¹⁶ Výrazy ako „Univerzita Komenského“, „Slovenské národné povstanie“ alebo „Organizácia spojených národov“ budeme považovať za vlastné mená (inštitúcií, udalostí atď.). Zdá sa však, že svoje referenty do istej miery aj opisujú: Nositeľom mena „Univerzita Komenského“ je univerzita, atď. Na druhej strane môžeme pochybovať o tom, či by výraz „Univerzita Komenského“ prestal byť adekvátny, keby sa daná inštitúcia zmenila napríklad na vysokú školu neuniverzitného typu. Výrazy tohto druhu sa nazývajú *časťočne deskriptívne vlastné mená* a vrátime sa k nim v kapitole 2.7, v ktorej sa pozrieme lepšie aj na ich prípadnú rigidnosť.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Výraz „súčet čísiel 2 a 3“ opisuje/označuje/referuje na/designuje individuum »5«.

Výraz „potomok gamét X a Y“ opisuje/označuje/referuje na/designuje individuum »Richard Nixon«.

V tomto prípade nejde o jazykové konvencie, ale opisy faktických stavov vecí (empirických či matematických).¹⁷ Je zrejmé, že keby sme nejakej deskripcii (výrazu, ktorý má určitú syntaktickú stavbu a na formálnej úrovni obsahuje iota operátor) priradili referent na základe konvenčného rozhodnutia, teda nezískal by referent na základe faktického stavu vecí vo svete, nešlo by o deskripciu zo sémantického hľadiska, ale bolo by to plnohodnotné vlastné meno.

Vlastné mená sú jazykovými prostriedkami, ktoré slúžia iba na identifikáciu určitých objektov bez toho, aby ich akokoľvek opisovali, teda bez toho, aby ich charakterizovali ako exemplifikáty nejakých vlastností. To je dôsledok skutočnosti, že jazyková konvencia priradzuje vlastnému menu priamo nejaký predmet. V prípade deskripcií majú jazykové konvencie inú povahu; zjednodušene povedané, priradujú im nejaký zložený sémantický obsah, ktorý reflektuje sémantické obsahy jednotlivých podvýrazov a ich syntaktické usporiadanie. Ak budeme zjednodušene predpokladať, že tento zložený sémantický obsah predstavuje akúsi podmienku, tak referentom deskripcie bude predmet, ktorý túto podmienku splní. A to, či ju splní, alebo nesplní, nie je vecou konvencií, ale vecou stavu sveta.

Tento rozdiel medzi vlastnými menami a deskripciami môžeme vyjadriť aj konštatovaním, že deskripcie na niečo referujú sprostredkovane, kým vlastné mená referujú bezprostredne. To je podľa

¹⁷ Nemôžem v tejto súvislosti nespomenúť pekný citát od B. Russella:

Keď povieme, že Scott je jediným autorom románu *Waverley*, nekonštatujeme, že tieto dva výrazy sú *menami* jedného človeka, čo by sme mali urobiť, keby sme povedali „Scott je sir Walter“. Meno človeka je to, ako sa volá, ale aj keby sme Scotta akokoľvek často nazývali jediným autorom románu *Waverley*, nestal by sa týmto autorom; musel *Waverley* naozaj napísať, a to je fakt, ktorý nemá s menami nič spoločné (Russell [2005c: 423 – 424]).

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

mňa len iné vyjadrenie faktu, že deskripcie identifikujú predmety (v daných možných svetoch a časoch) ako (jedinečné) exemplifikáty vlastností, kým vlastné mená ich identifikujú na základe stanovených jazykových konvencií. Konvenčnosť vlastných mien úzko súvisí s ich bezprostrednosťou a ukáže sa, že aj so špecifickou povahou rigidnosti vlastných mien.

V literatúre sa možno stretnúť v podstate s dvoma druhmi bezprostrednosti referencie vlastných mien. Podľa jedného chápania je výraz bezprostredne referujúci v tom zmysle, že vzťah medzi ním a objektom, na ktorý referuje, nie je sprostredkovaný žiadnou ďalšou entitou. Ak porovnáme vlastné mená s deskripciami, vidíme, že na to, aby deskripcia referovala na konkrétny objekt, musí tento objekt mať konkrétnu vlastnosť alebo vlastnosti špecifikované vo význame deskripcie, ktoré ho odlišujú od všetkých ostatných relevantných objektov, takže ich nemá žiadny iný predmet. V prípade vlastných mien neplatí, že objekt musí mať vlastnosť špecifikovanú vo význame vlastného mena; žiadna takáto vlastnosť nevstupuje do vzťahu medzi vlastné meno a individuum, takže ich vzťah je bezprostredný.¹⁸ Vlastné meno *m* referuje na určitý objekt *o* za predpokladu, že pri akte zavádzania *m* do jazyka bolo individuum *o* pomenované menom *m*. Musela teda prebehnúť určitá konvenčná procedúra, ale vzťah pomenovania existuje nezávisle od toho, aké vlastnosti objekt *o* stráca alebo získava; jediné, čo musí platiť na to, aby vzťah medzi *m* a *o* naďalej existoval, je existencia príslušnej jazykovej konvencie. Keďže konvencia nie je konceptuálnym, ale najvyšším arbitrárnym spojením medzi menom a predmetom, tak vzťah medzi nimi musí byť bezprostredný v prvom zmysle slova.

Druhé chápanie bezprostrednosti referencie je viac zaťažené prijatou sémantickou teóriou. V tomto prípade je rozhodujúcim kritériom to, čím výraz prispieva do sémantického obsahu zložených výrazov, ktorých je súčasťou. Podľa veľkej väčšiny relevantných teórií deskripcií prispievajú tieto výrazy do sémantického obsahu zložených výrazov práve deskriptívnymi podmienkami, a nie predmet-

¹⁸ Zjednodušene sa dá povedať, že deskriptčné teórie vlastných mien popierajú práve túto skutočnosť.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

mi, ktoré týmto podmienkam (kontingentne alebo nevyhnutne) vyhovujú.¹⁹ Vlastné mená, naopak, podľa viacerých populárnych koncepcií prispievajú do sémantického obsahu práve svojimi referentmi. V druhom zmysle teda platí, že výraz je bezprostredne referujúci vtedy, keď do sémantického obsahu zloženého výrazu prispieva svojím referentom, a nie entitou konceptuálnej povahy.²⁰ Ľahko možno vidieť, že táto skutočnosť je v určitých prípadoch dôsledkom bezprostrednej referencie v prvom zmysle: Keďže vzťah medzi vlastným menom a individuum nie je ničím sprostredkovaný, do sémantického obsahu vlastného mena nevstupuje žiadna ďalšia entita, ktorou by meno mohlo prispievať do sémantického obsahu zložených výrazov.²¹ Keďže však platí, že vlastné meno niečím prispieva do sémantického obsahu takýchto výrazov, tak jeho príspevom môže byť iba jeho referent.²²

¹⁹ Na negatívne dôsledky teórie, podľa ktorej deskripcie prispievajú do sémantického obsahu predmetmi, som poukázal v Zouhar [vyjde].

²⁰ Tento pojem bezprostrednosti referencie významne obhajoval D. Kaplan v Kaplan [1989a]. Výroky obsahujúce vlastné mená vyjadrujú potom tzv. singulárne proposície; pozri Kaplan [1975].

²¹ Na druhej strane je zrejmé, že ak sa budeme zaoberať otázkou rozumenia vlastnému menu, zrejme nevystačíme s čírym faktom, že meno pomenúva určité individuum; pozri Cmorej [2006b] a Zouhar [2004a: 6. kapitola].

²² Táto úvaha však neplatí v prípade indexických výrazov (osobných alebo ukazovacích zámien, prípadne príslovkových určení času a miesta), ktoré sú podľa Kaplana bezprostredne referujúcimi výrazmi v druhom zmysle, nie však v prvom zmysle. Za rigidné designátory sa v prípade indexických výrazov považujú ich konkrétne použitia – indexický výraz možno použiť na označenie rôznych objektov, ale pre každé použitie platí, že ak referuje na určitý objekt, referuje naň v každom možnom svete a čase. Indexický výraz, resp. jeho použitie referuje na určitý objekt iba v prípade, že tento objekt spĺňa určitú deskriptívnu charakteristiku. Napríklad, ak použijem výraz „ja“, referuje toto použitie na mňa, keďže spĺňam podmienku, že som ten, kto daný výraz použil. Do sémantického obsahu zložených výrazov však nebude vstupovať táto podmienka, resp. vlastnosť, ktorú by referent mal mať, ale konkrétny referent (v opačnom prípade by rôzne použitia jedného indexického výrazu prispievali do sémantického obsahu zloženého výrazu tým istým). Rôzne použitia výrazu „ja“ sa teda budú vzťahovať na

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Vlastné meno je bezprostredne referujúcim výrazom v tom zmysle, že individuum, ktoré je jeho nositeľom, sa ním nestalo preto, lebo má nejaké konkrétne vlastnosti. Toto tvrdenie však treba trochu oslabiť, pretože určité vlastnosti daný predmet predsa len musí mať, aby bol referentom vlastného mena. Teraz nemám na mysli metafyzickú tézu, že každý predmet musí mať nejaké vlastnosti, ba dokonca nekonečne veľa vlastností, keďže každý predmet má buď vlastnosť *byť P*, alebo vlastnosť *byť ne-P* (v prípade, že ide o totálne funkcie). Predmet pomenovaný vlastným menom *m* musí mať predsa vlastnosť *byť pomenovaný menom „m“* (navyše, túto vlastnosť má vo všetkých možných svetoch a časoch); keby túto vlastnosť nemal, neexistoval by ani konvenčný vzťah medzi menom a pomenovaným predmetom. Je však dôležité, že túto vlastnosť má nositeľ mena práve vďaka tomu, že bola zavedená príslušná jazyková konvencia, ktorá stanovila vzťah pomenovania medzi *m* a jeho nositeľom. Keby konvencia neexistovala, prípadne by zanikla, nebude mať ani daný predmet túto vlastnosť. Skutočnosť, že individuum túto vlastnosť má, je dôsledkom zavedenia príslušnej konvencie. Tvrdenie, že individuum nemusí mať žiadnu špecifickú vlastnosť na to, aby bol pomenovaný určitým vlastným menom, teda treba chápať tak, že sa nevzťahuje na vlastnosti, ktoré získal na základe zavedenia danej jazykovej konvencie.

Fakt, že individuum by malo mať vlastnosti tohto druhu, aby vôbec existoval príslušný konvenčný vzťah medzi vlastným menom a týmto individuum, nijako nenarúša predstavu, že vzťah medzi menom a individuum je bezprostredný v oboch uvedených zmysloch. Platí totiž, že vzťah medzi menom a predmetom existuje nie preto, že tento objekt má vlastnosť spomínaného druhu, ale skôr je to naopak – to, že objekt má túto vlastnosť, je dôsledkom toho, že bol kodifikovaný určitý vzťah medzi výrazom a týmto predmetom.

rôzne objekty, ktorými budú prispievať do sémantického obsahu zložených výrazov. Indexické výrazy sú bezprostredne referujúce iba v druhom zmysle. Podrobnejšie sa indexickými výrazmi zaoberám v nasledujúcej časti.

2.3 Špecifiká rigidnosti vlastných mien

V predchádzajúcej časti som zaviedol tri definície rigidnej designácie v prípade deskripcií. V tejto časti som bez akéhokoľvek zaváhania používal termín „rigidný designátor“ v súvislosti s vlastnými menami, pričom som nezaviedol žiadny ďalší pojem. Čitateľ mohol nadobudnúť dojem, že sa odvolávam na tie pojmy rigidného designátora, ktoré som zaviedol v predchádzajúcej časti. Teraz treba veci uviesť na pravú mieru.

Pojem rigidného designátora je jedným z hlavných nástrojov Kripkeho argumentácie proti deskriptčným teóriám vlastných mien. Deskriptčná teória vlastných mien hovorí, že vlastné meno referuje na taký objekt, ktorý vyhovuje deskripcii asociovanej s týmto menom; resp. hovorí, že význam vlastného mena je určený významom asociovanej deskripcie. Vďaka tomu sa vlastné mená dostávajú do tej istej sémantickej kategórie ako deskripcie. Rigidnosť vlastných mien mala byť hlavným nástrojom, ako tomu zabrániť. Je však evidentné, že to nie je postačujúci nástroj. J. Almog odmietol Kripkeho diskusiu týkajúcu sa vlastných mien preto, lebo

[Kripke] sa nezameral na *spôsob*, ako designátor [t. j. vlastné meno] designuje; zameral sa na designát [t. j. referent] a jeho modálne vlastnosti (Almog [1986: 211]).

Od modálnych vlastností predmetu totiž závisí, či deskripcia, ktorá naň referuje, bude alebo nebude rigidným designátorom. Almog správne poukazuje na to, že tento prístup znemožnil Kripkemu adekvátne analyzovať, aká je povaha jazykového prostriedku, ktorého *jediným* účelom je identifikovať individuum. Tvrdiť, že vlastné meno slúži iba na identifikáciu určitého individua, svojho nositeľa, *pretože* je rigidným designátorom, nie je očividne správne. Aj deskripcie môžu byť rigidnými designátormi, nie sú však iba prostriedkami čírej identifikácie individuí, ale slúžia aj na kvalitatívnu charakteristiku individuí – opisujú ich ako exemplifikáty určitých vlastností. Netreba zdôrazňovať, že v jazyku potrebujeme aj prostriedok, ktorý bude individua identifikovať bez toho, aby ich identifikoval ako exemplifikáty nejakých vlastností. Vlastné mená majú plniť túto úlohu – ako je to zrejme aj z ich bežného používania – táto

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

skutočnosť sa však nedá vysvetliť tým, že sa poukáže iba na ich rigidný charakter. To je jadro Almogovej argumentácie a treba povedať, že má v tom pravdu.

Sám Kripke si časom uvedomil, že rigidnosť vlastných mien nestačí. Preto k predslove k novému vydaniu *Pomenovania a nevyhnutnosti* v roku 1980 rozlišuje dva druhy rigidnosti: *rigidnosť de iure* a *rigidnosť de facto*.²³ Ak výraz rigidne referuje na nejaký objekt v zmysle rigidnosti *de facto*, tak je to preto, lebo tento objekt má v každom relevantnom možnom svete a čase určitú vlastnosť alebo vlastnosti. Ide teda o rigidnosť v tej podobe, v akej ju poznáme od rigidne referujúcich deskripcií. Ak výraz rigidne referuje na nejaký objekt v zmysle rigidnosti *de iure*, tak bolo *konvenčne stanovené*, že tento výraz referuje na daný objekt v každom možnom svete a čase. To je prípad referencie vlastných mien; vlastné mená neopisujú žiadny objekt, a tým menej platí, že ho rigidne opisujú.

Treba zdôrazniť, že rozdiel medzi rigidnosťou *de iure* a rigidnosťou *de facto* je dôsledkom iných rozdielov vo fungovaní výrazov, ktoré sú rigidné *de iure*, a výrazov, ktoré sú rigidné *de facto*. To znamená, že ak chceme nájsť v jazyku prostriedky, ktorých jediným účelom je identifikovať indivíduá bez akejkoľvek ďalšej kvalitatívnej charakterizácie, nemôžeme rozdiel medzi týmito dvoma pojmami rigidnosti brať ako východisko. Výraz sa stáva rigidným *de iure* na základe arbitrárneho konvenčného rozhodnutia, kým na druhej strane výraz je rigidný *de facto*, ak sa predmet vyznačuje určitými modálnymi charakteristikami.

V kapitole 2.2 sme videli, ako máme chápať takéto vyjadrenie. Pre vlastné mená je špecifické, že referujú bezprostredne, čo je dôsledkom ich konvenčného zavedenia do jazyka. Rigidnosť *de iure* je preto dôsledkom bezprostrednosti referencie v tom zmysle, že vzťah medzi výrazom a predmetom nie je nijako sprostredkovaný, teda – inými slovami – predmet sa neprezentuje ako exemplifikát nejakej vlastnosti alebo vlastností. Táto skutočnosť je kľúčová pre vymedzenie vlastných mien ako rigidných designátorov, ale aj pre ich vymedzenie ako prostriedkov čírej identifikácie indivíduí bez

²³ Pozri Kripke [2002: 31, pozn. 21].

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

akéhokoľvek opisovania. V tejto kapitole sa budeme tejto záležitosti venovať trochu podrobnejšie.

Z kapitoly 2.2 by malo byť zrejmé, že vlastné mená sú zmysluplnými prvkami jazyka v prípade, keď na niečo referujú. To je dané tým, ako sa vlastné mená do jazyka zavádzajú. Pri „krste“ predmetu sa jazyk obohacuje o nový výraz, takže sa do jazyka takto nedostane vlastné meno bez referenta.²⁴ Pri zavedení vlastného mena do jazyka vzniká určitá konvencia, vďaka ktorej dokážeme použitím tohto mena vyčleniť jedno konkrétne individuum, a nie nejaké iné individuum. Nech sa použije toto vlastné meno v ktoromkoľvek možnom svete a čase, vždy sa bude uplatňovať táto konvencia, ktorá robí dané meno zmysluplným. Inými slovami to znamená, že nech sa použije vlastné meno v ktoromkoľvek možnom svete a čase, vždy budeme referovať na ten predmet, ktorý ním bol pomenovaný pri akte „krstu“, teda pri zavedení tohto výrazu do systému jazyka. A to musí platiť aj v tých možných svetoch a časoch, v ktorých daný predmet neexistuje! – To je vec fundamentálnej dôležitosti, ktorá dáva spomínaným rozdielom medzi vlastnými menami a rigidne referujúcimi deskripciami nový rozmer.

Čo by sa stalo, keby sme také niečo nepripustili? Zrejme by sme povedali, že v takých možných svetoch a časoch, v ktorých neexistuje individuum „pokrstené“ daným menom, tento výraz na nič nerefereje. Takéto tvrdenie však nemôžeme urobiť, pretože by sme tým negovali niektoré zásadné skutočnosti. V prvom rade je zrejmé,

²⁴ Ako som už naznačil, akt „krstu“ predpokladá súčinnosť štyroch zložiek, no môže sa stať, že v určitých prípadoch niektorá z nich zlyhá. Ide mi konkrétne o prípad, keď sa hovorca pokúsi pomocným výrazom (napríklad deskripciou) vyčleniť nejaký objekt, no nepodariť sa mu to. Navzdory tomu sa akt zavedenia mena môže zavŕšiť, no do jazyka sa tak dostane výraz, ktorý na nič nerefereje. Je však plnohodnotnou súčasťou jazyka, pretože prebehol akt „krstu“, aj keď nebol celkom úspešný. Takéto výrazy však nenazývam vlastnými menami, aj keď sa na vlastné mená môžu podobáť; presnejšie povedané, nejde o vlastné mená zo sémantického hľadiska, pre ktoré som v *Podobách referencie* zaviedol označenie „pravé vlastné mená“. Od týchto výrazov budem v tejto knihe abstrahovať; keďže totiž platí, že na nič nereferejú, nemôže ísť o rigidné designátory.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

že daný výraz by sa nedal použiť na opis tých možných svetov, v ktorých individuum neexistuje. Nemal by v nich totiž žiadny význam, ale bol by iba zmysluprázdnu postupnosťou písmen. Je však evidentné, že takto uvažovať nemôžeme, keďže by sme tým popreli samotnú podstatu zavedenia aparátu možných svetov.

Rozoberme si tento aspekt trochu bližšie. Primárny cieľ, ktorý sledujeme, keď zavádzame celý aparát možných svetov, je vysvetliť sémantiku modálnych výrazov a určiť pravdivostné podmienky výrokov obsahujúcich modálne výrazy. Na porovnanie si zoberme nemodálny výrok

(1) JFK bol zavraždený.

Pravdivostné podmienky tejto vety dokážeme bez problémov (hoci zjednodušene) reprezentovať bez toho, aby sme brali do úvahy rôzne možné svety: Veta (1) je pravdivá, ak JFK, konkrétne individuum, patrí do rozsahu vlastnosti *byť zavraždený*. Niečo také však nebude platiť pri výroku

(2) JFK môže byť zavraždený.

Nedá sa celkom uspokojivo povedať, že JFK patrí v tomto prípade do rozsahu vlastnosti *môcť byť zavraždený*, pretože v podstate potrebujeme lepšie pochopiť, o akú vlastnosť ide. Na to potrebujeme pochopiť, ako fungujú modálne slovesá ako „musieť“, „nemusieť“, „smieť“, „môcť“ atď., prípadne slovné spojenia ako „je nevyhnutné“ alebo „je možné“. S istým zjednodušením sa totiž veta (2) dá preformulovať na vetu:

(3) Je možné, že JFK je zavraždený.

Idea možných svetov nám v tejto súvislosti môže pomôcť s tým, ako reprezentovať modálne výrazy.²⁵ Uvažujme o možnom svete, v ktorom JFK žije a dobre sa mu darí; v takom svete je veta (1) nepravdivá, ale vety (2) a (3) sú napriek tomu pravdivé. Môžeme si predsa myslieť stav vecí, ktorý sa od skutočného stavu vecí odlišuje tým, že v ňom je JFK zavraždený – ak si to myslíme, nedopúšťame sa logic-

²⁵ V záujme jednoduchosti budem v tejto úvahe ignorovať časový index.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

kého sporu. Inými slovami to znamená, že si predstavíme možný svet, v ktorom sa odohrala vražda JFK, ktorá sa v našom svete neuskutočnila. To znamená, že vety (2) a (3) sú pravdivé vtedy, keď existuje aspoň jeden taký alternatívny svet, v ktorom je JFK prvkom rozsahu vlastnosti *byť zavraždený*. Tieto vety teda môžeme preformulovať do podoby výroku:

- (4) Aspoň v jednom možnom svete platí, že JFK je v ňom zavraždený.

Niečo analogické platí v prípade nevyhnutnosti. Vetu

- (5) JFK musí byť zavraždený²⁶

preformulujeme na vetu

- (6) Je nevyhnutné, že JFK je zavraždený.

Obe vety sú ekvivalentné vete

- (7) Vo všetkých možných svetoch platí, že JFK je v nich zavraždený.

Na to, aby sme dokázali využiť aparát možných svetov na reprezentáciu sémantiky modálnych výrazov, musíme možné svety chápať tak, že sú pre nás jazykovo prístupné. To musí platiť pre všetky možné svety bez výnimky. Inými slovami to znamená, že každý možný svet musíme vedieť opísať naším jazykom. To, čo ním opísať nevieme, nemôže byť pre nás možný svet. Táto skutočnosť nás núti akceptovať, že všetky výrazy nášho jazyka sú pre všetky možné

²⁶ Upozorňujem, že v prirodzenom jazyku sa modálne výrazy ako „môže“ alebo „musí“ používajú v rôznych významoch. Ide mi tu o jeden z týchto významov, ktorý sa dá explikovať pomocou idey možných svetov a logiky aletických modalít. Vezmime si vetu (5). Ak túto vetu vysloví niekto z ľudí pri plánovaní vraždy (v prípade, že platí verzia, ktorú prezentoval Oliver Stone, režisér filmu *JFK*), môže nadobudnúť celkom iný zmysel; môže znamenať zhruba to, že je ich povinnosťou, aby JFK bol zavraždený. Nejde teda o modalitu nevyhnutnosti v tom zmysle, že v každom možnom svete je JFK zavraždený, ale skôr v tom zmysle, že existujú dobré politické, morálne, spoločenské (a ktovie aké ďalšie) dôvody na to, aby bol JFK zavraždený. O tento význam nám nejde; skôr mám na mysli prvý význam.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

svety rovnako zmysluplné ako pre ktorýkoľvek vybraný možný svet (vrátane sveta, v ktorom žijeme), teda všetky jazykové konvencie, ktoré platia v našom svete, platia aj pre ľubovoľný iný možný svet. V prípade vlastných mien to znamená, že pre všetky možné svety musia platiť jazykové konvencie, ktoré boli kodifikované pri zavádzaní mien do jazyka, teda pri jednotlivých aktoch „krstu“.

Ak je to tak, môžeme pripustiť, aby vlastné meno nejakého individua – teda výraz, ktorý bol zavedený iba na to, aby identifikoval toto individuum a odlíšil ho spomedzi ostatných individuí – v niektorých možných svetoch nereferovalo? Odpoveď je, samozrejme, záporná. Znamenalo by totiž nielen porušenie jazykových konvencií daného jazyka, ale by sa znejasnilo aj explanačné postavenie aparátu možných svetov. Situácia s vlastnými menami sa teda výrazne líši od situácie s deskripciami. Keď máme výraz, ktorý na niečo referuje tým, že danú vec opisuje, vieme si predstaviť možné svety, v ktorých na nič nereferuje – vieme také svety opísať pomocou deskripcie nezávisle od toho, či deskripcia naozaj na niečo referuje. Keby vlastné meno na nič nereferovalo, nastali by problémy, na ktoré som práve upozornil.²⁷

Mali by sme odlíšiť dve veci, o ktorých hovorí už nasledujúci citát od D. Kaplana:

Jestvujú svety, v ktorých Quine neexistuje. Z toho nevyplýva, že existujú svety, v ktorých výraz „Quine“ nedenotuje. Vyplýva z toho, že v súvislosti s takýmto svetom výraz „Quine“ denotuje niečo, čo neexistuje v tomto svete (Kaplan [1973: 503]).²⁸

Rozlišujeme teda dve veci: Po prvé skutočnosť, že vlastné meno *na nič nereferuje* v tých možných svetoch a časoch, v ktorých neexistuje

²⁷ R. B. Marcus, zdá sa, zastáva práve takýto nie celkom pochopiteľný postoj. V jednej štúdii píše:

Referencia individuových vlastných mien sa nemení, nanajvýš len do tej miery, že *v niektorých možných svetoch vôbec nemusia referovať* (Marcus [1993: 61]; kurzíva M. Z.).

²⁸ Termín „denotovať“ sa tu vyskytuje v našom zmysle slova „referovať na“ alebo „designovať“.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

individuum, na ktoré referuje v ostatných možných svetoch, v ktorých toto individuum existuje; po druhé skutočnosť, že v tých možných svetoch a časoch, v ktorých neexistuje individuum pomenované daným vlastným menom pri určitom akte „krstu“, toto vlastné meno naďalej referuje, ale *referuje na niečo, čo v tomto možnom svete a čase neexistuje* – na svojho nositeľa, ktorému bolo priradené ako jeho vlastné meno.

Je tu malý, no zásadný rozdiel, ktorý sme nemuseli zohľadňovať pri deskripciách, keďže druhá zo spomínaných vecí pri nich neprichádzala do úvahy. Napríklad deskripcia „starosta Ladomerskej Viesky“ na nič nerefereuje v tých možných svetoch a časoch, v ktorých neexistuje individuum s vlastnosťou *byť starostom Ladomerskej Viesky*. Nedá sa celkom zmysluplne povedať, že referuje na niečo, čo v tomto svete neexistuje. Lepší výsledok nedosiahneme dokonca ani vtedy, keď do deskripcie priamo zakomponujeme zmienku o možnom svete a čase; ak máme deskripciu „starosta Ladomerskej Viesky v možnom svete W a čase T “, ktorá vo W a T referuje na konkrétny objekt o , tak bude na o referovať vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých – a to je dôležité – o existuje. Inými slovami, v nejakom možnom svete W^* a čase T^* bude deskripcia „starosta Ladomerskej Viesky v možnom svete W a čase T “ referovať na ten objekt, ktorý je vo W a T starostom Ladomerskej Viesky, *pokiaľ* vo W^* a T^* tento objekt existuje; ak vo W^* a T^* neexistuje, deskripcia na nič nerefereuje. Opäť je teda dôležitá iba situácia v tom možnom svete a čase, v ktorom túto deskripciu berieme do úvahy, a nie ten možný svet a čas, ktorý sa v nej zmieňuje.²⁹

²⁹ Tento prípad spomínam preto, lebo s predchádzajúcej časti sme hovorili o niektorých možnostiach rigidifikácie deskripcií, teda spôsoboch, ako z nerigidných deskripcií urobiť deskripcie rigidné. Explicitná zmienka o možnom svete a čase bola jedna z možností. Tu však vidíme, že takto sa nedá imitovať vlastné meno; vlastné meno totiž bude referovať na ten istý objekt aj v tých svetoch, v ktorých tento objekt neexistuje, kým mnohé rigidné deskripcie tohto druhu také niečo robiť nebudú. Platí to dokonca aj pri deskripciách, ktoré obsahujú na začiatku Kaplanov operátor „dthat“, teda o deskripciách, ktoré obsahujú druhý prostriedok rigidifikácie deskripcií. Takáto deskripcia bude vo všetkých možných svetoch a časoch referovať na

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Pri vlastných menách je to inak, pretože ak napríklad vlastné meno „Alžbeta II.“ referuje na individuum *o* – teda *o* ním bolo pomenované pri tom akte „krstu“, pri ktorom práve toto vlastné meno bolo zavedené do jazyka – a v možnom svete *W* a čase *T* *o* neexistuje, tak nepovieme, že výraz „Alžbeta II.“ vo *W* a *T* nereferuje, ale povieme, že referuje na objekt, ktorý vo *W* a *T* neexistuje. Inak by sme v podstate ani nedokázali povedať, že vo *W* a *T* Alžbeta II. neexistuje. Ak sa nemýlim, ako prvý na túto skutočnosť poukázal D. Kaplan; relevantnú textovú evidenciu uvediem v nasledujúcej kapitole.

Samozrejme, stojíme pred vážnou otázkou, ako chápať tvrdenie, že v tých možných svetoch a časoch, v ktorých daný predmet neexistuje, vlastné meno referuje na niečo, čo neexistuje. Referencia je predsa (najmenej) dvojargumentový vzťah, do ktorého vždy vstupuje výraz a predmet. Tu však uvažujeme o situácii, že jeden argument vzťahu – výraz – máme, ale chýba nám druhý argument vzťahu – referent. Môžeme ešte v takejto situácii hovoriť o tom, že máme nejaký viacargumentový vzťah?

Jedno riešenie som navrhol v knihe *Podoby referencie*. Povedal som, že v takých možných svetoch vlastné meno referuje na príslušný objekt z *iného* možného sveta. Ide teda o to, že akoby som použitím mena v jednom svete referoval na niečo v inom svete. Toto riešenie však považujem za nešťastné. Ktorý zo všetkých možných svetov, v ktorých daný predmet existuje, má byť tým vyvoleným? Inými slovami, takýto spôsob fixovania referenta vlastného mena v inom možnom svete nie je žiadnym fixovaním referenta, pretože nedokážeme vykonať ani len prvý krok, teda vybrať ten možný svet, ktorý má obsahovať predmet, na ktorý chceme referovať použitím jeho vlastného mena v inom možnom svete.

ten predmet, ktorý má v našom svete vlastnosť zmienenú v deskripcii, no v ostatných svetoch a/alebo časoch ju mať nemusí. Pravda, referovať bude iba vtedy, keď daný predmet v príslušnom svete a čase existuje. Nie je dôležité, či má alebo nemá vlastnosť, ktorú má v našom svete a čase, ale dôležité je to, či existuje. Aj to je jeden z vážnych dôvodov, prečo sa vlastné mená nedajú imitovať deskripciami, nech by sme zaviedli akékoľvek viac či menej umelé prostriedky rigidifikácie deskripcii.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Myslím si, že celá vec je oveľa jednoduchšia, než som sa kedysi domnieval, a že netreba vymýšľať rôzne úskoky tohto druhu. Vzťah medzi vlastným menom a jeho referentom je vecou jazykovej konvencie, ktorá sa kodifikovala pri zavádzaní tohto mena do jazyka. Jazyk zároveň používame na opisovanie všetkých možných svetov a časov. Samotný jazyk však „stojí“ mimo možných svetov, resp. je od nich nezávislý. Jazykové konvencie – konvencie týkajúce sa všetkých výrazov, nielen vlastných mien – sa nerelativizujú vzhľadom na možné svety a časy, ako sme videli, ale sú od nich nezávislé. Keď teda hovoríme, že v niektorom možnom svete a čase vlastné meno referuje na niečo, čo v tomto svete a čase neexistuje, dávame najavo iba to, že príslušná jazyková konvencia sa uplatňuje pri *všetkých* možných svetoch a časoch. Nie je v tom žiadna záhada, ktorú treba demystifikovať pomocou rozlíšenia intrasvetovej a intersvetovej referencie.³⁰

Je evidentné, že nedokážeme dať dobrý zmysel slovnému spojeniu „výraz *v* referuje v možnom svete *W* a čase *T* na objekt *o*, ktorý existuje v možnom svete *W*^{*} a čase *T*^{*}“, pokiaľ sa v samotnom výraze *v* nevyskytuje zmienka o *W*^{*} a *T*^{*}.³¹ Vlastné mená v sebe nemajú zakomponovanú takúto zmienku, a preto je pomýlené domnievať sa, že by mohli referovať intersvetovo. Vzťah medzi vlastným menom a jeho nositeľom, referentom, nie je súčasťou žiadneho možného sveta, čo rozlíšenie intersvetovej a intrasvetovej referencie nerešpektovalo. Vzťah medzi vlastným menom a jeho nositeľom je nezávislý od všetkých možných svetov a existuje preto, že nezávisle od všetkých možných svetov sa kodifikovali výrazy ako vlastné mená in-

³⁰ Tieto termíny som zaviedol v Zouhar [2004a: 64]. Intrasvetová referencia je vzťah medzi výrazom, ktorý je použitý v jednom možnom svete a čase, a individuum existujúcim v tom istom možnom svete a čase. Intersvetová referencia je vzťah medzi výrazom, ktorý je použitý v jednom možnom svete a čase, a individuum existujúcim v inom možnom svete a čase. Práve túto dvojicu pojmov teraz odmietam.

³¹ Aj v takom prípade však referujeme na príslušný objekt existujúci v možnom svete *W* a čase *T*, nie v možnom svete *W*^{*} a čase *T*^{*}.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

divíduí z univerza.³² V prípade deskripcií je to inak. Deskripcia na niečo referuje, ak dané individuum exemplifikuje *v príslušnom možnom svete a čase* vlastnosť, ktorá sa v deskripcii zmieňuje. Individuum môže vlastnosti exemplifikovať iba v rámci možných svetov a časov, a preto vzťah referencie medzi deskripciou a predmetom je súčasťou možného sveta, resp. je relativizovaný vzhľadom na možný svet a čas. To je v podstate len iný spôsob, ako povedať, že tento vzťah nie je konvenčný. Iba konvenčne zavedené vzťahy referencie sa nerelativizujú vzhľadom na možný svet a čas.³³

Rozdiel medzi rigidnosťou vlastných mien a rigidnosťou deskripcií je teda priepastný. Vlastné meno musí referovať vo všetkých možných svetoch a časoch na to isté individuum, a to dokonca aj v tých svetoch, v ktorých toto individuum neexistuje.³⁴ To by mala zohľadniť každá definícia rigidnosti vlastných mien.

³² Samozrejme, táto kodifikácia sa uskutočňuje v nejakom možnom svete (žeby v aktuálnom svete?), ale existencia vzniknutej jazykovej konvencie nie je závislá od tohto sveta.

³³ V tejto súvislosti sa vynára jeden závažný dôsledok. Keď zavedieme určitý výraz *m* ako vlastné meno objektu *o*, tak *o* nadobudne vlastnosť *byť nositeľom mena m* (a *m* nadobudne vlastnosť *pomenúvať o*). Túto vlastnosť by však mal mať predmet nezávisle od všetkých možných svetov a časov. Zároveň sa však zvyčajne predpokladá, že objekt exemplifikuje vlastnosti iba v rámci možných svetov a časov. Máme tu teda zjavný rozpor. Nevidím iný spôsob, ako sa mu vyhnúť, iba odmietnuť tézu, že objekty nadobúdajú vlastnosti iba v možných svetoch a časoch; alebo presnejšie povedané, treba odmietnuť tézu, že objekty nadobúdajú *všetky* vlastnosti iba v možných svetoch a časoch. Dalo by sa povedať, že vlastnosti súvisiace s pomenovaním objektu nadobúda pri zavádzaní jazyka, no logický priestor konštruujeme pre daný jazyk až následne. Uvedomujem si, že proti tomu bude čitateľ možno protestovať, ale tento návrh dáva zmysel prinajmenšom v tom zmysle, že je domyslením do dôsledkov konštatovania, že konvenčné vzťahy medzi výrazmi a predmetmi sú nezávislé od konkrétnych možných svetov a časov.

³⁴ Ako je to s vlastnými menami – ak to vôbec sú vlastné mená – ktoré síce boli do jazyka zavedené, ale nič nepomenúvajú, pretože akt „krstu“ pri nich zlyhal? Tu by zase malo byť zrejmé, že takéto výrazy nič nepomenúvajú v žiadnom možnom svete a čase; v žiadnom možnom svete a čase neexistuje predmet, ktorý by bol ich referentom. Ak budeme predpokladať, že výraz

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Pozrime sa, či sú Definície 1 – 3 z predchádzajúcej časti schopné zohľadniť túto požiadavku. Podľa Definície 1 je rigidným designátorom výraz, ktorý vo všetkých možných svetoch a časoch referuje na ten istý objekt. Podľa Definície 2 je zase rigidným designátorom výraz, ktorý referuje vo všetkých možných svetoch a časoch na ten istý objekt, ak v nich tento objekt existuje, a v ostatných možných svetoch a časoch nereferuje na nič. Podľa Definície 3 bude rigidným designátorom výraz, ktorý vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých vôbec na niečo referuje, referuje na ten istý objekt.

Definície 2 a 3 predpokladajú, že výraz referuje nanajvýš v tých možných svetoch a časoch, v ktorých jeho referent existuje. To slovo „nanajvýš“ má svoje opodstatnenie, pretože z predchádzajúcej časti by malo byť zrejmé, že Definícia 3 pripúšťa situáciu, v ktorej dané individuum existuje, no výraz naň nereferuje. Ak to teda zhrniem, podľa Definície 2 je množina tých možných svetov a časov, v ktorých daný výraz referuje, totožná s množinou možných svetov a časov, v ktorých existuje príslušné individuum, a podľa Definície 3 je prvá množina podmnožinou druhej množiny, ale nie naopak. Ani jedna z týchto dvoch definícií nepripúšťa, že výraz na niečo referuje aj v tých svetoch, v ktorých relevantný predmet neexistuje.

Ak si však dobre pamätáme na diskusiu z predchádzajúcej časti, niečo také sme nespomínali ani v súvislosti s Definíciou 1. Túto definíciu sme chápali tak, že sa týka výrazov referujúcich na nevy-

„Sherlock Holmes“ je takýmto menom, tak je zrejmé, že Sherlock Holmes neexistuje v žiadnom možnom svete a čase. Conan Doyle neopisoval nejaký možný svet odlišný od nášho: Svet Sherlocka Holmesa je súčasťou nášho sveta (a mnohých ďalších svetov) prinajmenšom v tom zmysle, že patrí do Doylovej predstavivosti. Niečo podobné uvádza Kripke v súvislosti s jednorozcami, mýtickými zvieratami – tieto zvieratá neexistujú v žiadnom možnom svete a čase, hoci v niektorých svetoch určite existujú zvieratá, ktoré sa na jednorozce podobajú (majú dlhý roh uprostred čela, telo koňa atď.). Naše mýty nie sú o alternatívnych svetoch (pozri Kripke [2002: 34]). Podobne platí, že aj keď v niektorom možnom svete existuje individuum, ktoré urobilo všetko to, čo Sherlock Holmes, a je od Holmesa aj inak neodlíšiteľné (napríklad volá sa „Sherlock Holmes“), napriek tomu to nebude *ten* Sherlock Holmes, o ktorom sú Doylove novely. *Ten* Sherlock Holmes neexistuje v žiadnom možnom svete a čase.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

hnutne existujúce objekty. To znamená, že množina možných svetov a časov, v ktorých takýto výraz na niečo referuje, je totožná s množinou možných svetov a časov, v ktorých daný objekt existuje, a je totožná s množinou všetkých možných svetov a časov. Inými slovami, Definíciu 1 sme interpretovali ako limitný prípad Definícií 2 a 3. To bolo dané tým, že sme uvažovali iba o deskripciách, ktoré na niečo referujú tak, že daný objekt opisujú. Navrhujem, aby sme ju aplikovali aj na vlastné mená, len ju inak interpretovali. Presnejšie povedané, navrhujem, aby sme definíciou s rovnakým znením, no inou interpretáciou vymedzili rigidnosť vlastných mien.

Keď definícia hovorí, že rigidný designátor je výraz, ktorý vo všetkých možných svetoch a časoch referuje na ten istý objekt, nemusí to automaticky znamenať nevyhnutnú existenciu daného objektu. Dikcia definície zostane zachovaná aj v prípade, že pripustíme, aby výraz referoval aj v tých možných svetoch a časoch, v ktorých jeho referent neexistuje. Navrhujem teda, aby sme Definíciu 1 čítali takto v prípade, že ide o vlastné mená. Rešpektuje sa tak špecifický spôsob referovania vlastných mien – to, že vzťah referencie medzi vlastným menom a predmetom je zakotvený priamo v jazykovej konvencii. Táto konvencia nemôže pre jeden možný svet platiť a pre iný neplatiť; nemôžeme povedať, že v jednom možnom svete vlastné meno na niečo referuje a v inom zase na nič nereferuje.

Prijali sme Kripkeho rozdiel medzi rigidnými designátormi *de facto* a rigidnými designátormi *de iure*, teda rozdiel medzi faktickou rigidnosťou založenou na tom, či predmet je vo všetkých možných svetoch a časoch (v ktorých existuje) exemplifikátom určitej vlastnosti, a konvenčnou rigidnosťou založenou na tom, že výraz referuje na daný objekt na základe jazykových konvencií platných pre všetky možné svety a časy. Bude vhodné, keď toto rozlíšenie zakomponujeme do Definícií 1 – 3 (vzniknú tak Definície 1* – 3*) a zaviedieme Definíciu 4 pre vlastné mená v nasledujúcej podobe:

Definícia 1*

Ak singulárny výraz *v* z jazyka *J* referuje v možnom svete *w* a čase *t* na nejaký nevyhnutne existujúci objekt *o*, tak *v* je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká deskriptívna podmienka *p_d*, pre ktorú platí, že *v* ju vyjadruje na

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

základe jazykových konvencií jazyka J a v každom možnom svete w^* a čase t^* p_d je splnená iba objektom o .

Definícia 2*

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký kontingentne existujúci objekt o , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká deskriptívna podmienka p_d , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom o existuje, p_d je splnená iba objektom o a vo všetkých ostatných možných svetoch a časoch (teda v tých, v ktorých o neexistuje) p_d nie je splnená ničím.

Definícia 3*

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký kontingentne existujúci objekt o , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká deskriptívna podmienka p_d , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom p_d je splnená nejakým objektom, je splnená iba objektom o .

Definícia 4

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký (nevyhnutne alebo kontingentne existujúci) objekt o , tak v je rigidným designátorom *de iure* vtedy a len vtedy, keď existuje taká jazyková konvencia k , na ktorej základe v referuje na o v každom možnom svete w^* a čase t^* a to nezávisle od toho, či o existuje vo w^* a t^* .

Domnievam sa, že Definícia 4 sa dostatočne odlišuje od Definícií 1* – 3* na to, aby zachytila významné rozdiely medzi rigidnosťou vlastných mien a rigidnosťou deskripcií. Každá z týchto definícií vymedzuje jeden pojem rigidného designátora; mohli by sme ich rozlíšiť napríklad použitím indexov: rigidný designátor_{dft*}, rigidný designátor_{dj2*} atď. Myslím si však, že takúto prax zavádzať nemúsime, pretože z kontextu by malo byť vždy jasné, o aký pojem rigidného designátora ide.

2.4 Nedorozumenie alebo omyl?

V kapitole 2.3 som upozornil na to, že D. Kaplan bol zrejme prvý, kto trval na tom, aby vlastné mená referovali na svojich nositeľov aj v tých možných svetoch a časoch, v ktorých tieto objekty neexistujú. Kaplan to uvádza v kontexte kritiky opačného názoru:

Niektorí tvrdia, že hoci by vlastné meno mohlo denotovať to isté individuum v ľubovoľnom možnom svete..., v ktorom toto individuum existuje, rozhodne ho nemôže denotovať v možnom svete, v ktorom toto individuum neexistuje. V súvislosti s takýmto svetom... nič nedesignuje. To je omyl. Jestvujú svety, v ktorých Quine neexistuje. Z toho nevyplýva, že existujú svety, v ktorých výraz „Quine“ nedenotuje. Vyplýva z toho, že v súvislosti s takýmto svetom výraz „Quine“ denotuje niečo, čo neexistuje v tomto svete (Kaplan [1973: 503]).

Kaplan v tejto súvislosti poukázal na vec mimoriadneho významu, ktorá je špecifickou črtou vlastných mien a odlišuje ich od deskripcií.

Kto je terčom Kaplanovej kritiky? V poznámke pod čiarou, ktorá je pripojená k citovanej pasáži, spomína svoju vlastnú staršiu štúdiu, takže jedným z terčov kritiky je on sám.³⁵ Neskôr však určitú mieru zodpovednosti za problematický a kritizovaný názor pripísal aj Kripkemu, resp. jeho nie vždy jednoznačnému a presnému spôsobu vyjadrovania v publikovaných prednáškach. Na inom mieste Kaplan píše:

Termín „rigidný designátor“ vymyslel Saul Kripke na to, aby charakterizoval výrazy, ktoré designujú tú istú vec v každom možnom svete, v ktorom táto vec existuje, a ktoré inde nedesignujú nič... Narážame tu na nešťastný zmätok v tom, že vlastné meno by nič nedesignovalo, keby nositeľ mena neexistoval (Kaplan [1989: 492]).

Je však Kripke naozaj zodpovedný za problematický názor? Naozaj Kripkeho formulácie dávajú priestor aj takémuto pojmu rigidnej de-

³⁵ Pozri Kaplan [1969]. Ako však naznačuje citát, ktorý uvádzam v poznámke 27 (táto časť), kritizovaný názor obhajuje aj R. B. Marcus (jej spomínaná štúdia prvýkrát vyšla v roku 1971).

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

signácie? Zdá sa mi, že Kripke sa do tejto situácie dostal pomerne nevinne.³⁶

Aby som bol presný, problém nie je v tom, že by Kripke zastával kritizovaný názor; problém je v tom, že niektoré jeho úvahy – dokonca určité výrazy z jeho definícií – vyvolávajú dojem, že ho zastáva. Explicitný dôkaz, že Kripke neuznáva názor, že vlastné mená na niečo referujú iba v tých svetoch, v ktorých daný objekt existuje, je obsiahnutý v nasledujúcej pasáži:

Keď poviem, že designátor je rigidný a designuje tú istú vec vo všetkých možných svetoch, mám na mysli to, že keď sa v našom jazyku hovorí o kontrafaktuálnych situáciách, designátor sa používa ako výraz, ktorý zastupuje túto vec... Nemienim naznačovať, že designovaná vec existuje vo všetkých možných svetoch, ale iba to, že toto meno rigidne referuje na túto vec. Keď poviete „Predpokladajme, že Hitler by sa vôbec nenarodil“, aj vtedy „Hitler“ referuje, naďalej rigidne, na niečo, čo by v opísanej kontrafaktuálnej situácii neexistovalo (Kripke [2002: 90 – 91]).

Na túto pasáž sa odvoláva aj Kaplan, keď tvrdí, že Kripkeho skutočný názor zrejme nie je konzistentný s niektorými jeho vyjadreniami. Kaplan poukazuje na to, že Kripke pracuje s dvoma rôznymi pojmami rigidného designátora: Podľa jedného chápania rigidný designátor referuje na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých daný objekt existuje, a inak nereferuje na nič; podľa druhého chápania – a tu Kaplan pripúšťa, že ide o prístup, ktorý mal Kripke primárne na mysli – je rigidným designátorom výraz, ktorý referuje na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch a časoch.³⁷ Problém je teda vo formuláciách, nie v názore. Lenže ani táto výčitka sa mi nezdá oprávnená.

Pozrime sa na relevantné pasáže z Kripkeho prác. Zopakujeme dva citáty, ktoré som uviedol už v predchádzajúcej časti:

³⁶ Takéhoto omylu som sa dopustil aj ja v Zouhar [2004a: 63 – 64], keď som viac-menej nekriticky Kaplanovi uveril. Vyslúžil som si za to oprávnenú kritiku od Tomáša Huttu (osobná komunikácia), vďaka ktorej som napísal aj túto kapitolu.

³⁷ Pozri Kaplan [1989a: 493, pozn. 16]).

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Nazvime niečo *rigidným designátorom*, ak v každom možnom svete designuje ten istý objekt... Samozrejme, nevyžadujeme, aby tieto objekty existovali vo všetkých možných svetoch. Keby sa Nixonovi rodičia neboli vzali, za normálnych okolností by Nixon určite mohol neexistovať... Takisto designátor rigidne designuje určitý objekt, ak ho designuje všade, kde existuje (Kripke [2002: 59 – 60]).

Čo mám na mysli pod termínom „rigidný designátor“? Mám na mysli výraz, ktorý designuje ten istý objekt vo všetkých možných svetoch... Keď hovorím o tom, ako chápať rigidný designátor, nemám v úmysle naznačiť, že objekt, na ktorý referuje, musí existovať vo všetkých možných svetoch, teda že musí existovať nevyhnutne... Mám na mysli iba to, že v ktoromkoľvek možnom svete, v ktorom daný objekt *existuje*, v ktorejkoľvek situácii, v ktorej *by* daný objekt *existoval*, používame tento designátor na označovanie tohto objektu. V situácii, v ktorej tento objekt neexistuje, by sme potom mali povedať, že daný designátor nemá žiadny referent a že takto označený spomínaný objekt neexistuje (Kripke [1993: 172 – 173]).

Domnievam sa, že ani v jednom z nich nie je obsiahnutá taká predstava o rigidných designátoroch, ktorú Kaplan kritizoval (hoci sa v tejto súvislosti odvolával práve na prvý z uvedených citátov). Je síce pravda, že Kripke nevyžaduje, „aby tieto objekty existovali vo všetkých možných svetoch“, a tvrdí, že „designátor rigidne designuje určitý objekt, ak ho designuje všade, kde existuje“, ale nič z toho priamo ani nepriamo neindikuje, že by vlastné meno ako rigidný designátor na nič nereferovalo v tých možných svetoch a časoch, v ktorých jeho referent neexistuje. Kripke iba tvrdí, že všade, kde určitý objekt existuje, musí ho rigidný designátor označiť, ale netvrdí, že prestane byť jeho referentom v takom svete, v ktorom tento predmet neexistuje.

Za dôležité považujem nasledujúce slová z druhého citátu: „V situácii, v ktorej tento objekt neexistuje,... daný designátor nemá žiadny referent...“ Kripke netvrdí, že daný designátor nereferuje, ale iba to, že nemá v určitom možnom svete a čase referent. Ako som naznačil už v niektorej z predchádzajúcich kapitol, tieto dve formulácie nie sú ekvivalentné. Keď vlastné meno nereferuje, v podstate ani nie je vlastným menom; keď nemá referent (v nejakom možnom svete a čase), môžeme to chápať tak, že v danom

možnom svete a čase neexistuje určitý objekt, teda objekt, na ktorý referuje. Citovaná veta sa dá čítať aj tak, že v možnom svete a čase, v ktorom daný objekt neexistuje, *neexistuje referent daného mena*. Výraz „nemať žiadny referent“ je trochu zradný; môže znamenať (i) to, že daný výraz nie je vo vzťahu referencie s ničím, teda so žiadnou existujúcou ani neexistujúcou vecou, alebo môže znamenať (ii) to, že daný výraz je síce v takomto vzťahu s niečím, ale objekt, ktorý je referentom výrazu, zhodou okolností v príslušnom možnom svete a čase neexistuje. Domnievam sa, že čítanie (ii) je správne a že práve toto čítanie mal Kripke na mysli. Svedčí o tom aj dodatok k poslednej vete: „... a že takto označený spomínaný objekt neexistuje.“ Preto môže vlastné meno referovať – v tom zmysle, že preň platí jazyková konvencia – a zároveň aj nemať referent (v určitom možnom svete a čase). Možno sa mal Kripke vyjadriť jasnejšie, aby predišiel nedorozumeniam, ale nedomnievam sa, že by sa pri vymedzovaní pojmu rigidného designátora dopustil podobného omylu.

2.5 Konvenčnosť, bezprostrednosť, rigidnosť

Myslím, že by malo byť dostatočne zrejmé, že rigidnosť vlastných mien sa diametrálne odlišuje od rigidnosti deskripcií. V kapitole 2.3 som dokonca do istej miery aj vysvetlil, prečo sú vlastné mená rigidnými designátormi v tom zmysle, v akom nimi sú. Myslím, že prvý, kto ponúkol prepracované zdôvodnenie rigidnosti vlastných mien, bol M. Pendlebury.³⁸ Ústredným pojmom v Pendleburyho zdôvodnení bola *arbitrárnosť* vlastných mien. To, čo Pendlebury nazýva arbitrárnosť, je v podstate totožné s tým, čo sme označovali ako konvenčnosť. Vlastné meno je arbitrárne v tom zmysle, že to, na čo referuje, referuje bez ohľadu na akékoľvek charakteristiky daného predmetu.³⁹ Inými slovami, vlastné mená ako jednoduché výra-

³⁸ Pozri Pendlebury [1990].

³⁹ Termín „arbitrárnosť“ môže byť viacznačný. V našom prípade ním rozumieme takú vlastnosť vzťahu medzi vlastným menom a pomenovaným individuum, ktorá naznačuje, že tento vzťah vznikol nezávisle od stavu sveta,

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

zy – teda výrazy, ktoré nemajú podvýrazy s priradeným sémantickým obsahom – nemôžu prezentovať svoj referent ako exemplifikát nejakej vlastnosti alebo vlastností, a preto je vecou slobodnej voľby používateľa jazyka, resp. spoločenstva používateľov jazyka, že daným výrazom sa bude označovať ten a ten predmet. Používatelia jazyka by sa mohli rozhodnúť označovať daným výrazom iný predmet, čo iba potvrdzuje arbitrárnosť vlastných mien.

Jadro Pendleburyho argumentu, že rigidná designácia vlastných mien sa vysvetľuje ich arbitrárnosťou, spočíva v tom, že pravdivostná hodnota výrokov obsahujúcich určité vlastné meno nemôže závisieť od žiadnej inej zložky sémantického obsahu vlastného mena, iba od jeho referenta.⁴⁰ Pendleburyho to vedie k tomu, že v každej situácii, v ktorej vzniká otázka pravdivosti alebo nepravdivosti výroku s vlastným menom, závisí pravdivostná hodnota výroku od objektu, ktorý je referentom mena v aktuálnom svete (ak má vlastné meno v danej situácii vôbec určený referent); presnejšie povedané, závisí od objektu, ktorý je totožný s tým objektom z aktuálneho sveta, na ktorý dané meno v aktuálnom svete referuje.⁴¹

Línia Pendleburyho argumentu je správna, ale preskočil podľa mňa jeden dôležitý krok. Arbitrárnosť, resp. konvenčnosť vlastných mien nevysvetľuje ani tak rigidnosť ich referencie, ako skôr jej bezprostrednosť. Keďže vlastné meno neobsahuje žiadnu sémanticky

teda iba na základe konvenčného rozhodnutia. V inom zmysle sa termín „arbitrárny“ môže chápať tak, že ide o náhodnosť vzťahu medzi vlastným menom a jeho nositeľom. Inými slovami, vzťah medzi menom a individuumom je arbitrárny v tom zmysle, že to isté meno by mohlo pomenúvať iné individuum. S týmto druhým pojmom arbitrárnosti pracovať nebudeme, pretože odporuje povahe vlastných mien (vlastné meno nemôže pomenúvať niečo iné, než v skutočnosti pomenúva). Ak zoberieme do úvahy Cmorejovo rozlíšenie semivýrazov od jazykových výrazov, tak arbitrárne v druhom zmysle môžu byť iba semivýrazy, nie výrazy. To však neznamená, že výrazy nemôžu byť arbitrárne v prvom zmysle.

⁴⁰ Pozri Pendlebury [1990: 528].

⁴¹ Pozri Pendlebury [1990: 529]. Zmienka o aktuálnom svete tu nie je nevyhnutná – hoci podľa Pendleburyho výkladu potrebná je – pretože ekvivalentne môžeme hovoriť o ľubovoľnom možnom svete.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

relevantnú zložku – teda podvýraz, ktorý by nejakým spôsobom prispieval do sémantického obsahu celého mena (to znamená, že sémantický obsah mena nemôže byť zložený) – tak sa nemôže spoliehať na žiadnu svoju črtu, ktorá by určovala, ktorý objekt je referentom daného mena. Vzťah medzi vlastným menom a predmetom je preto bezprostredný v jednom z dvoch zmyslov, ktoré sme rozlíšili v kapitole 2.2. A tvrdím, že rigidnosť vlastných mien je primárne dôsledkom tejto bezprostrednosti a až sekundárne arbitrárnosti či konvenčnosti vlastných mien. Mám tu na mysli tranzitívnosť zdôvodnenia: Keďže konvenčnosť vlastných mien zdôvodňuje bezprostrednosť ich referencie a bezprostrednosť referencie zase zdôvodňuje rigidnosť vlastných mien, tak konvenčnosť mien zdôvodňuje ich rigidnosť. Iste, od bezprostrednosti referencie vlastných mien k ich rigidnosti je iba malý krôčik, ako sme sa mohli presvedčiť v kapitole 2.3, ale napriek tomu ho nemožno ignorovať.

Úplný argument v prospech rigidnosti vlastných mien – tej rigidnosti, ktorú vymedzuje Definícia 4 – by sme teda mohli formulovať v nasledujúcej podobe:

1. Vzťah medzi výrazom m , ktorý je vlastným menom objektu o , a objektom o , ktorý je referentom výrazu m , je stanovený kodifikáciou jazykovej konvencie, na ktorej základe sa výraz m dostal do jazyka J ako jeho zmysluplný prvok.
2. Ak je vzťah medzi m a o konvenčne stanovený, tak žiadna zložka sémantického obsahu m nemá vplyv na to, že o bol zvolený ako referent m .
3. Ak žiadna zložka sémantického obsahu m nemá vplyv na to, že o bol zvolený ako referent m , tak vzťah medzi m a o nie je sprostredkovaný žiadnou inou zložkou sémantického obsahu m , a preto je bezprostredný v jednom z uvedených zmyslov.
4. Ak vzťah medzi m a o je bezprostredný, tak neexistuje možnosť, aby ten istý vzťah existoval medzi m a objektom o^* , ktorý je netotožný s o .
5. Ak neexistuje takáto možnosť, tak vzťah referencie medzi m a o existuje vzhľadom na všetky možné svety a časy.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

6. Ak pre všetky možné svety a časy platí, že m referuje na o , tak m rigidne designuje o , resp. je rigidným designátorom o .

7. Teda: m je rigidným designátorom objektu o .

Uznávam, že takáto formulácia argumentu je možno až prehnane pedantná, ale podľa mňa je užitočné, aby sme ho mali k dispozícii v takejto úplnej podobe, aby sme presne videli jednotlivé kroky a nič nenechali na náhodu.⁴²

Centrálne tvrdenia argumentu sú obsiahnuté v riadkoch 3 a 4. Riadok 3 odvodzuje bezprostrednosť referencie z konvenčného, resp. arbitrárneho zavedenia mena do jazyka a riadok 4 je zase kľúčový na to, aby sa dala odvodiť rigidnosť referencie z jej bezprostrednosti. Riadky 5 a 6 sú v podstate iba pomocnými tvrdeniami, ktoré majú urobiť odvodenie rigidnosti z bezprostrednosti referencie čo najtransparentnejším. Riadok 2 je zase pomocným tvrdením, ktoré umožňuje lepšie pochopiť, v čom spočíva konvenčnosť zavedenia mena, vďaka čomu sa jasnejšie ukazuje súvislosť medzi konvenčnosťou, resp. arbitrárnosťou mena a bezprostrednosťou jeho referencie. Riadok 1 je konštatovaním jazykového *faktu*, že vlastné mená sa zavádzajú do jazyka konvenčne a nijako inak.

Vďaka pedantnosti je argument formulovaný deduktívne, a teda platí. Druhá vec je to, či aj dokazuje, že záver, teda riadok 7, je pravdivý. Na to, aby sme mohli povedať, že je pravda, že vlastné mená sú rigidnými designátormi (nejakých objektov), musíme tvrdiť, že aj riadky 1 – 6 sú pravdivé. Osobne som presvedčený o ich

⁴² Domnievam sa, že argument by mal byť ešte pedantnejší. Dokazuje totiž iba to, že výraz m je rigidným designátorom objektu o ; nedokazuje, že m je rigidným designátorom. Samozrejme, táto skutočnosť je evidentná; ak totiž výraz je rigidným designátorom určitého objektu, tak je rigidným designátorom. Inými slovami, ak má výraz vzťahnú vlastnosť *byť rigidným designátorom toho a toho objektu*, tak má aj nevzťahnú vlastnosť *byť rigidným designátorom*. Mohli by sme pokračovať takto:

8. Ak m je rigidný designátor objektu o , tak m je rigidný designátor.

9. Teda: m je rigidným designátorom.

V ďalšom texte sa budem vyjadrovať voľnejšie a budem predpokladať, že platí práve záver 9.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

pravdivosti. Jeden argument z literatúry proti ich pravdivosti však rozoberieme v nasledujúcej kapitole.

Vráťme sa k riadku 4. Tento riadok konštatuje súvislosť medzi bezprostrednosťou a rigidnosťou referencie. Pravdivosť záveru, že vlastné mená sú rigidné designátory, do veľkej miery závisí od pravdivosti tohto riadka. Môžeme spochybniť jeho pravdivosť? Aby to bolo možné, potrebujeme nájsť príklad výrazu, ktorý je síce bezprostredne referujúcim výrazom, ale nie je rigidným designátorom. Poznamenávam, že stále ide o bezprostrednú referenciu v tom zmysle, že vzťah medzi výrazom a predmetom nie je sprostredkovaný žiadnym konceptuálnym prvkom. Odvážim sa tvrdiť, že taký príklad sa nedá vymyslieť, ak prijímame pojmový rámec vymedzený Kripkeho pojmami vlastného mena, rigidnosti, individua a možného sveta.

Lahko sa môžeme presvedčiť o tom, že je to tak. Predpokladajme, že *v* je výraz, ktorý bol v možnom svete *w* zavedený do jazyka pomocou jazykovej konvencie na to, aby označoval objekt *o*.⁴³ Platí, že *v* bezprostredne referuje na *o*. Zároveň však chceme, aby v inom možnom svete *w** ten istý výraz *v* referoval na objekt *o**, ktorý je netotožný s objektom *o*. Osobitne zdôrazňujem, že ide o *ten istý* výraz *v*, a nie o výraz, ktorý je graficky a foneticky neodlíšiteľný od pôvodného výrazu *v*. Nemôžeme sa teda odvolávať na výraz, ktorý v inom možnom svete rovnako bezprostredne referuje na iný objekt, ale nie je totožný s výrazom, o ktorom hovoríme. Inak by sme totiž nehovorili o tom istom jazyku v rôznych svetoch, ale o rôznych jazykoch. Ak teda dáme bokom túto alternatívu, potrebujeme ukázať, že výraz *v* v možnom svete *w** referuje na *o** rovnako bezprostredne, ako v možnom svete *w* referuje na *o*. A to sa nedá.⁴⁴

Je zrejmé, že ak *v* referuje na *o*, tak prebehol určitý akt „krstu“, pri ktorom sa zaviedla príslušná jazyková konvencia. V čom teda navrhovaný názor spočíva? Máme ho chápať azda tak, že skutoč-

⁴³ V záujme jednoduchosti budem v tejto úvahe ignorovať časový index.

⁴⁴ Ak niekto tvrdí, že sa to v skutočnosti dá urobiť, jednoducho si mylí výrazy a semivýrazy. Pre vlastné meno ako výraz nemôže platiť, že v rôznych možných svetoch bezprostredne referuje na rôzne individua.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

nosť, že tento akt „krstu“ prebehol a mal tieto dôsledky pre v a o , znamená, že vo svete w^* bude v referovať na o^* ? Inými slovami, znamená to, že vďaka tomu, že akt „krstu“ priradil výrazu v vo svete w objekt o ako jeho referent, priradil výrazu v vo svete w^* ako jeho referent objekt o^* ? Zdá sa teda, že na to, aby sme mali bezprostredne referujúci výraz, ktorý nie je rigidným designátorom, potrebujeme chápať akt „krstu“ tak, že jeden takýto akt vyberá pre daný výraz v jednom možnom svete jeden objekt ako jeho referent, v druhom možnom svete iný objekt ako jeho referent, v treťom možnom svete ešte ďalší objekt ako jeho referent atď.

Aby som sa však vyjadril úplne jasne, nechcem tvrdiť, že takéto niečo nie je možné; naozaj by sme azda mohli zaviesť takýto zvláštny akt „krstu“. Tvrdím iba to, že keby sme to urobili, nedosiahneme to, čo sme chceli dosiahnuť – nepodari sa nám ukázať, že daný výraz je bezprostredný a zároveň nerigidný designátor. Zdá sa mi totiž, že výraz, ktorý takto zavedieme do jazyka, teda výraz, ktorý bude mať rôzne referenty v rôznych možných svetoch, nebude bezprostredne referujúcim výrazom. Tento výraz totiž bude vyjadrovať určitú podmienku, ktorú musí predmet splniť, aby bol jeho referentom v príslušnom možnom svete. Referencia teda bude sprostredkovaná. Inými slovami to znamená, že keď sme do jazyka zavádzali daný výraz, nepomenovali sme ním príslušný objekt, ale sme s ním v skutočnosti spojili určitú deskriptívnu podmienku. Je síce pravda, že sa nám môže zdať, že pomenovaný bol istý objekt, ale keby tomu tak aj naozaj bolo, zmena na poste referenta by v rôznych možných svetoch neprichádzala do úvahy. Podmienka, ktorú mám na mysli, by znela, že nositeľom mena je v možnom svete w a čase t objekt o , v možnom svete w^* a čase t^* objekt o^* , v možnom svete w^{**} a čase t^{**} objekt o^{**} atď. V rôznych možných svetoch a časoch budú tejto podmienke vyhovovať rôzne indivíduá, a preto výraz, s ktorým takúto podmienku spojíme, nebude rigidným designátorom. Zároveň je evidentné aj to, že nebude ani bezprostredne referujúcim výrazom, a preto sa domnievam, že sa nedá nájsť protipríklad, ktorý by falzifikoval riadok 4 z uvedeného dôkazu, *pokiaľ* rešpektujeme pojmový aparát kripkeovskej koncepcie.

2.6 Lewisovská ontológia a rigidita

Samozrejme, záver úvahy z predchádzajúcej kapitoly nič nehovorí o tom, čo sa stane s rigidnosťou a bezprostrednosťou, keď zmeníme konceptuálny rámec, prípadne aspoň niektoré prvky z Kripkeho konceptuálneho rámca. Skúsme teraz posúdiť jeden zaujímavý argument, ktorý nedávno predložila G. Martí.⁴⁵ Jeho cieľom je ukázať, že spomínaná spojitosť medzi bezprostrednosťou a rigidnosťou referencie vlastných mien neplatí. Využíva na to odlišný pojmový aparát, čo je skutočnosť, ktorú by sme mali mať na pamäti. Svoj cieľ formuluje takto:

Obhajcovia novej teórie referencie sa zhodujú v tom, že... všetky bezprostredne referujúce výrazy sú rigidné. Mojim cieľom v tejto stati je spochybniť tento bežne zastávaný názor. Budem argumentovať, že ak prijmem určitú koncepciu toho, čo je bezprostredná referencia..., skutočnosť, že výraz je bezprostredne referujúci, nebude mať za následok, že je rigidný (Martí [2003: 161]).

Aj Martí má tu na mysli taký pojem bezprostrednej referencie, podľa ktorého vzťah medzi výrazom a predmetom nie je ničím sprostredkovaný, takže meno funguje iba ako číra menovka „pripevnená“ na individuum. Tento druh bezprostrednej referencie Martí nazýva *milllovský*.⁴⁶

Prv, než prejdem k samotnému argumentu, musím aspoň stručne uviesť alternatívnu koncepciu, v ktorej rámci Martí uvažuje. Vo svojej argumentácii sa opiera o špecifickú logicko-ontologickú teóriu náprotivkov D. Lewisa.⁴⁷ Lewis predložil svoju teóriu možných svetov, podľa ktorej možné svety nie sú len možné alternatívy

⁴⁵ Pozri Martí [2003].

⁴⁶ Podľa koncepcie J. S. Milla, ktorý tvrdil, že vlastné mená síce niečo denotujú, resp. na niečo referujú, ale nič nekonotujú; pozri Mill [1986: 33]. Podrobnejšie o Millovej koncepcii hovorím v Zouhar [2004a].

⁴⁷ Pozri Lewis [1969]; vhodná je však akákoľvek teória možných svetov, ktorá sa podobá Lewisovej v tom, že možné svety chápe ako reálne existujúce alternatívy.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

tzv. aktuálneho sveta, v ktorom údajne žijeme my, ale sú to plnohodnotné svety, ktoré existujú rovnako, ako existuje náš svet. Nemôžeme síce cestovať z jedného sveta do druhého, pretože medzi nimi nie je žiadne časopriestorové spojenie, ale to neznamená, že alternatívne svety neexistujú.⁴⁸

Keďže aparát možných svetov slúži na zachytenie pravdivostných podmienok modálnych výrokov, Lewis musí ukázať, ako to funguje. Na porovnanie si najprv vezmime koncepciu možných svetov, ktorá nie je realistická v tomto zmysle. Predpokladajme, že ostatné možné svety sú alternatívne (úplné a neprotirečivé) distribúcie vlastností a vzťahov na individuách z univerza. Napríklad, ak v jednom svete má objekt *o* vlastnosť *P*, v druhom svete ten istý objekt *o* vlastnosť *P* nemá, ale má vlastnosť *Q* atď. Možné svety nie sú podľa nej oddelené, lebo sú vybudované na tom istom univerze. Ak prijmeme túto koncepciu, pravdivostné podmienky vety

(8) Je možné, že *o* má vlastnosť *P*

sa dajú stanoviť nasledujúcim spôsobom:⁴⁹

(8*) Existuje aspoň jeden taký možný svet *w*, v ktorom *o* má vlastnosť *P*.

Lewis také niečo nemôže akceptovať z jednoduchého dôvodu. Ak objekt *o* existuje v možnom svete *w*, pričom možné svety sú reálne, ale zároveň od seba oddelené, tak *o* nemôže existovať v žiadnom inom možnom svete odlišnom od *w*. Ostatné možné svety musia mať univerzum odlišné od univerza *w* (dokonca platí, že tieto univerzá musia byť disjunktné). Lewis preto zavádza špecifickú ontológiu tzv. *náprotivkov*. Individuum z jedného univerza má svoje

⁴⁸ Proti takémuto realistickému chápaniu možných svetov sa ostro postavil S. Kripke, keď vyhlásil, že možné svety „sa stanovujú, a nie objavujú pomocou silných ďalekohľadov“ (Kripke [2002]: 55). Vo svojej kritike Kripke mal na mysli práve Lewisovu koncepciu, ktorú v *Pomenovaní a nevyhnutnosti* aj dôkladne kritizoval. Keď teda prijmeme takéto realistické chápanie možných svetov, zásadne tým meníme pôvodný kripkeovský pojmový rámec.

⁴⁹ Opäť v záujme jednoduchosti ignorujem časový parameter.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

náprotivky v ostatných univerzách. Náprotivkom objektu o z možného sveta w je v možnom svete w^* objekt o^* , ktorý je v relevantných aspektoch neodlíšiteľný od o . Veta (8) bude teda znamenať:

(8**) Existuje aspoň jeden taký možný svet w , v ktorom má náprotivok objektu o vlastnosť P .

Ak prijmeme ontológiu náprotivkov, môžeme podľa G. Martí odmietnuť tézu, že každý bezprostredne referujúci výraz je rigidným designátorom. Tu je centrálna myšlienka:

Vezmime si napríklad millovca, ktorý akceptuje niektoré z fundamentálnych myšlienok, ktoré inšpirovali metafyziku Davida Lewisa. Tento millovec sa napríklad domnieva, že možné svety sú kauzálne oddelené oblasti univerza, že individua, ktoré obývajú tieto svety, sú rôzne, môžu však byť navzdory tomu spojené takým spôsobom, že objekty z jedného sveta sú náprotivkami objektov z druhého sveta. Tento millovec tvrdí, že výraz „Hesperus“ nie je rigidný: Keď niekto vysloví vetu „Hesperus je jasný“, individua, ktoré sú relevantné na ohodnotenie toho, čo sa povedalo pri danej príležitosti použitia vety, sú – prísne vzaté – rôzne v rôznych možných svetoch. To, ktoré objekty sú relevantné, závisí od vzťahov, vďaka ktorým je jeden objekt náprotivkom nejakého iného objektu... Náprotivková relácia nemá tie isté vlastnosti ako relácia identity a jednoducho nie je identitou. Len identita je identita a rigidita je pojem, ktorý sa definuje na základe identity; nedefinuje sa na základe podobnosti ani na základe akejkolvek inej relácie. Prísne vzaté, akýkoľvek pokus spojiť rigiditu s náprotivkovou teóriou vedie k pojmu, ktorý – jednoducho povedané – nie je pojmom rigidity, nech sa akokoľvek na ňu podobá (Martí [2003: 169]).

Martí ukazuje – podľa mňa správne – že ak prijmeme koncepciu náprotivkov, pojem rigidnej designácie sa nedá definovať, a preto ani nemá zmysel uvažovať o tom, či výraz je, alebo nie je rigidným designátorom. Lenže ak nemáme pojem rigidnej referencie a zároveň máme pojem bezprostrednej referencie, tak máme príklady bezprostredne referujúcich, no nerigidných výrazov.

Sformulujme aj tento argument v deduktívne platnej podobe:

1. Nech platí ontológia náprotivkov a štandardný pojem bezprostredne referujúceho výrazu (podľa ktorého je vzťah medzi vlastným menom a jeho nositeľom nesprostredkovaný).

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

2. Nech náprotivkom objektu o z možného sveta w je objekt o^* z možného sveta w^* .
3. Nech výraz v bezprostredne referuje na o .
4. Ak v bezprostredne referuje vo w na o , tak v bezprostredne referuje vo w^* na o^* .⁵⁰
5. Pre každý výraz platí, že je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď vo všetkých možných svetoch referuje na ten istý objekt.
6. Keďže v referuje v rôznych možných svetoch na rôzne objekty, tak v nie je rigidný designátor.
7. Teda: v je bezprostredne referujúci výraz, ktorý nie je rigidným designátorom.

Ak tento argument platí a všetky jeho premisy sú pravdivé, tak pojmy bezprostrednej referencie a rigidnej designácie sú od seba nezávislé a nedá sa jeden z nich – pojem rigidnej designácie – odvodiť od druhého z nich – pojmu bezprostrednej referencie. To práve chcela Martí dosiahnuť.⁵¹

Jadrom argumentu je riadok 4, ktorý je v podstate fundamentálnym predpokladom, ktorý má byť aspoň čiastočne zdôvodnený na

⁵⁰ Ak použijeme Cmorejovo rozlíšenie semivýrazov a výrazov, nebude táto formulácia vecne v poriadku – v totiž môže vystupovať iba ako semivýraz. Dalo by sa dokonca povedať, že argument vzbudzuje dojem, že platí, práve preto, že sa tieto dve veci neodlišujú.

⁵¹ M. Schmidt ma upozornil na to, že podobný záver sa dá dosiahnuť aj bez toho, aby sme uvažovali o rôznych možných svetoch; stačí, ak zoberieme do úvahy rôzne časové okamihy v rámci jedného možného sveta. Ak prijmeme ontológiu okamihových jednotlivín, teda štvorrozmerných objektov z časopriestoru, pričom platí, že naše bežné trojrozmerné objekty sa rozpadajú na postupnosť diskretných štvorrozmerných objektov, môžeme povedať, že vlastné meno, ktorým bol pomenovaný jeden štvorrozmerný objekt, bude bezprostredne referovať aj na ostatné štvorrozmerné individua, ktoré spolu utvárajú naše známe trojrozmerné objekty. Argument, ktorý uvediem v hlavnom texte, sa dá úspešne aplikovať – po istých modifikáciách – aj na túto verziu.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

základe postulátov 2 a 3. Ak neprijmeme predpoklad, že tieto dva postuláty zdôvodňujú, že výraz v bude v možnom svete w^* bezprostredne referovať na objekt o^* *preto, lebo* v možnom svete w bezprostredne referuje na objekt o , tak nemôžeme dospieť k tomu záveru, aký Martí odvodila. Hlavný problém teraz spočíva v tom, aby sme obhájili, že konštatovanie obsiahnuté v riadku 4 naozaj platí a že platí preto, lebo ak je niečo z jedného možného sveta náprotivkom nejakého objektu z iného možného sveta, na ktorý v tomto druhom svete bezprostredne referuje nejaký výraz, tak daný výraz bude bezprostredne referovať aj na prvý spomínaný objekt v príslušnom možnom svete. Treba priznať, že jednou zo záhad tohto riešenia je práve to, prečo by výraz, ktorý v jednom možnom svete bezprostredne referuje na určitý objekt, mal *automaticky* v inom možnom svete bezprostredne referovať na iný objekt.

Pokúsme sa odvodiť nejaké dôsledky z tejto tézy. Na základe nej platí, že vzťah medzi v a o^* v možnom svete w^* je rovnako bezprostredný ako vzťah medzi v a o v možnom svete w . Lenže toto vyjadrenie nie je také samozrejmé, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Nejaký výraz je výrazom daného jazyka v prípade, že je začlenený do nomenklatúry jazyka, teda má priradenú nejakú sémantickú hodnotu v systéme jazyka; v prípade bezprostredne referujúcich výrazov, resp. vlastných mien je jedinou funkciou týchto výrazov na niečo referovať, a preto je rozhodujúce, či im bol priradený referent pri nejakom akte „krstu“.⁵² Identita výrazu daného jazyka je teda určená samotným znakom a zároveň jeho sémantickým obsahom – výrazy, ktoré sa líšia tým, čo znamenajú, hoci sú graficky a foneticky neodlíšiteľné, sú navzdory tomu *rôzne*. Ak teda v možnom svete w výraz v bezprostredne referuje na objekt o , tak to, čo v možnom svete w^* referuje na o^* , nemôže byť *ten istý* výraz v , ktorý vo w referuje na o . Musí ísť o iný výraz v^* , hoci graficky a foneticky neodlíši-

⁵² Túto formuláciu by sme mohli určitým spôsobom zoslabiť tak, aby zahrnu-la aj „prázdne“ vlastné mená, teda výrazy bez referentov. V tomto prípade by nešlo o to, či úspešne prebehol „krst“ nejakého predmetu, ale skôr o to, či úspešne prebehol akt zavedenia mena do jazyka, pri ktorom nie je nevyhnutné, aby sa aj „pokrstil“ nejaký objekt. Podrobnosti pozri v Zouhar [2004a: 5. kapitola].

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

teľný od výrazu *v*.⁵³ Ide azda o náprotivok výrazu *v*, ktorý patrí do jazyka, ktorý je náprotivkom nášho jazyka zo sveta *w*? Možno. V každom prípade však ide o *iný* jazyk a *iný* výraz, než je ten náš. Táto interpretácia teda hovorí, že keďže výraz *v* bol v aktuálnom svete konvenčne zavedený na bezprostredné označovanie objektu *o*, v inom možnom svete musí byť náprotivok objektu *o*, teda objekt *o**, bezprostredne označený iným, hoci graficky a foneticky neodlíšiteľným výrazom (náprotivkom výrazu *v*). Zaväzujú nás k tomu kritériá identity výrazov daného jazyka.

Ak je to tak, máme v skutočnosti dva jazykové systémy – *J* a *J**. Zarážajúce je však to, že neexistuje spôsob, ako by sme mohli pomocou jedného jazyka vypovedať niečo ako o svete *w*, tak aj o svete *w**; vždy, keď budeme hovoriť o svete *w*, budeme používať jazyk *J*, ale keď prejdeme k hovoreniu o svete *w**, mali by sme začať používať jazyk *J**. Ak *w* je naším svetom, používame jazyk *J* na to, aby sme hovorili o *w*. *J* je náš jazyk a iný jazyk *de facto* nepoznáme; nepoznáme jazyk *J**, pretože sémantické obsahy, resp. referenty vlastných mien z tohto jazyka sú nám kognitívne neprístupné. Dôsledkom teda je to, že prostredníctvom *nášho* jazyka nedokážeme hovoriť o alternatívnych svetoch, teda o kontrafaktuálnych situáciách.⁵⁴ To je evidentne v rozpore s empirickou evidenciou – často predsa hovoríme o tom, čo by sa bolo stalo, keby sme urobili to a to atď., teda používame modálne výroky. Navrhovaný prístup teda podkopáva samotné východiská toho, na čo mal slúžiť aparát možných svetov. Ak pomocou koncepcie náprotivkov nedokážeme interpretovať modálne výroky v našom jazyku, tak táto koncepcia nemôže slúžiť na tie účely, na ktoré by mala slúžiť. Riešením problému sémantiky modálnych výrokov z jazyka *J* nie je odkaz na jazyk *J**, pretože takto by sme mohli postupovať do nekonečna: Bolo by treba vysvetliť sémantiku modálnych výrokov jazyka *J**, na čo by sme po-

⁵³ Inak povedané, ide o dva rôzne jazykové výrazy, ktoré môžu mať spoločný semivýraz.

⁵⁴ Treba si uvedomiť, že pre každý možný svet by existoval takýto jazyk, ktorý je odlišný od *nášho* jazyka. V zásade existuje toľko jazykov, koľko je možných svetov.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

trebovali jazyk J^{**} atď. *ad infinitum*. A netreba ani pripomínať, že jazyky J^* , J^{**} atď. ani nepoznáme a nemáme nijakú šancu spoznať.⁵⁵ Jeden dôsledok lewisovskej koncepcie je však jasný: Náš jazyk nám umožňuje hovoriť iba o našom svete a všetky ostatné alternatívy sú pre nás navždy nedostupné.⁵⁶

Navyše sa zdá, že podľa tohto prístupu bude výraz v v istom zmysle rigidným designátorom, v rozpore s tým, čo tvrdila G. Mar-tí. Rigidným designátorom je každý výraz, ktorý na niečo referuje aspoň v jednom možnom svete a zároveň v rôznych možných svetoch nereferuje na rôzne objekty. Dikcia tejto definície je zachovaná, keď povieme, že výraz v referuje v našom svete na objekt o , ale zároveň neexistuje žiadny iný možný svet, v ktorom by v referoval na niečo iné, pretože jednoducho v žiadnom inom možnom svete sa nedá náš výraz v použiť. V rámci lewisovskej koncepcie možných svetov a náprotivkov nemá ani len zmysel uvažovať o tom, že by *ten istý* výraz referoval v inom možnom svete na iný objekt než v aktuálnom svete.

Jedna možnosť, ako interpretovať tézu, že ak výraz v bol v možnom svete w zavedený na bezprostredné označovanie objektu o , tak automaticky bude v možnom svete w^* bezprostredne referovať na objekt o^* , sa ukázala ako neschodná. Je však možná aj iná interpre-

⁵⁵ Je tu množstvo ďalších vážnych problémov. Je napríklad pravda, že náš jazyk J zavádzame my, jeho používatelia. Platí o jazyku J^* , že ho zaviedli naše náprotivky? Ak je to tak, museli realizovať analogické akty zavádzania výrazov, aké sme urobili my. Lenže kde berieme istotu, že ide naozaj o *analogické* akty? Nemohli svojvoľne zaviesť výraz v^* na označovanie objektu o^* , a nie na označovanie objektu o^* , ktorý je skutočným náprotivkom objektu o , na ktorý referuje výraz v , ktorého náprotivkom je zase v^* ? Ak je to tak, resp. ak je táto možnosť čo i len okrajovo mysliteľná, väzba medzi J a J^* úplne padá. Nebudeme vedieť ani len to, že náprotivky našich výrazov referujú na náprotivky objektov, na ktoré referujú naše výrazy.

⁵⁶ Základný problém, ktorý je v pozadí azda všetkých neintuitívnych dôsledkov, spočíva v tom, že my – používatelia jazyka J – nemôžeme zavádzať výrazy do jazyka J^* . Ako by sme vôbec mohli zaviesť vlastné meno pre náprotivok nejakého predmetu, keď nemáme nijakú možnosť vyčleniť tento náprotivok spomedzi ostatných objektov a priradiť mu vlastné meno? Vieme pomenúvať iba objekty z nášho sveta, nie ich náprotivky.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

tácia tejto tézy. Pripustíme, že výraz v bol vo w konvenčne zavedený ako výraz označujúci o . Ak však chceme zabezpečiť, aby vďaka to-
muto aktu zavedenia v označoval v ostatných svetoch náprotivky
objektu o , musíme to na úrovni sémantiky nejako dať najavo. Vzťah
medzi v a o je konvenčný, ale vzťah medzi v a o^* už konvenčný nie
je; neprebehol totiž taký akt zavedenia výrazu v , pri ktorom by vý-
razu v bol priradený objekt o^* ako jeho referent. Vzťah medzi v a o^*
vo w^* je *sprostredkovaný* konvenčným vzťahom medzi v a o a nekon-
venčným faktom, že o^* je náprotivkom o . Výraz v bude na o^* refero-
vať iba vďaka tomu, že tento objekt má určitú špecifickú vlastnosť,
nie na základe konvenčného a *ad hoc* rozhodnutia. Inými slovami,
tento vzťah je zabezpečený splnením deskriptívnej podmienky, že
daný objekt je totožný s o^* vo w^* . Keď to domyslíme do dôsledkov,
musíme uznať, že vzťah medzi v a jeho referentmi (v rôznych mož-
ných svetoch) je sprostredkovaný podobnou podmienkou, akú sme
spomenuli v závere kapitoly 2.5. Výraz v vyjadruje podmienku, že
jeho nositeľom je v možnom svete w a čase t objekt o , v možnom
svete w^* a čase t^* objekt o^* , v možnom svete w^{**} a čase t^{**} objekt
 o^{**} atď. a na základe nej referuje v možnom svete w na o , v možnom
svete w^* na o^* , v možnom svete w^{**} na o^{**} atď.⁵⁷ Keby sme pripusti-
li, že vzťah medzi v a o^* je rovnako konvenčný ako vzťah medzi
 v a o , tak by to *de facto* znamenalo, že prvý výraz v je iný ako druhý
výraz v , hoci sa graficky a foneticky podobajú. Tomu sme sa však
chceli vyhnúť, ale podarilo sa nám to iba za cenu, že výraz v nemô-
že byť bezprostredne referujúcim výrazom.

Ako je to teda s tézou, že každý bezprostredne referujúci výraz je
automaticky rigidným designátorom? Argument G. Martí mal za
cieľ ukázať, že táto téza neplatí, keďže existujú koncepcie, ktoré
umožňujú generovať protipríklady, teda vymýšľať prípady bezpro-
stredne referujúcich nerigidných designátorov. Dve možné interpre-
tácie však viedli k tomu, že podľa prvej z nich bezprostredne refe-
rujúce výrazy musia byť rigidnými designátormi (prínajmenšom
v istom zmysle), kým podľa druhej z nich, ak má byť výraz neri-

⁵⁷ Platí pritom, že objekty o^* , o^{**} atď. sú náprotivkami objektu o v príslušných
možných svetoch.

gidným designátorom, tak musí ísť o sprostredkovane referujúci výraz.

Bezprostredne referujúce výrazy majú priradené svoje referenty na základe konvenčného *ad hoc* rozhodnutia. Ak sa niekto rozhodne pomenovať určitý objekt určitým menom, tento výraz sa tak dostáva do systému jazyka; keby sa takéto pomenovanie neuskutočnilo, výraz by zostal zmysluprázdny výrazom, ktorý by nepatril do žiadneho jazyka. Identita daného výrazu ako prvku systému príslušného jazyka je daná do značnej miery existenciou zavedenej jazykovej konvencie. Ak sa konvencia zruší, výraz prestáva byť súčasťou jazyka; ak sa konvencia zmení (napríklad tak, že sa pôvodný pomenovaný predmet nahradí nejakým iným objektom) – to znamená, že sa zruší stará a zavedie nová konvencia – súčasťou jazyka sa stáva iný výraz, ktorý síce vyzerá rovnako ako starý výraz, ale nie je numericky totožný s pôvodným výrazom. Takýto výraz je bezprostredne referujúcim výrazom. Zároveň však musí byť aj rigidným designátorom. Nech hovoríme o akomkoľvek možnom svete pomocou nášho jazyka – teda pomocou výrazov s priradenými sémantickými obsahmi – musíme rešpektovať zavedené jazykové konvencie. V opačnom prípade by sme už nehovorili o iných možných svetoch pomocou *nášho* jazyka. Nie je teda možné, aby bezprostredne referujúci výraz menil objekty, na ktoré referuje, a pritom si zachovával svoju identitu. Každý bezprostredne referujúci výraz musí byť rigidným designátorom, no nie každý rigidný designátor musí byť bezprostredne referujúcim výrazom.

2.7 Čiastočne deskriptívne vlastné mená

V kapitole 2.2 sme sa na okamih stretli s výrazmi ako „Univerzita Komenského“ alebo „Slovenské národné povstanie“. Tieto výrazy sa zvyčajne považujú za vlastné mená podobne, ako je to pri výrazoch „Bratislava“ či „Giuseppe Verdi“. Vyznačujú sa však tým, že svoje referenty aspoň do istej miery aj opisujú. Inštitúcia, na ktorú referuje výraz „Univerzita Komenského“, je univerzitou a udalosť, ktorú označujeme výrazom „Slovenské národné povstanie“, je po-

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

vstaním. Takéto výrazy budeme nazývať *čiasťočne deskriptívne vlastné mená*.⁵⁸

Najprv sa pozrime na bežné príklady takýchto vlastných mien. Mená, resp. názvy inštitúcií sú často práve čiasťočne deskriptívnymi menami:

„Organizácia spojených národov“; „Červený kríž“; „Univerzita Komenského“; „Slovenský plynárenský priemysel“; „Prvá bratislavská a. s.“; „Nemocnica s poliklinikou Ružinov“; atď.

Dobrymi a častými príkladmi sú aj názvy či mená historických, prípadne iných udalostí:

„Slovenské národné povstanie“; „Tridsaťročná vojna“; „Vestfálsky mier“; „Prvá svetová vojna“; „Veľká októbrová socialistická revolúcia“; atď.

Aj množstvo geografických názvov patrí do tejto skupiny výrazov. Tieto výrazy môžeme zaradiť do kategórie individuových mien:

„Golfský prúd“; „Mys dobrej nádeje“; „Indický oceán“; „Karlova Ves“; „Nové Mesto nad Váhom“; „Štúrova ulica“; „Mariánska priekopa“; „5th Avenue“; atď.

Patria sem však aj výrazy, pri ktorých by nám bežne nezišlo na um, že ide o čiasťočne deskriptívne mená (pravdepodobne preto, lebo ide o výrazy, ktoré slovenčina prevzala z cudzieho jazyka):

„Mont Blanc“; „Mount McKinley“; „Washington D. C.“; atď.

Napokon ešte treba spomenúť individuové mená, ktoré obsahujú tituly:

⁵⁸ V knihe Zouhar [2004a] som sa čiasťočne deskriptívnymi menami nezaoberal, pretože sa mi nezdalo, že sa niečím výnimočným odlišujú od bežných vlastných mien. To bol, samozrejme, omyl, lebo som si neuvedomoval určitý rozdiel (spomeniem ho v hlavnom texte) medzi výrazmi ako „Univerzita Komenského“ a „Svätá ríša rímska“, z ktorých oba majú pomerne bohatú syntaktickú štruktúru – nie sú teda jednoduchými výrazmi – ale iba prvý z nich je skutočným čiasťočne deskriptívnym vlastným menom.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

„profesor Saul Kripke“; „predseda vlády Róbert Fico“; „detektív Hercules Poirot“; „slečna Marplová“; „pán Mikuláš Dzurinda“; atď.⁵⁹

Niekedy sa v literatúre používa ako príklad vlastného mena výraz „Svätá ríša rímska“.⁶⁰ Hoci ide o zložený výraz, ktorý pozostáva z troch zmysluplných výrazov, nejde v skutočnosti o čiastočne deskriptívne vlastné meno. Práve toto je príklad výrazu, pri ktorom je zloženie z viacerých zmysluplných výrazov sémanticky úplne irelevantné. Tento výraz nemá (ani len čiastočne) opisovať svojho nositeľa, keďže Svätá ríša rímska nebola ani svätá, ani rímska, ani ríša.⁶¹ Mohli by sme povedať, že už pri zavádzaní tohto výrazu do jazyka sa predpokladalo, že bude fungovať výlučne ako menovka „prípevnená“ na určitej entite a že sa nezamýšľalo, že zdanlivý deskriptívny obsah bude referent mena opisovať.⁶² Zdá sa teda, že nie každý výraz, ktorý je na pohľad syntakticky zložený a vystupuje ako vlastné meno, je čiastočne deskriptívnym menom. To, ktorý výraz vystupuje v takejto pozícii, a to, ktorý v nej nevystupuje, sa však nedá rozhodnúť na základe ich stavby, ale je to iba vecou dohody medzi členmi jazykového spoločenstva prípadne úmyslov, s ktorými sa takéto výrazy do jazyka zavádzajú. Samozrejme výraz „Svätá ríša rímska“ sa môže v nejakej jazykovej komunite používať ako čiastočne deskriptívne vlastné meno nejakej svätej rímskej ríše. Poznávam však, že v takom prípade nepôjde o *náš* výraz „Svätá ríša rímska“, ale o nejaký iný výraz. Inými slovami, dva *jazykové výrazy* pozostávajú z toho istého *semivýrazu* a rôznych významov, takže nemôže ísť o ten istý výraz.

⁵⁹ Bohatú zásobu príkladov ponúka S. Soames; pozri Soames [2002: 110].

⁶⁰ Pozri napríklad Searle [1997: 592] a Kripke [2002: 37].

⁶¹ Ako správne poznamenáva Searle [1997: 592] a spolu s ním aj Kripke [2002: 37].

⁶² Tento príklad v podstate pripomína známy príklad J. S. Milla „Dartmouth“. Mill tvrdí, že hoci by sme mohli z tohto mena odvodiť, že dané individuum – mesto – leží na brehu rieky Dart, ide o irelevantnú informáciu, ktorá netvorí súčasť sémantického obsahu tohto mena.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Na formálnej úrovni by sme mohli zachytiť rozdiel medzi bežným vlastným menom a čiastočne deskriptívnym menom tak, že bežné vlastné meno by vo formálnom zápise zastupovala iba obyčajná individuová konštanta, kým čiastočne deskriptívne vlastné meno sa bude reprezentovať pomocou štandardného zápisu deskripcie s iota operátorom. Veta

(9) Róbert Fico tancuje

by sa teda formálne zapísala ako

(9*) $T(a)$,

kým veta

(10) Predseda vlády Róbert Fico tancuje

by sa dala formálne zapísať ako⁶³

(10*) $T[(\iota x)(P(x) \ \& \ x = a)]$,

kde „ T “ je „tancuje“, „ P “ je „je predseda vlády“ a „ a “ je „Róbert Fico“. Takýto zápis naznačuje, že s čiastočne deskriptívnymi vlastnými menami by sa mali spájať viaceré syntakticky aj sémanticky relevantné dôsledky, ktoré sa týkajú bežných deskripcií.⁶⁴

⁶³ Zápis tohto druhu používa S. Soames v Soames [2002: 51 atď.].

⁶⁴ Keďže mi nejde v tejto knihe o konkrétnu sémantickú teóriu vlastných mien, ale iba o fenomén rigidnosti, nebudem sa zaoberať podrobnosťami, ktoré súvisia so syntaktickou a sémantickou podobnosťou a odlišnosťou deskripcií a čiastočne deskriptívnych vlastných mien. Jedna skutočnosť však určite stojí za zmienku.

Deskripcie môžu nadobúdať *dlhý* alebo *krátky dosah* vo vetách, ktoré obsahujú modálne, epistemické, časové prípadne ďalšie operátory (vrátane negácie). Ak má deskripčia krátky dosah, nachádza sa v dosahu príslušného operátora; ak má dlhý dosah, príslušný operátor sa zase nachádza v jej dosahu. V prípade, že máme vo vete viacero operátorov, je lepšie používať formulácie ako „deskripčia má dlhší dosah ako tento operátor a kratší dosah ako tamten operátor“ a podobne, teda dĺžka dosahu sa relativizuje vzhľadom na konkrétny operátor; pozri napríklad Kripke [1979] alebo Neale [1990: 4. kapitola].

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

V súvislosti s čiastočne deskriptívnymi vlastnými menami sú zaujímavé otázky ako:

Ak sa vo vete vyskytuje okrem deskripcie iba jeden operátor, rozdiel medzi dlhým a krátkym dosahom sa prekrýva s rozlíšením *de dicto* a *de re* (upozorňujem však, že rozlíšenie *de dicto/de re* sa vzťahuje aj na také vety, ktoré v sebe neobsahujú žiadny z uvedených operátorov). Tento rozdiel môžeme ilustrovať pomocou vety

(i) Richard Wagner verí, že autor opery *Róbert Diabol* je zlý skladateľ.

Podľa jedného čítania sa v tejto vete tvrdí vzťah medzi Wagnerom a konkrétnou osobou, ktorá napísala operu *Róbert Diabol*, teda G. Meyerbeerom, pričom platí, že prvý verí, že ten druhý je zlý skladateľ. Deskripcia „autor opery *Róbert Diabol*“ sa vyskytuje *de re*. Podľa iného čítania zase veta (i) tvrdí vzťah medzi Wagnerom a určitou propozíciou, na ktorú sa vzťahuje vedľajšia veta. Meyerbeer do hry nevstupuje a deskripcia sa vyskytuje v supozícii *de dicto*.

Zdá sa, že analogický rozdiel bude platiť aj v prípade čiastočne deskriptívnych vlastných mien. Nie je to však celkom pravda, pretože ak máme vetu s takýmto menom, nikdy nedosiahneme plnohodnotné *de dicto* čítanie. Problém je v tom, že čiastočne deskriptívne meno je takisto aj vlastným menom a vlastné mená sa vyskytujú iba v supozícii *de re*. Vezmime si príklad:

(ii) Richard Wagner verí, že Storočná vojna trvala menej ako sto rokov.

Podľa jedného čítania veta (ii) je o vzťahu určitého individua k určitej udalosti, pričom platí, že toto individuum verí o tejto udalosti, že trvala menej ako sto rokov. Táto interpretácia je paralelná *de re* interpretácii deskripcie z vety (i). Keďže výraz „Storočná vojna“ je vlastné meno, nepodariť sa nám analogickým spôsobom vyjadriť *de dicto* čítanie výrazu „Storočná vojna“. Keby sa nám to nejako podarilo, znamenalo by to, že by sme Wagnerovi pripísali vieru v kontradikciu, teda to, že verí, že vojna, ktorá trvala sto rokov, trvala menej ako sto rokov. Nanajvýš môžeme zrejme pripustiť takéto čítanie: Richard Wagner verí o Storočnej vojne, že v skutočnosti netrvala sto rokov, ako naznačuje jej názov, ale trvala menej ako sto rokov. To však nie je doslovná formulácia významu vety (ii). V každom prípade platí, že každý výskyt čiastočne deskriptívneho vlastného mena v podobných vetách je iba *de re*, hoci pri niektorých interpretáciách je vhodné brať do úvahy aj deskriptívny obsah daného výrazu, nielen jeho referent. Preto deskriptívne vlastné mená nie sú deskripcie, ale mená. Preto aj zápis deskriptívneho vlastného mena vo vete (10*) treba brať s istou rezervou; nemáme tu vypracované vhodné technické prostriedky, ktoré by nám umožňovali formálne reprezentovať takéto výrazy.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

- (i) Do akej miery sa odlišujú od bežných deskripcí?
- (ii) Ako prispievajú zmysluplné výrazy, ktoré sú ich súčasťou, do ich celkového sémantického obsahu?
- (iii) Sú rigidnými designátormi?
- (iv) Ak sú rigidnými designátormi, je ich rigidnosť podobná rigidnosti výrazov ako „Bratislava“ či „Giuseppe Verdi“?

Nás bude zaujímať najmä otázka (iii), prípadne (iv), no nepochybne aj prvé dve otázky sú značne zaujímavé. Presahujú však skromný rámec tejto knihy. Počas diskusie o otázkach (iii) a (iv) sa nepochybne vynoria určité skutočnosti, ktoré budú prinajmenšom poukazovať na to, kde máme hľadať odpovede aj na otázky (i) a (ii).

Chcel by som obhájiť tézu, že aj čiastočne deskriptívne vlastné mená sú rigidnými designátormi. To znamená, že v rôznych možných svetoch nebude takýto výraz referovať na rôzne individua. Navyše sa mi zdá, že prinajmenšom niektoré čiastočne deskriptívne vlastné mená sú rigidnými designátormi v tom istom zmysle ako výrazy „Bratislava“ či „Giuseppe Verdi“, teda v zmysle stanovenej Definíciou 4 (referujú na to isté individuum, resp. na tú istú entitu vo všetkých možných svetoch nezávisle od existencie danej entity či individua). Pekne sa to dá ukázať napríklad na čiastočne deskriptívnych menách inštitúcií.⁶⁵

Vezmime si výraz „Univerzita Komenského“. Ak je tento výraz rigidným designátorom, tak vo všetkých možných svetoch referuje na to isté individuum, resp. tú istú inštitúciu. Zároveň túto inštitúciu aj (čiastočne) opisuje; ide totiž o univerzitu. Môžeme sa pýtať:

- (v) Existuje taký možný svet a čas, v ktorom Univerzita Komenského nie je univerzitou, ale niečím iným, napríklad vysokou školou neuniverzitného typu?
- (vi) Referuje výraz „Univerzita Komenského“ na danú inštitúciu aj v tých možných svetoch, v ktorých sa z nej stala vysoká škola neuniverzitného typu?

⁶⁵ O chvíľu prejdeme k iným prípadom, na ktoré sa Definícia 4 nevzťahuje.

Hoci tieto otázky vyzerajú pomerne nevinne – ba dokonca si niekto môže myslieť, že ide o veľmi podobné otázky – prinajmenšom otázka (vi) je z istej stránky zavádzajúca.

Otázka (v) sa týka metafyzického problému, či Univerzita Komenského – teda určitá inštitúcia, ktorá je univerzitou – môže v inom možnom svete a/alebo čase byť nejakou inou inštitúciou, napríklad vzdelávacou inštitúciou neuniverzitného typu. Myslím si, že odpoveď je záporná. Netvrdím tým, že Univerzita Komenského existuje ako univerzita vo všetkých možných svetoch a časoch; tvrdím iba to, že vo všetkých možných svetoch a časoch, *v ktorých existuje*, existuje ako univerzita, nie ako inštitúcia iného druhu. Stačí sa len zamyslieť nad tým, čo by sa stalo v našom svete, keby v okamihu t_1 – napríklad v súčasnosti – bola univerzitou, ale v okamihu t_2 – napríklad o desať rokov – by sa stala vysokou školou neuniverzitného typu. V skutočnosti by sa stalo to, že inštitúcia, ktorá existovala v čase t_1 , *zanikla* v čase t_2 a namiesto nej vznikla *iná* inštitúcia. Taká je metafyzika inštitúcií: Zmeňte jej status v zriaďovateľskej listine a pôvodná inštitúcia zaniká; namiesto nej vznikne nová inštitúcia – ak vôbec nejaká nová inštitúcia naozaj vznikne – ktorá môže byť z právneho hľadiska jej následníčkou a môže prevziať jej záväzky a pohľadávky, ale z metafyzického hľadiska ide o *rôzne* inštitúcie.

Podobný metafyzický osud, ako majú inštitúcie, majú zrejme aj udalosti. Ak v našom svete je Druhá svetová vojna skutočnou vojnou, nemôže existovať taký možný svet a/alebo čas, v ktorom by tá istá udalosť bola napríklad len miestnym konfliktom, prípadne oslavou boha Dionýza. O takom možnom svete a/alebo čase by sme skôr povedali, že Druhá svetová vojna – presne táto udalosť – v ňom neexistovala, ale namiesto nej existovala iná udalosť. Je teda zrejmé, že v prípade udalostí a inštitúcií je namieste určitá verzia esencializmu.⁶⁶

⁶⁶ Iná vec je to, či by sme takúto udalosť charakterizovali výrazom „vojna“. Pripomínam len to, že nám ide o náš jazyk a sémantické konvencie, ktoré v našom jazyku skutočne fungujú, nie o to, že pre nejaký iný jazyk by mohli fungovať nejaké iné konvencie.

2. *Vlastné mená ako rigidné designátory*

Samozrejme výrazy ako „Univerzita Komenského“ alebo „Druhá svetová vojna“ sa môžu v nejakom inom jazyku používať na označenie nejakých iných inštitúcií. Napríklad Karlova univerzita by sa mohla v inom možnom svete nazývať rovnako ako Univerzita Komenského v našom svete; to by však ešte neznamenalo, že Karlova univerzita z toho iného sveta je totožná s Univerzitou Komenského z nášho sveta. V takom prípade nejde o tie isté (čiastočne deskriptívne) vlastné mená „Univerzita Komenského“ a „Druhá svetová vojna“, ktoré máme v našom jazyku, ale o iné výrazy – tieto výrazy pozostávajú z toho istého semivýrazu, ale líšia sa svojím významom.

Prejdime k otázke (vi). Už sme si povedali, že výraz „Univerzita Komenského“ nemôže zmeniť svoj referent, teda je v tomto ohľade rigidným designátorom. Ak máme dva možné svety, v ktorých existujú rôzne univerzity Komenského, tak máme dve rôzne, hoci graficky a foneticky nerozlíšiteľné vlastné mená „Univerzita Komenského“. Pred chvíľou sme si povedali, že v prípade inštitúcií je namieste istá verzia esencializmu; ak Univerzita Komenského prestane byť univerzitou, zaniká. Má sa to nejako odraziť na fungovaní vlastného mena „Univerzita Komenského“? Domnievam sa, že to nie je nevyhnutné. Výraz „Univerzita Komenského“ bude naďalej referovať na niečo, čo neexistuje; v možnom svete, v ktorom Univerzita Komenského neexistuje, bude referovať na entitu, ktorá síce v tomto svete neexistuje, ale existuje v iných svetoch. Otázka (vi) je však zavádzajúca. Predpokladá situáciu, v ktorej sa povaha inštitúcie zmenila – z univerzity sa stala napríklad vysoká škola neuniverzitného typu. To nie je možné, pretože v takom prípade ide iba o zánik jednej a vznik druhej inštitúcie. Preto sa nedá uvažovať o tom, že by výraz „Univerzita Komenského“ referoval na tú istú inštitúciu, ale neuniverzitného typu. Inštitúcia v takom prípade skôr zaniká a vlastné meno začína referovať v danom možnom svete na niečo, čo už v tomto svete neexistuje.

Iná vec však je, že sa založí vysoká škola neuniverzitného typu a pomenuje sa „Univerzita Komenského“ (tu ide o iné vlastné meno, ako máme my v našom jazyku). V tomto prípade výraz „Univerzita Komenského“ nie je čiastočne deskriptívnym vlastným me-

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

nom, ale je bežným vlastným menom, ktoré svojho nositeľa nijako neopisuje. Išlo by v podstate o prípad, ktorý sa podobá spomínanému prípadu mena „Svätá ríša rímska“.⁶⁷ Domnievam sa, že tento prípad sa dá rozšíriť nielen na všetky inštitúcie, ale aj na udalosti; inými slovami, na všetky vlastné mená takých entít, pri ktorých vstupuje do hry určitá verzia esencionalizmu.

Prejdime k čiastočne deskriptívnym vlastným menám, ktoré pomenúvajú indivíduá, a nie udalosti či inštitúcie. Individuum môže stratiť mnohé zo svojich vlastností bez toho, aby sa to odrazilo na jeho identite. Vezmime si výraz „princezná Diana“. Ak ide skutočne o čiastočne deskriptívne vlastné meno, a nie o bežné vlastné meno, ktoré iba pripomína čiastočne deskriptívne meno svojou stavbou, tak môžeme povedať, že v tých možných svetoch, v ktorých Diana nie je princeznou, nebude na ňu výraz „princezná Diana“ referovať.⁶⁸ Nechcem tým povedať, že výraz „princezná Diana“ môže referovať na niečo iné. Nie. Tento výraz bude vždy referovať na Dianu, *ak vôbec bude na niečo referovať*. Tento prípad čiastočne deskriptívnych vlastných mien v podstate pripomína deskripcie, na ktoré sa aplikuje Definícia 3 (resp. Definícia 3*). Ide o výrazy, ktoré referujú na tú istú vec vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých na niečo vôbec referujú, ale neplatí pre ne, že na ňu musia referovať vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých táto vec existuje; v niektorých možných svetoch a časoch ju jednoducho neoznačujú, aj keď v nich existuje. Tento záver vo všeobecnosti platí pri tých

⁶⁷ Podľa mňa je dôležité opakovane zdôrazniť, že inštitúcia nemôže meniť svoju ontologickú povahu naprieč rôznymi možnými svetmi a/alebo časmi. Keby sme pripustili opak, museli by sme pripustiť aj to, že v niektorých možných svetoch a časoch výraz „Univerzita Komenského“ vystupuje ako čiastočne deskriptívne vlastné meno, kým v iných možných svetoch a časoch ide iba o bežné vlastné meno. Keby totiž bola možná zmena ontologickej povahy inštitúcie, v niektorých svetoch by výraz „Univerzita Komenského“ svojho nositeľa aj opisoval.

⁶⁸ To neznamená, že na ňu nebude referovať ani výraz „Diana“; výrazy „Diana“ a „princezná Diana“ sú dve rôzne vlastné mená, ktoré referujú na to isté.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

čiasťočne deskriptívnych vlastných menách, ktoré referujú na indivíduá.⁶⁹

Vo všeobecnej rovine by sme mohli povedať, že inštitúcie a udalosti vyžadujú druhový (aristotelovský) esencializmus, kým indivíduá ho nevyžadujú. Čiasťočne deskriptívne vlastné mená indivíduí (prinajmenšom aspoň niektoré z nich) nebudú vo všetkých možných svetoch a časoch referovať na to isté indivíduum (to neznamená, že v nich bude referovať na iné indivíduum). Ak si zoberieme čiasťočne deskriptívne vlastné meno, ktorého deskriptívna zložka sa vzťahuje na druh daného indivídua, tak takýto výraz nebude na príslušné indivíduum referovať v tých možných svetoch a časoch, v ktorých nie je príslušníkom daného druhu. Toto indivíduum aj naďalej existuje, ale nebude už referentom daného čiasťočne deskriptívneho vlastného mena. Na takéto výrazy sa vzťahuje Definícia 3, resp. Definícia 3*, keďže nejde o vlastné mená, ktoré referujú *de iure*, ale referujú *de facto*. V prípade čiasťočne deskriptívnych vlastných mien inštitúcií a udalostí je situácia trochu komplikovanejšia. Je zrejme, že vo všetkých možných svetoch a časoch budú referovať na tú istú inštitúciu, resp. udalosť, a to aj v takých možných svetoch a časoch, v ktorých daná udalosť alebo inštitúcia neexistuje. Takéto vlastné mená by teda mali spadať pod Definíciu 4. Drobná komplikácia však vzniká preto, lebo Definícia 4 sa vzťahuje na rigidné de-

⁶⁹ V tejto súvislosti S. Soames zastáva odlišný názor. Podľa neho nebude výraz ako „princezná Diana“ – pokiaľ je čiasťočne deskriptívnym vlastným menom, nie iba čírou menovkou na indivíduu – rigidným designátorom; pozri Soames [2002: 52, 120]. Výraz, ktorý nereferuje na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch, *v ktorých tento objekt existuje*, nie je podľa Soamesa rigidný designátor. (Soames by teda nepripustil ako rigidné designátory ani deskripcie, na ktoré sa vzťahuje iba Definícia 3, resp. Definícia 3*, ale ani jedna z Definícií 1 a 2, resp. 1* a 2*.) Myslím, že v predchádzajúcej časti som uviedol dosť na obhajobu tézy, že aj takéto výrazy sú rigidné (rozhodne platí, že nie sú nerigidnými designátormi; a nebyť nerigidný v prípade designátorov je to isté ako byť rigidný; *tertium non datur*). So Soamesom teda súhlasiť v tomto bode nemôžem. Dalo by sa špekulovať o tom, prečo Soames nie je ochotný pripustiť takéto výrazy ako rigidné designátory. Podľa mňa je za tým – zrejme podvedome prijímané – spojenie medzi rigiditou a esencializmom, ktoré však nemusí byť automatické.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

signátory *de iure*. Takéto čiastočne deskriptívne vlastné mená však nereferujú iba *de iure*, ale do istej miery aj *de facto*. Svoj referent totiž opisujú ako exemplifikát určitej vlastnosti. Keďže im však bolo čiastočne deskriptívne vlastné meno priradené konvenčne, malo by ísť o referenciu *de iure*. Zdá sa teda, že máme prípad vlastných mien, ktoré sa nedajú zaradiť do žiadnej z dvoch kripkeovských škatuliek. Tvoria osobitnú kategóriu, pri ktorej označenie „rigidný designátor *de iure/de facto*“ nie je adekvátne.

Spomínaný rozdiel medzi entitami, pri ktorých sa predpokladá druhový esencializmus, a entitami, pri ktorých sa takýto esencializmus nepredpokladá, je celkom zrejмый. Ak máme entitu prvého druhu – napríklad inštitúciu alebo udalosť – táto entita existuje dovtedy, dokedy má také esenciálne vlastnosti ako *byť takou a takou inštitúciou* atď. Keď ich stratí, zaniká, a preto jej vlastné meno bude referovať na nič, v danom možnom svete a čase neexistuje. Ak však máme entitu druhého druhu, nepredpokladáme, že jeho druhové vlastnosti sú preň esenciálne. Nech teda stratí ktorúkoľvek z nich, bude naďalej existovať. Keďže ju však pomenúvame nejakým čiastočne deskriptívnym menom, teda menom, ktoré ju aj opisuje, toto meno bude adekvátne dovtedy, dokedy je daný predmet exemplifikátom príslušnej vlastnosti (za predpokladu, že meno obsahuje zmienku o tejto druhovej vlastnosti). Ak ním prestane byť, sám predmet síce nezaniká, ale meno ho nemôže naďalej designovať. Samozrejme, nie je vylúčená situácia, že zavedieme rovnako znejúce a vyzerajúce meno, ktoré už nebude čiastočne deskriptívnym vlastným menom, ale bežným vlastným menom. Napríklad môžeme pomenovať individuum výrazom „princezná Diana“, hoci toto individuum nie je princeznou. V takom prípade nepôjde o čiastočne deskriptívne vlastné meno. Zároveň bude tento výraz *iným* výrazom ako naše čiastočne deskriptívne meno „princezná Diana“. V jazyku by sme teda mali dva rôzne výrazy „princezná Diana“.⁷⁰

⁷⁰ S. Soames uvádza príklady „Queen Latifah“ alebo „Professor Longhair“, čo sú pseudonymy populárnych zabávačov; pozri Soames [2002: 111]. Queen Latifah nie je kráľovná, ani Professor Longhair nie je profesor. Nejde teda o čiastočne deskriptívne mená.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

Môžeme teda uzavrieť, že hoci na otázku (v) by sme mali odpovedať záporne, najlepšou reakciou na otázku (vi) je vyhlásenie, že ide o chybné formulovaný problém. Otázku (vi) by sme skôr mohli nahradiť niekoľkými správne utvorenými otázkami vymedzujúcimi problémy, na ktoré sme už odpovedali.

- (vii) Referuje výraz „Univerzita Komenského“ na niečo aj vtedy, keď jeho pôvodný referent zanikol (a prípadne namiesto neho vznikla iná inštitúcia)?
- (viii) Referuje *ten istý* výraz „Univerzita Komenského“ na následníka zaniknutej inštitúcie (ak zaniknutá inštitúcia mala vôbec nejakého následníka)?
- (ix) Referuje *ten istý* výraz „Univerzita Komenského“ na inú inštitúciu, ktorá je univerzitou a je pomenovaná podľa J. A. Komenského?

Tieto otázky sú legitímne. Na otázku (vii) som odpovedal kladne a na otázky (viii) a (ix) záporne.

Vlastné mená sme v predchádzajúcich kapitolách tejto časti v zásade stotožňovali s rigidnými designátormi *de iure*. Lenže také niečo zrejme nemôže všeobecne platiť o všetkých čiastočne deskriptívnych vlastných menách. Presnejšie povedané, také niečo neplatí v prípade *skutočných* čiastočne deskriptívnych vlastných mien indivíduí, pokiaľ sa v týchto menách vyskytuje zmienka o druhej vlastnosti daného indivídua. Tie vlastné mená indivíduí, ktoré svojou stavbou pripomínajú čiastočne deskriptívne mená, no nimi nie sú, budú naďalej rigidnými designátormi *de iure*. Ide o spomínaný prípad, v ktorom výraz „princezná Diana“ bol zavedený na označovanie indivídua, ktoré v skutočnosti nie je žiadnou princeznou. Niečo podobné platí aj v prípade, v ktorom sa výraz „Univerzita Komenského“ zaviedol na označovanie vzdelávacej inštitúcie neuiverzitného typu. Na druhej strane čiastočne deskriptívne vlastné mená inštitúcií a udalostí nebudú ani rigidnými designátormi *de iure*, ani rigidnými designátormi *de facto*; zároveň sme ukázali, že (aspoň niektoré) čiastočne deskriptívne vlastné mená indivíduí budú rigidnými designátormi *de facto* v zmysle Definície 3*. Pre čiastočne deskriptívne vlastné mená udalostí a inštitúcií sa táto definícia

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

nehodí a platí to o všetkých doteraz uvedených definíciách. Preto pre ne zavádzame nové vymedzenie:⁷¹

Definícia 5

Ak singulárny výraz v z jazyka J je čiastočne deskriptívnym vlastným menom a referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď existuje taká jazyková konvencia k a taká deskriptívna podmienka p_d vyjadrená výrazom v , pre ktoré platí, že v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom objekt o existuje, p_d je splnená objektom o a zároveň k priradzuje výrazu v objekt o v každom možnom svete w^{**} a čase t^{**} nezávisle od toho, či o existuje vo w^{**} a t^{**} .

Táto definícia stojí na predpoklade, že pre inštitúcie a udalosti prijímame druhový (aristotelovský) esencializmus.

2.8 Pozostatky metafyziky

V prvej časti sme videli, že pojem rigidne referujúcej empirickej deskripcie sa opiera o esencializmus: Rigidne referovať na určité objekty môžu iba také empirické deskripcie, v ktorých sa zmieňujú esenciálne vlastnosti týchto objektov.⁷² Neskôr sme síce túto tézu značne oslabili, keď sme zaviedli rigidne referujúce deskripcie, ktoré síce vo všetkých možných svetoch, v ktorých vôbec na niečo refe-

⁷¹ V literatúre venovanej vlastným menám sa čiastočne deskriptívne mená spomínajú iba okrajovo. Zrejme doteraz najprecíznejšiu analýzu obsahuje kniha Soames [2002]. Viaceré zaujímavé aspekty takýchto výrazov sa analyzujú aj v Jeshion [2004].

⁷² Existuje jedna výnimka – predstavujú ju deskripcie, v ktorých sa zmieňujú empirické (alebo čiastočne) esenciálne vlastnosti, ako ich definuje P. Morej. Takéto deskripcie môžu pozostávať najmenej z dvoch častí spojených disjunkciou, pričom jedna sa vzťahuje na esenciálnu vlastnosť a druhá na nejakú empirickú vlastnosť. Keďže ide o disjunkciu, môže danej deskripcii vyhovovať aj objekt, ktorý nemá túto esenciálnu vlastnosť (má však ako jediný v danom možnom svete a čase empirickú vlastnosť), a preto deskripcia nebude rigidným designátorom.

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

rujú, označujú ten istý objekt, ale zároveň sa v nich nezmieňuje esenciálna vlastnosť objektu (vďaka tomu však v niektorých možných svetoch, v ktorých daný objekt existuje, naň nereferujú). To však nič nemení na skutočnosti, že bežne uznávaný pojem rigidne referujúcej empirickej deskripcie má metafyzické pozadie.

Mohlo by sa zdať, že v prípade vlastných mien a ich rigidnej designácie nás nezbavuje žiadny esencializmus a metafyzika. Pokúsim sa ukázať, že do istej miery ide iba o zdanie a že metafyzické hry môžeme rozohrať aj tu (pričom budeme abstrahovať od čiastočne deskriptívnych vlastných mien).

Najprv sa pozrime na nasledujúci problém. Bežné akty „krstu“ predmetov vlastnými menami, ako sme ich opísali v kapitole 2.2, predpokladajú, že potrebujeme vyčleniť objekt, ktorý sa má pomenovať, pomocou nejakého vhodného jazykového prostriedku – deskripcie, ktorá ho jedinečne opisuje, zámena, ktoré ho vyčlení spomedzi ostatných indivíduí prítomných v okolí, prípadne iného vlastného mena, ktorým už bol daný objekt pomenovaný. Ak je predmet vyčlenený pomocou deskripcie, teda ako exemplifikát určitej vlastnosti alebo vlastností, neznamená to, že dané meno, ktoré preňho zavedieme, ho bude pomenúvať iba dovtedy, dokedy bude mať túto vlastnosť alebo vlastnosti. Nie – aj keď tieto vlastnosti stratí, aj naďalej bude daný výraz jeho vlastným menom. Zdá sa však, že by sme mali byť v takomto vyjadrení trochu opatrnejší.

Predpokladajme, že sme nejakého dlhovlasého, zavalitého a špinavého muža pomenovali menom „Alexander“. Je zrejmé, že ak sa ostrihá, umyje a schudne, neprestane byť nositeľom mena „Alexander“. To isté zrejme zostane v platnosti aj vtedy, keď si zmení pohlavie. Meno môže v tejto súvislosti zavádzať, ale aj navzdory tomu pôjde o vlastné meno danej osoby (ženy?). Možno sa tento človek rozhodne zmeniť si ho na meno „Alexandra“, ale to je v tejto súvislosti irelevantné. Popušťme ešte viac uzdu našej fantázií. V inom možnom svete si vieme predstaviť, že *to isté* indivídium nie je človekom, ale opicou.⁷³ Antiesencialisti by dokonca s potešením pove-

⁷³ Predstavme si, že vývoj je v tomto svete o niečo pomalší (prípadne vôbec v ňom neprebíha evolúcia alebo sa zastavila v istom štádiu) a že indivídu-

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

dali, že v iných svetoch je to isté individuum mestom, zrnkom prachu, slnečnou sústavou alebo čímkoľvek, čo vám zide na um.⁷⁴ A teraz otázka: Stále by sme boli ochotní povedať, že sa toto individuum volá „Alexander“ vo všetkých spomínaných možných svetoch? Inak povedané: Boli by sme ochotní označovať toto individuum výrazom „Alexander“ aj v tých svetoch, v ktorých nejde o človeka, ba dokonca nejde ani o živú bytosť?

Skúsme teraz trochu inú úvahu. Povedali sme, že vlastné mená sú rigidnými designátormi v tom zmysle, že vo všetkých možných svetoch a časoch referujú na to isté individuum a že to platí aj vtedy, keď v príslušnom svete a čase toto individuum neexistuje. V ktorých svetoch referent nášho mena „Alexander“ neexistuje? Antiesencialisti, ktorí zastávajú doktrínu toho istého univerza pre

um XY_n , ktoré je v našom svete človekom a má predkov $XY_1 - XY_{n-1}$, je v alternatívnom svete ešte stále opicou, hoci má tých istých predkov $XY_1 - XY_{n-1}$. Kým v našom svete by sme dokázali odlíšiť, že napríklad predok XY_i je ešte opica, ale XY_j je ľudoop a že XY_k je už človek (ignorujeme v záujme jednoduchosti hraničné prípady), v alternatívnom svete sú XY_i , XY_j a XY_k stále opicami. Nemožné? Vôbec nie.

Tento prípad je zaujímavý práve z toho hľadiska, že možnosť, o ktorej sa hovorí v predchádzajúcom odseku, je pravá a nefalšovaná *biologická* možnosť. Aristotelovskí esencialisti, ktorí zastávajú tézu, že druhové zariedenie je esenciálne, radi poukazujú na to, že v inom možnom svete sa individuum, pre ktoré je esenciálne to, že je človekom, nemôže stať napríklad opicou. Táto nemožnosť však nie je *logickou* nemožnosťou, ale dajme tomu, že ide o biologickú alebo fyzikálnu nemožnosť. Na druhej strane antiesencialista konzistentne pracuje s logickou možnosťou, a preto odmieta esencialistov spôsob uvažovania. Prípad z predchádzajúceho odseku ukazuje, že esencialista si nemôže byť istý pravdivosťou svojho názoru ani len vtedy, keď antiesencialista pristúpi na jeho hru a prejde od logických modalít napríklad k biologickým modalitám. Je totiž *biologicky* možné napríklad to, že tempo evolúcie je pomalšie.

⁷⁴ Samozrejme, ich nadšenie je limitované zachovaním *typu* entity. To znamená, že aj najradikálnejší antiesencialista by odmietol uznať, že entita jedného typu sa stane v inom možnom svete entitou iného typu. Individuum – napríklad človek, atóm alebo slnečná sústava – sa nikdy nemôže stať napríklad funkciou, intenziou či reálnym číslom.

všetky svety, by povedali, že existuje vo všetkých svetoch. Esencialisti by zase povedali, že existuje len v niektorých svetoch, konkrétne v tých, v ktorých má svoje esenciálne vlastnosti. Antiesencialisti, ktorí zastávajú doktrínu rôznych univerz pre rôzne možné svety,⁷⁵ by zase mohli povedať, že síce vo všetkých svetoch neexistuje, ale nezávisí to od toho, či má alebo nemá esenciálne vlastnosti. Pre esencialistov by to znamenalo, že v niektorých možných svetoch menom „Alexander“ nevychlení nijaké individuum, pre antiesencialistov prvého druhu by to zase znamenalo, že týmto menom vychlení v každom svete nejaké existujúce individuum, len niekde to bude planéta, inde zase molekula DNA. Antiesencialisti druhého druhu by sa pohybovali medzi týmito dvoma odpoveďami: v niektorých svetoch toto meno vychlení molekulu DNA, v iných zase planétu, no v niektorých nevychlení žiadne existujúce individuum. Čo nám hovoria naše intuície? Stále by sme boli ochotní povedať, že hoci výraz „Alexander“ v našom svete označuje človeka, v inom svete označuje tehlu vo vašom dome, alebo by sme radšej povedali, že v takomto alternatívnom svete nič neoznačuje? Boli by sme ochotní používať tento výraz na označovanie toho istého individua v každom možnom svete a čase bez ohľadu na to, akú bizarnú podobu na seba zoberie?

Tieto úvahy smerujú k jednému vážnemu problému. Čo v skutočnosti pomenúvame, keď si myslíme, že pomenúvame nejaké individuum? Naozaj pomenúvame individuum ako také alebo pomenúvame exemplifikát istých (možno esenciálnych) vlastností, pričom vlastné meno mu priznávame iba dovtedy, dokedy ich exem-

⁷⁵ Nevie, či takí antiesencialisti aj skutočne existujú. V každom prípade ide o pomerne bizarnú koncepciu, pretože nezahŕňa žiadnu doktrínu týkajúcu sa voľby univerza pre ten-ktorý možný svet. Antiesencialisti zvyčajne prijímajú doktrínu toho istého univerza pre všetky možné svety práve preto, že sú antiesencialistami, a esencialisti zase prijímajú doktrínu rôznych univerz pre rôzne možné svety práve preto, že sú esencialistami. Antiesencialisti s doktrínou rôznych univerz predstavujú akúsi prechodnú vývojovú fázu, ktorá zrejme prijíma nevýhody oboch konkurenčných doktrín, ale odmieta aj všetky ich výhody, takže sú odsúdení na zánik (ak sa vôbec niekedy vyskytli).

2. *Vlastné mená ako rigidné designátory*

plifikuje? Je zrejme, že keď pomenúvame individuum, tak o ňom môžeme uvažovať iba ako o exemplifikáte určitých vlastností. Nemusia to byť automaticky esenciálne vlastnosti tohto individua (ak také vlastnosti vôbec existujú), ale objekt, ktorý chceme pomenovať, nevieme vyčleniť inak, iba pomocou jeho vlastností. O to však nejde; ide skôr o to, čo je skutočným nositeľom mena: objekt sám osebe, nezávisle od vlastností, ktoré exemplifikuje, alebo objekt ako exemplifikát týchto vlastností? Samozrejme, že sa tvárime, akoby platila prvá možnosť. Keď si však položíme spomínané otázky v súvislosti s Alexandrom, asi sa dostaneme do pomykova. Zrejme by sme ochotne prijali druhový esencializmus len preto, aby sme nemuseli uznať, že toto meno (ľudskej bytosti) síce pomenúva vo všetkých možných svetoch to isté individuum, ktoré je však niekedy niečím diametrálne odlišným od človeka.

Rozhodnúť o tejto otázke znamená prijať určité metafyzické stanovisko. Nie je to vec sémantiky ani referencie výrazov. Toto rozhodnutie nepovedie k tomu, že by v určitom možnom svete prestala platiť jazyková konvencia, ktorú sme zaviedli do jazyka; nemôže sa stať, aby sme jazykovú konvenciu, ktorá spája s menom „Alexander“ určité individuum, jednoducho prestali rešpektovať v tých svetoch, v ktorých sa z Alexandra stala vec celkom odlišného druhu. Ide o rozhodnutie, ktoré dôsledne musí dbať na to, aby sa táto konvencia zachovala. Preto – ak si nemyslíme, že sa Alexander môže stať niečím exotickým – by sme mali povedať, že referent tohto mena v danom svete neexistuje; ak sme ochotní pripustiť aj takéto radikálne zmeny, nebudeme tvrdiť, že referent daného mena v takom svete neexistuje, len povieme, že má inú podobu. Malo by byť teda jasné, že jazyková konvencia platí, len podľa jedného chápania v niektorých svetoch meno nebude mať referent, kým podľa iného referent bude mať, nech má akékoľvek vlastnosti.

Aké stanovisko zaujať? Druhový esencializmus rozhodne viac vyhovuje našim intuíciam. Na druhej strane je slabšia verzia esencializmu, resp. antiesencializmus v istom zmysle čistejším riešením. Ak ho prijmeme, nemusíme sa rozhodovať, či sú druhové vlastnosti esenciálne pre dané individuum. Vezmime si napríklad určitý atóm hélia. Principiálne je možné pridávať a odoberať protóny alebo elek-

2. Vlastné mená ako rigidné designátory

tróny z tohto atómu. Ak doňho pridáme protón, dostaneme atóm s tromi protónmi, teda atóm lítia. Ide o ten istý atóm? Ide už o iný atóm? Zdá sa mi, že ide o to isté individuum, ktoré je v jednom svete atómom hélia, v inom zase atómom lítia. Druhový esencialista by možno povedal, že v druhom svete daný atóm, ktorý je v prvom svete atómom hélia, neexistuje. Oponent by to zrejme poprel. Formálna čistota je lákavá a je veľkým plusom v prospech slabšej verzie esencializmu alebo antiesencializmu. Na druhej strane sme však videli, že niektoré vlastnosti – a to aj vlastnosti, ktoré nie sú triviálne – sú pre individua esenciálne. Ide napríklad o vlastnosť *byť totožný s a*, ktorú môže mať iba objekt *a* a ktorú musí mať tento objekt za každých okolností, pokiaľ vôbec má existovať. Takisto napríklad vlastnosť *byť rovnako vysoký ako a* je pre *a* esenciálna – nemôže ju jednoducho nemať (hoci pre ostatné objekty esenciálna nie je).

K tejto otázke sa podrobnejšie vrátim vo štvrtej časti. Zatiaľ iba naznačím, že sa prikloním na stranu mierneho extenzionálneho esencializmu kombinovanému s intenzionálnym esencializmom v tom zmysle, v akom termíny „extenzionálny esencializmus“ a „intenzionálny esencializmus“ budem používať vo štvrtej časti.

3

Indexické výrazy ako rigidné designátory

3.1 Indexické výrazy a ich použitie

Považovať indexické výrazy za rigidné designátory sa môže zdať na prvý pohľad nemiestne. Toto stanovisko sa opiera o množstvo empirických údajov, ktoré môžeme získať z bežnej komunikácie: Veď indexické výrazy ako „ja“, „ty“, „on“, „toto“, „tento človek“, „teraz“, „o desať minút“ atď. môžu v rôznych kontextoch referovať na rôzne veci (ak vôbec ide o referujúce výrazy), a preto sa dá povedať, že napríklad výraz „ja“ nemôže byť rigidným designátorom, pretože zrejme žiadna z uvedených definícií sa nedá na ne aplikovať; nie je totiž pravda, že vo všetkých možných svetoch a časoch referuje na ten istý objekt, prípadne že naň referuje vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých tento objekt existuje, resp. v ktorých daný výraz vôbec na niečo referuje. Podobnú myšlienku možno vysloviť aj pri ostatných indexických výrazoch.

To všetko je pravda. Nechcem ani doslovne tvrdiť to, že indexické výrazy sú rigidnými designátormi a domnievam sa, že také niečo neobhaja v relevantnej literatúre azda žiadny filozof. Rigidná designácia vstupuje do hry pri indexických výrazoch iba v súvislosti s konkrétnym použitím, teda s konkrétnou realizáciou – napísanou,

3. Indexické výrazy ako rigidné designátory

vysslovenou alebo myslenou – daného indexického výrazu. Ak teda rozlíšime *typ* výrazu a *realizáciu* výrazu,¹ budem tvrdiť, že rigidnými designátormi sú jednotlivé realizácie indexických výrazov, nie ich typy. Indexické výrazy ako typy v skutočnosti nie sú žiadnymi rigidnými designátormi, pretože nie sú ani žiadnymi designátormi. Samozrejme, treba preveriť, či sa to týka všetkých (druhov) indexických výrazov, alebo len niektorých z nich a ak platí druhá možnosť, tak aké kritérium môžeme stanoviť na odlíšenie tých indexických výrazov, ktorých realizácie sú rigidnými designátormi, od tých výrazov, ktorých realizácie rigidnými designátormi nie sú.

Rozlíšenie typu výrazu od jeho realizácie je filozofickým folklórom, a preto sa ním nebudem obšérne zaoberať.² Naznačím však aspoň jeho kontúry. P. Cmorej píše:

V logických a mnohých lingvistických skúmaníach jazyka je účelné abstrahovať od niektorých vlastností fyzických znakov a vzťahov medzi nimi. Abstrahovaním od miesta a času ich použitia, od ich konkrétnej hmotnej podoby, fyzického zloženia, ich používateľov a iných zložiek

¹ Termín „realizácia“ môže vyznievať zavádzajúco, a preto treba uviesť nasledujúce upozornenie. Výraz „realizácia“ sa často používa v zmysle *procesu* realizácie, teda v zmysle nejakej časovo ohraničenej udalosti. Môže sa však použiť aj v zmysle *výsledku* realizácie. A práve o tento druhý zmysel nám ide.

² V angličtine ide o tzv. „type/token distinction“. Keďže pre termín „token“ nemáme primeraný slovenský výraz, zvykli sme si v našom prostredí používať dvojicu *ideálny znak* a *materiálny znak*, prípadne dvojicu *ideálny znak* a *realizovaný znak*. (Mimochodom, nedávno navrhol P. Cmorej používať poslovenčený termín „touken“ v zmysle anglického „token“; pozri Cmorej – Kamhal – Zouhar [2005: 83].) Osobne dávam prednosť termínu „realizovaný znak“, pretože nie každý realizovaný znak je materiálny; napríklad myslený znak je síce realizovaným znakom (a nie je v tomto zmysle ideálnym znakom, resp. typom), ale nie je materiálnym znakom (samozrejme, krajný fyzikalista vo filozofii mysle by mohol stotožniť myšlienky a myslené objekty s určitým stavom mozgu, a potom by myslený znak bol materiálnym znakom). Realizované znaky môžeme rozlíšiť na *materiálne znaky* a *mentálne (myslené) znaky*, pričom materiálne znaky sa dajú ďalej rozčleňovať napríklad na *grafické materiálne znaky*, *akustické materiálne znaky*, *gestikulačno-mimické materiálne znaky* posunkovej reči atď.

3. Indexické výrazy ako rigidné designátory

a momentov semiózy jazykovedec získa teoretické konštrukty, ktoré mu pri skúmaní zastupujú fyzické znaky s niektorými ich vlastnosťami. Aby sme tieto konštrukty odlišili od fyzických znakov, budeme ich nazývať ideálnymi alebo abstraktnými znakmi (Cmorej [2001*d*: 219]).

Samozrejme, bezprostredný kontakt máme iba so znakmi, ktoré sú napísané, vyslovené či myslené. Ako Cmorej správne ukazuje, od mnohých aspektov znakov, ktoré spájame s realizovanými znakmi, môžeme abstrahovať. Pre napísaný znak „znak“ je podstatné, že ide o *napísaný* znak, no pre znak „znak“ ako taký vôbec nie je podstatné, či je napísaný alebo myslený, prípadne vyslovený. Môžeme si odmyslieť všetky fyzické charakteristiky znakov – to, akým typom písma sú napísané, to, aké konkrétne chemické zloženie má atrament, ktorým sú napísané, to, akou moduláciou hlasu sú vyslovené, to, aké konkrétne elektrické vzruchy sa v mozgu odohrávajú, keď konkrétny znak myslíme, atď. – a dostaneme to, čo nazývame ideálne znaky. Ideálne znaky sú abstrakciou, no veľmi užitočnou.

Cmorej poukazuje na to, čo si napríklad lingvisti nie vždy uvedomujú: Ide o to, že ich predmetom skúmania často nie sú práve fyzické, teda realizované znaky, ale skôr ideálne vzory týchto fyzických znakov, teda ideálne znaky. Platí to aj v bežnom živote. Často hovoríme o dvoch napísaných alebo vyslovených slovách, že sú tým istým slovom. Zjavne však nemôžeme mať na mysli to, že práve tieto dve napísané či myslené slová sú tým istým slovom, keďže už na základe predpokladu je jasné, že sú *dvoma* slovami. Pojem ideálneho znaku nám ľahko umožní pochopiť, o čo pri takomto vyjadrení ide – ide o jeden ideálny znak, ktorý je realizovaný dvoma grafickými znakmi. Prinajmenšom implicitne predpokladáme existenciu aj ideálnych znakov, teda znakov, ktoré sú reprezentované práve napísanými či myslenými znakmi.³

³ Pomerne podrobne o ideálnych znakoch a ich realizáciách píše u nás Cmorej [2001*a*; 2001*d*; 2003] a Zouhar [2001; 2004*a*]. Značne skeptické stanovisko k tomuto rozlíšeniu vyjadril D. Kaplan v Kaplan [1990]. Treba však povedať, že Kaplanov návrh, ako sa zbaviť ideálnych znakov, ale zároveň zachovať všetky pozitíva, ktoré ich zavedenie so sebou prináša, je značne mysteriózny a sotva odolá sústredenejšej kritike.

Tézu, že indexické výrazy sú rigidné designátory, treba chápať tak, že *realizované* indexické výrazy sú rigidnými designátormi, resp. tak, že rigidnými designátormi sú realizácie indexických výrazov.⁴ To je celkom pochopiteľné. Ak v konkrétnej situácii napríklad vyslovím vetu, v ktorej sa vyskytuje zámeno „ja“, táto konkrétna realizácia nemôže v žiadnom možnom svete a čase označovať niekoho iného, iba mňa. Samozrejme, iní ľudia môžu v iných možných svetoch (ale aj v našom svete) a časoch vyslovovať, písať alebo myslieť iné realizácie slova „ja“, ale to je z nášho pohľadu irelevantné. Tieto ďalšie realizácie slova „ja“ budú rovnako rigidnými designátormi, ktoré budú referovať na svojich „autorov“ vo všetkých možných svetoch a časoch.

Hoci táto téza vyzerá jasne a viac-menej neproblematicky, skrýva sa tu množstvo problémov, ktoré súvisia s rigidnou designáciou. Za nanajvýš zaujímavý považujem nasledujúci problém, ktorý sa – pokiaľ viem – v literatúre nijako osobitne nerozoberal. Opäť si vezmime moju realizáciu slova „ja“, ktorú vyslovím v konkrétnej situácii v rámci napríklad nejakého tvrdenia. Bude táto konkrétna realizácia výrazu „ja“ na mňa referovať vo všetkých možných svetoch a časoch bez rozdielu, alebo len v tých možných svetoch a časoch, v ktorých existujem, ba dokonca iba v tých možných svetoch a časoch, v ktorých aj produkuje túto realizáciu? Na tieto otázky sa pokúsim odpovedať v kapitole 3.4. Vopred však avizujem, že rigidná designácia v prípade realizácií indexických výrazov sa nepodobá ani rigidnej designácii v prípade vlastných mien, ani rigidnej designácii v prípade deskripcií. Okrem iného to znamená, že pri indexických výrazoch nemá príliš veľký zmysel rozlišovať referenciu *de iure* a referenciu *de facto*.

⁴ Tézu, že indexické výrazy sú rigidné designátory, neobhajoval S. Kripke, ale D. Kaplan; pozri Kaplan [1989a].

3.2 Dva druhy indexických výrazov

D. Kaplan rozlíšil dva základné druhy indexických výrazov.⁵ Na jednej strane máme indexické výrazy – resp. ich jednotlivé použitia či realizácie v konkrétnych kontextoch – ktorých referent je vymedzený napríklad pomocou gesta alebo iného ostenzívneho aktu, ktorý hovorca realizuje spolu s vyslovením daného indexického výrazu. Bežnou jazykovou praxou je používať výrazy ako „on“, „tento človek“, „toto“ atď. spolu s určitým ukázaním prípadne iným analogickým vyčlenením konkrétneho objektu z hovorcovho okolia. Tento druh indexických výrazov budeme nazývať *demonstratívne výrazy*.⁶ Na druhej strane máme tzv. *čisté indexické výrazy* (resp. *čisté indexikály*), pri ktorých netreba vykonať aj nejaký takýto akt ukázania či inej ostenzie. Referent daného použitia takéhoto indexikálu je jednoznačne vymedzený už samým použitím. Napríklad výraz „ja“

⁵ Pozri Kaplan [1989a: 490 – 491].

⁶ To, že ostenzívny akt je relevantný pri určovaní referenta konkrétnej realizácie indexického výrazu, Kaplan zastáva v práci Kaplan [1989a]. Neskôr (v práci Kaplan [1989b]) prešiel od ostenzívneho aktu k akejsi zacielenej intencii (*directing intention*). Ostenzívny akt je len externalizáciou takejto intencie. Rozhodujúcim faktorom pri identifikácii nejakého objektu pomocou indexického výrazu je skôr intencia vyčleniť daný objekt, a nie konkrétny demonstratívny alebo iný ostenzívny akt. Takéto akty môžu byť nepresné, chybné nasmerované a mať množstvo ďalších nedostatkov, no zacielená intencia nikdy neminie svoj cieľ. Akúsi kompromisnú teóriu Kaplan zastával v štúdiu Kaplan [1979]. Podľa tejto koncepcie platí, že intencie môžu korigovať vágne alebo nejednoznačné ostenzívne akty; ide teda o akési prostriedky na zjednotenie nášho vyjadrovania. Intencie sa dostávajú k slovu až vtedy, keď iné prostriedky zlyhajú. Túto koncepciu kritizuje R. Bertolet v stati Bertolet [1980]. Na druhej strane prvé dve spomínané teórie sú terčom kritiky od M. Reimer; pozri Reimer [1992a; 1992b]. Keďže na tom, či budeme považovať za rozhodujúci faktor pri vyčleňovaní referentov daných realizácií indexických výrazov ostenzívne akty alebo zacielené intencie nebude podstatne závisieť žiadna úvaha v tejto časti, budem tento rozdiel ignorovať a v hlavnom texte sa budem odvolávať iba na demonstratívne a ostatné ostenzívne akty bez toho, aby som tým dával najavo sympatie k tej či onej verzii Kaplanovej teórie.

v jednotlivých jeho použitíach referuje na svojho „autora“, a to bez toho, aby na seba tento človek napríklad aj ukázal. Stačí, aby hovorca použil výraz „ja“, a je automaticky jeho referentom. Dá sa dokonca povedať, že ostenzívny akt je v takýchto prípadoch irelevantný. Môžem totiž pri vyslovení tohto výrazu ukázať na svojho poslucháča, ale tento akt nezabezpečí, že moje použitie výrazu „ja“ bude naňho referovať. Nebude, a to ani vtedy, keď budem na svojho adresáta ukazovať s maximálnym dôrazom. Z druhej strany sa dá povedať, že keď pri vyslovení výrazu „ja“ budem ukazovať na seba, nebude dané použitie výrazu „ja“ referovať na mňa *preto, lebo* na seba ukazujem. Keby som tento akt ukázania neurobil, nič by sa na sémantike danej realizácie výrazu „ja“ nezmenilo.

Rozdiel je teda zrejmy: Na to, aby čistý indexikál v určitom použití na niečo referoval, stačí, keď ho vyslovíme alebo podobným spôsobom realizujeme; na druhej strane demonstratívne výrazy v určitom použití budú na niečo referovať iba v závislosti od súbežne realizovaného ostenzívneho aktu. Je zřejmé, že ak neurobíme vhodný demonstratívny alebo iný ostenzívny akt pri použití demonstratívneho výrazu, môže sa stať, že adresát nepochopí, na čo sme chceli referovať, prípadne sa nám vôbec nepodará na niečo referovať; inými slovami, podarilo by sa nám na niečo referovať iba náhodou, keby napríklad z kontextu bolo inak zřejmé, čo máme na mysli. V niektorých prípadoch môžem úspešne použiť zámeno „ona“ a referovať tak na konkrétnu ženu, ak napríklad v mojom okolí sa nachádza práve jedna žena a žiadna iná žena ani nebola v priebehu našej diskusie s poslucháčom spomenutá. Spravidla sa však vyžaduje aj uskutočnenie nejakého ostenzívneho aktu, napríklad gesta alebo myknutia hlavou, či obrátenia pohľadu na niečo, aby použitý demonstratívny výraz mal referent.

Niektoré výrazy jednoznačne patria medzi demonstratívne výrazy, iné zasa jednoznačne patria medzi čisté indexikály. Napríklad výrazy „ona“ alebo „táto žena“ sú jednoznačne demonstratívnymi výrazmi, resp. majú výlučne demonstratívne použitia, kým výrazy ako „ja“ alebo „teraz“, resp. ich použitia, sú výlučne čistými indexikálmi. Niektoré výrazy sa však dajú použiť aj v jednom, aj v druhom zmysle. Niektoré použitia výrazu „tu“ vystupujú ako čisté in-

dexikály, iné ako demonstratívne výrazy.⁷ Keď ukazujem na nejaké miesto na mape a vyslovím slovo „tu“ napríklad v rámci vety „Bol som tu“, ide o demonstratívne použitie. Keď však na druhej strane vyslovím v nejakom vhodnom kontexte vetu „Som tu“, môže sa výraz „tu“ vyskytovať ako čistý indexikál.

Niektoré indexické výrazy – aj demonstratívne výrazy, aj čisté indexikály – sú v istom zmysle ostré, iné sú zase neostré. Referent použitia výrazu „ona“ má jasne určené hranice – je ním konkrétna osoba ženského pohlavia.⁸ Niečo podobné platí aj v prípade výrazov ako „ja“, „ty“, „tento dom“, „tento rok“, „dnes“ atď. Keď však použijeme napríklad výraz „tu“, jeho referent nemusí mať presné hranice. Je ním práve ten meter štvorcový, na ktorom stojíme, alebo ulica, na ktorej sa nachádzame, či mesto alebo dokonca krajina? Presnejšie určenie – pokiaľ to nie je jasné z ďalšieho kontextu – treba urobiť dodatočne, ak si to komunikácia vyžaduje. Analogické poznámky sa týkajú aj realizácií „teraz“, „toto miesto“, „o rok“, „pred mesiacom“ atď.

Kaplan si vo svojej klasifikácii nevšíma jeden významný spôsob použitia indexických výrazov. Mnohé indexické výrazy – ba dokonca takmer všetky až na zopár výnimiek – sa dajú použiť nielen demonstratívne, teda na vyčlenenie objektu, ktorý sa nachádza v danej rečovej situácii, prípadne sa v nej nachádzal pred malou chvíľou, ale aj na vyčlenenie objektu, ktorý v nej nebol a ani nie je priamo prítomný, ale účastníci komunikácie ho v diskusii spomenuli. Indexické výrazy sa potom dajú použiť *anaforicky*, teda tak, že referujú na čokoľvek, na čo referujú iné vhodné výrazy, ktoré sa vyskytli

⁷ Pozri Kaplan [1989a: 491].

⁸ Keďže výraz „ona“ môžeme použiť aj na označenie neživých vecí ženského rodu, treba vyjadrenie v hlavnom texte považovať za zjednodušené (presnejšie vyjadrenie by znelo, že ide o konkrétnu osobu ženského pohlavia *alebo* vec ženského rodu, resp. že ide o individuá ženského rodu). V celej kapitole budem výraz „ona“ zjednodušujúco používať iba na označovanie osôb ženského pohlavia, pričom nechám bokom veci ženského rodu. Analogicky to platí aj pre zámeno „on“.

v danej komunikácii.⁹ Keby sme si urobili štatistický prieskum, zrejme by sme zistili, že anaforické používanie indexických výrazov je značne rozšírené, ba možno rozšírenejšie než ostatné použitia.¹⁰

Na anaforickom použití je zaujímavé to, že nemusí ísť automaticky o referenčné použitie. Keď použijeme indexický výraz neanaforicky, spravidla ho používame referenčne. Keďže anaforický výraz je sémanticky závislý od iného výrazu z komunikácie, pôjde o referujúce použitie iba v prípade, že anaforický výraz je závislý od iného *referujúceho* výrazu – napríklad demonštratívne použitého indexického výrazu alebo vlastného mena. Porovnajme príklady:

- (1) Nejaký muž₁ a nejaká žena₂ sa prechádzajú na brehu Dunaja. Ona₂ mu₁ ponúka jablko₃, ale on₁ ho₃ vytrvalo odmieta.
- (2) Adam₁ a Eva₂ sa prechádzajú na brehu Dunaja. Ona₂ mu₁ ponúka jablko₃, ale on₁ ho₃ vytrvalo odmieta.

⁹ V angličtine sa veľmi často používajú v anaforickom zmysle aj deskripcie (to znamená, že určitý člen môže mať aj anaforický význam). Tento aspekt deskripcií sme ignorovali a bude to platiť aj naďalej.

¹⁰ To, že Kaplan nezaradil fenomén anafory do svojej klasifikácie, je viacmenej pochopiteľné. V prvom rade mu išlo totiž o klasifikovanie výrazov, nie *použití* výrazov. Rozlíšenie demonstratív a čistých indexikálov sa totiž má týkať výrazov, no je zjavné, že medzi indexickými výrazmi nenájde špecifickú kategóriu anaforických výrazov. Skôr platí, že indexické (aj niektoré ďalšie) výrazy sa dajú *použiť* anaforicky. Ide teda o inú rovinu delenia. Na druhej strane však treba priznať, že keď Kaplan naznačil, že niektoré indexické výrazy sa dajú použiť ako demonštratívne, tak aj v zmysle čistých indexikálov, tak naznačené dve roviny delenia – delenie na úrovni výrazov a delenie na úrovni použitia výrazov – zmiešal do jednej roviny. Keby sme ich chceli opätovne oddeliť, mohli by sme to urobiť tak, že by sme namiesto jedného výrazu „tu“, ktorý sa môže použiť v dvoch rozdielnych významoch, zaviedli dva homonymné výrazy (mohli by sme ich rozlíšiť napríklad pomocou indexov: „tu₁“ a „tu₂“), z ktorých by jeden bol demonštratívnym výrazom „tu“ a druhý čistým indexikálom „tu“. Keby sme použili rozlíšenie výrazu od semivýrazu, dalo by sa povedať, že s jedným semivýrazom „tu“ sa spájajú dva rôzne významy, a tak vznikajú dva rôzne jazykové výrazy.

Dolné indexy naznačujú anaforickú závislosť v tom zmysle, že napríklad výrazy s dolným indexom „₁“ sú anaforicky závislé od prvého výrazu s týmto indexom (a podobne to platí aj pre ostatné prípady). V príklade (1) máme tieto tri anaforické reťazce:¹¹ (i) „nejaký muž – mu – on“; (ii) „nejaká žena – ona“; (iii) „jablko – ho“. V príklade (2) ide zase o tieto anaforické reťazce: (i) „Adam – mu – on“; (ii) „Eva – ona“; (iii) „jablko – ho“. Vo všeobecnosti platí, že každý nasledujúci výraz v jednom anaforickom reťazci je sémanticky závislý od prvého člena daného reťazca.¹² Napríklad výraz „ona“ v reťazci „Eva – ona“ je sémanticky závislý od výrazu „Eva“ v tom zmysle, že referuje na ktorýkoľvek objekt, na ktorý referuje výraz „Eva“. Platí to však iba preto, že výraz „Eva“ je vlastné meno, teda referujúci výraz. Reťazec „nejaká žena – ona“ nezačína referujúcim výrazom, ale kvantifikátorovým zvratom. Preto ani ďalší výraz v tomto reťazci nebude na nič referovať, ale – zjednodušene povedané – pôjde o kvantifikátorový výraz, ktorý je koextenzívny s tým

¹¹ Termín „anaforický reťazec“ zaviedol Ch. Chastain v práci Chastain [1975].

¹² Toto vyjadrenie nemusí byť celkom správne, hoci ho rešpektujú všetky najrenomovanejšie teórie anafory (filozofické aj lingvistické). Máme totiž dve empiricky rovnako dobré alternatívy: Každý výraz, ktorý je v anaforickom reťazci závislý od nejakého iného výrazu, môžeme chápať buď tak, že (i) je anaforicky závislý od prvého výrazu, ktorý sa v danom reťazci vyskytuje, alebo tak, že (ii) je anaforicky závislý iba od *predchádzajúceho* výrazu, a nie od prvého výrazu v anaforickom reťazci (to znamená, že druhý výraz v reťazci bude anaforicky závisieť od prvého, tretí od druhého atď.). Keďže ide o interpretácie, ktoré na empirickej úrovni nevedú k žiadnemu rozdielu, domnievam sa, že ani filozofické a lingvistické teórie anafory by medzi nimi nemali zavádzať umelé rozdiely. Inými slovami, sémantické predikcie, ktoré daná teória robí v súvislosti s anaforickými výskytmi výrazov, by sa nemali líšiť, nech prijmeme ktorúkoľvek z alternatív (i) a (ii). To znamená, že v konečnom dôsledku by malo byť jedno, či sa vyberieme cestou (i) alebo cestou (ii). Nie vždy to však tak je. Napríklad koncepcia S. Neala (pozri Neale [1990a; 1990b]) vedie k rôznym predikciám, a preto nebude empiricky adekvátnou teóriou. (To vedie aj k ďalším protipríkladom; pozri Zouhar [2003: 35 – 40; 2004b: 304].) V hlavnom texte pracujem v zásade s alternatívou (i).

kvantifikátorovým výrazom, od ktorého je anaforicky závislý.¹³ Jeden výraz – „ona“ – má teda v rámci dvoch rôznych anaforických reťazcov dve rôzne sémantické funkcie.

Zrejme platí, že takmer každý indexický výraz sa v princípe dá použiť anaforicky. Existujú asi len dva prípady, v ktorých to – podľa všetkého – nie je možné. Mám na mysli výrazy „ja“ a „ty“. Spôsob, ako tieto výrazy v slovenčine používame, zrejme znemožňuje ich anaforické použitie. Dôvod je pomerne jednoduchý. V každej komunikačnej situácii, v ktorej sa dajú korektne použiť výrazy „ja“ a „ty“, sa vyžaduje prítomnosť hovorca a adresáta. Hovorca a adresát sú prítomní v každej takejto situácii a vďaka týmto svojim úlohám v komunikácii sú referentmi jednotlivých realizácií výrazov „ja“, resp. „ty“ v danej komunikácii. Ak napríklad budeme mať situáciu, v ktorej bude vystupovať iba hovorca, používanie výrazu „ty“ nebude v nej korektné.¹⁴ Na hovorcu, resp. adresáta nemusíme referovať akoby nepriamo, prostredníctvom referenčného použitia iného výrazu a anaforického použitia vhodného indexického výrazu. Sú priamo prítomní v danej rečovej situácii, takže je možná priama ostenzívna identifikácia. Práve to je zrejme dôvod, prečo nebolo treba vyvinúť anaforické spôsoby identifikácie hovorca a adresáta, a preto sa zrejme výrazy „ja“ a „ty“ používajú iba v nea-

¹³ Zhruba to je základná idea sémantickej koncepcie anaforických výrazov od S. Neala; pozri Neale [1990a; 1990b]. Neale sa zaoberá výrazmi, ktoré nie sú anaforicky závislé od referujúcich výrazov, ale od kvantifikátorových výrazov, no zároveň sa nenachádzajú v ich dosahu (podľa štandardnej teórie platí, že výrazy, ktoré sa nachádzajú v dosahu kvantifikátorových výrazov, od ktorých sú závislé, vystupujú v podstate ako premenné viazané týmito kvantifikátorovými antecedentmi; pozri Geach [1972]). Neale vo svojej koncepcii v podstate vychádza do značnej miery z teórie, ktorú formuloval G. Evans; pozri Evans [1985a; 1985b]. Hoci Nealova teória predstavuje klasický prístup k anafore, bola podrobená značnej kritike; pozri Berger [2002] a Zouhar [2003; 2004b]. Pozoruhodnú teóriu anafory v kontexte Transparentnej intenzionálnej logiky predložila M. Duží; pozri Duží [2006].

¹⁴ Korektné by bolo iba v prípade, že hovorca svoje výpovede adresuje priamo sebe (a označuje sa aj výrazom „ty“) alebo imaginárnej osobe. Takéto situácie však v konečnom dôsledku zahŕňajú aj hovorcu, aj adresáta.

naforickom zmysle.¹⁵ Na druhej strane, zodpovedajúce výrazy v množnom čísle, teda „my“ a „vy“ (ak nejde o vykanie), sa dajú použiť anaforicky. Oba výrazy sa dajú použiť na identifikáciu nejakej množiny osôb, pričom môže ísť o množinu, ktorej identita je zrejmá z predchádzajúceho verbálneho kontextu, nie z prostredia, v ktorom sa hovorca fyzicky vyskytuje.¹⁶

Anaforické použitie indexického výrazu je zaujímavé predovšetkým tým, že nemusí ísť o referenčné použitie výrazu. Existujú rôzne sémantické teórie anafory, ktoré tvrdia, že ak je anaforicky použitý výraz závislý napríklad od antecedentného kvantifikátorového výrazu (teda napríklad aj od určitej alebo neurčitej deskripcie), anaforický výraz sa nespráva referenčne, ale ide takisto o kvantifikátorový výraz. Na druhej strane platí, že ak je anaforický výraz závislý od referujúceho výrazu, tak pôjde o referenčné použitie. A spomedzi referujúcich výrazov, ktoré sú použité anaforicky, niektoré budú rigidnými designátormi; samozrejme, bude to platiť v prípade, že príslušný antecedentný výraz je rigidným designátorom.

Indexické výrazy, resp. ich použitia, sa zvyčajne považujú za rigidné designátory, ako sme už naznačili v kapitole 3.1. V predchádzajúcom odseku sme si všimli zásadné obmedzenie tejto tézy. Ak ju preformulujeme trochu opatrnejšie, teda tak, aby sme vylúčili spomínané prípady, dostaneme: Medzi rigidné designátory môžu patriť tie realizácie indexických výrazov, ktoré nie sú anaforicky závislé od nejakého iného výrazu (teda sú použité buď ako demonstratívne výrazy, alebo ako čisté indexikály), alebo tie realizácie indexických výrazov, ktoré sú anaforicky závislé od rigidne referujúcich antecedentných výrazov.

¹⁵ Niečo podobné sa dá povedať aj o výraze „vy“, ak ide o vykanie jednej osoby, a nie o vyčlenenie nejakého kolektívu adresátov.

¹⁶ E. Corazza zastáva teóriu, podľa ktorej aj zámeno „ja“ sa dá použiť anaforicky; pozri Corazza [2004: 6]. Ako evidenciu v prospech tohto názoru uvádza prípady jazykov s výrazmi, ktorých pomocou hovorcovia referujú na seba, no zároveň sú tieto výrazy anaforicky závislé od určitých antecedentných výrazov. To však nemôže byť podľa mňa evidencia v prospech toho, že slovenské „ja“ alebo anglické „I“ má aj anaforický význam.

3.3 Kaplanova teória indexických výrazov

Kaplanova teória demonstratív – alebo v širšom zmysle indexických výrazov – patrí medzi klasické koncepcie tohto druhu. Problematike rigidnosti referencie týchto výrazov sa budeme venovať práve v rámci tejto koncepcie, a preto si aspoň stručne načrtujeme jej základné tézy.¹⁷

Na to, aby objekt bol referentom určitého indexického výrazu, resp. jeho použitia, musí spĺňať určitú podmienku. V tom sa indexické výrazy podobajú bežným deskripciám. Na to, aby objekt *o* bol referentom určitého použitia výrazu „on“, *o* musí byť mužského pohlavia¹⁸ a hovorca musí mať v úmysle vyčleniť týmto svojím použitím výrazu „on“ práve objekt *o*. Na to, aby *o* bol referentom použitia výrazu „tento muž“, musia v zásade platiť rovnaké podmienky. Na to, aby objekt *o* bol referentom použitia výrazu „ja“, *o* musí byť „autorom“ daného použitia; na to, aby *o* bol referentom použitia výrazu „ty“, musí byť adresátom hovorcovho použitia. Na to, aby určitý časový okamih *t* bol referentom použitia výrazu „teraz“, musí ísť o prítomný okamih alebo prítomný časový interval (bližšie neurčenej doby trvania). Na to, aby *t* bol referentom určitého použitia výrazu „zajtra“, *t* musí byť totožný s dňom, ktorý nasleduje po dni, v ktorom sa vyskytla daná realizácia výrazu „zajtra“. Podobné kritériá možno formulovať pre akékoľvek indexické výrazy – osobné aj ukazovacie zámená, príslovkové určenia času aj miesta.

Na druhej strane rozdiel medzi indexickými výrazmi a deskripciami spočíva v tom, že kým v prípade deskripcií sú súčasťou pravdivostných podmienok výrokov obsahujúcich deskripcie práve deskriptívne kritériá, pomocou ktorých deskripcie referujú na indivíduá, a nie objekty, ktoré týmto kritériám vyhovujú, tak v prípade indexických výrazov je to podľa Kaplanovej teórie inak. Súčasťou pravdivostných podmienok výrokov obsahujúcich indexické výrazy

¹⁷ Oveľa podrobnejší výklad u nás poskytol R. Niederle; pozri Niederle [2002]. Pozri aj Niederle [2004] alebo Žilinek [2005].

¹⁸ Pripomínam, že ignorujem všeobecnejší význam výrazu „on“, ktorý sa vzťahuje na entity mužského rodu.

nie sú deskriptívne podmienky, ktorých pomocou vyberáme referenty daných použití indexických výrazov, ale samotné referenty týchto realizácií, teda objekty, ktoré v danom kontexte vyhovujú stanoveným kritériám. Indexické výrazy sú preto bezprostredne referujúcimi výrazmi v jednom z dvoch zmyslov, ktoré sme rozlíšili v kapitole 2.2. Podľa jedného chápania bezprostrednosti referencie platí, že vzťah medzi výrazom a jeho referentom nie je ničím sprostredkovaný. To evidentne neplatí v prípade indexických výrazov, keďže vzťah medzi realizáciou indexického výrazu a jej referentom je sprostredkovaný určitou podmienkou, ktorú predmet musí splniť, aby sa stal referentom danej realizácie. Podľa druhého chápania bezprostrednosti referencie platí, že výraz prispieva do pravdivostných podmienok výrokov, v ktorých sa vyskytuje, iba svojím referentom a ničím iným. Ak je to tak, indexické výrazy sú bezprostredne referujúce v tomto druhom zmysle. To je jedna zo základných téz Kaplanovej teórie indexických výrazov.¹⁹

¹⁹ Pozri Kaplan [1989a: 492 – 495]. Aby som bol presný, Kaplan nehovorí o pravdivostných podmienkach a o tom, že bezprostredne referujúce výrazy prispievajú do pravdivostných podmienok daných viet referentom, ale o tzv. singulárnych propozíciách a o tom, že takéto výrazy prispievajú svojím referentom (a ničím iným) do takýchto singulárnych propozícií. Pojem singulárnej propozície v Kaplanovom zmysle je však pomerne problematický, a preto sa o ňom v texte nezmieňujem. V zásade ide o štruktúrovanú entitu, ktorá bližšie nešpecifikovaným spôsobom v sebe spája predmety, vlastnosti a vzťahy (pojem singulárnej propozície Kaplan zaviedol v stati Kaplan [1975]). Takéto chápanie štruktúrovanosti propozícií podrobil ostrej kritike B. Jespersen v stati Jespersen [2003]. Idea singulárnych propozícií pramení z toho, že sa požaduje, aby sa na jednej strane zachovalo funkcionálne chápanie propozícií, ale aby sa zároveň na druhej strane zabezpečila štruktúrovanosť propozícií, ktorá je potrebná vzhľadom na kompozičnú sémantiku zložených výrazov. V rámci Transparentnej intenzionálnej logiky (pozri napríklad Tichý [1988] alebo Materna [1998]) sa obe veci dajú zabezpečiť tak, že sa odlíši propozícia (ako určitá funkcia definovaná na možných svetoch, a preto ide o neštruktúrovaný objekt) od konštrukcie propozície, v ktorej je vidieť, ako jednotlivé podvýrazy výrazu vyjadrujúceho danú propozíciu prispievajú do významu celého výrazu. V ostatnej literatúre sa takéto rozlíšenie nezavádza, hoci je zrejme najčistejšie. Dôležitosť štruktúrovanosti propozícií obhajuje napríklad aj S. Soames; pozri Soames [1988].

Pri stanovovaní pravdivostnej hodnoty výroku, ktorý obsahuje indexický výraz, musíme vykonať dve veci. Najprv špecifikovať referent indexického výrazu vzhľadom na daný *kontext použitia*, a potom určiť pravdivostnú hodnotu výroku vzhľadom na dané *okolnosti ohodnotenia*, čo v podstate možno stotožniť s *možným svetom*, v ktorom berieme do úvahy – okrem iného – práve to, na čo sa indexický výraz vzťahuje vzhľadom na daný kontext použitia.²⁰ Kontext použitia teda zabezpečuje referent daného použitia indexického výrazu a možný svet určuje, ako sa veci majú s daným referentom (teda určuje, či daný objekt má alebo nemá vlastnosť, ktorá sa mu vo výroku predikuje, resp. to, či vstupuje alebo nevstupuje do určitých vzťahov s iným objektom alebo inými objektmi atď.).

Kontext použitia (výrazu) sa dá stotožniť s n -ticou určitých parametrov. Kaplan uvažuje o štyroch parametroch: *hovorcovi* (teda používateľovi jazyka, ktorý danú realizáciu indexického výrazu vyprodukuje), *čase* (v ktorom sa táto realizácia vyprodukuje), *mieste* (na ktorom sa táto realizácia vyprodukuje) a *svete*.²¹ Kontext použitia je teda vymedzený usporiadanou štvoricou $\langle s, t, p, w \rangle$, kde s je hovorca (speaker), t je čas (time), p je miesto (position) a w je svet (world). Identita kontextu je daná jeho jednotlivými parametrami. To znamená, že kontext $\langle s_1, t_1, p_1, w_1 \rangle$ je totožný s kontextom $\langle s_2, t_2, p_2, w_2 \rangle$ vtedy a len vtedy, keď $s_1 = s_2, t_1 = t_2, p_1 = p_2$ a $w_1 = w_2$. Ak sa zmení čo len jeden parameter, dostávame iný kontext. Zoberme si príklad. Ak hovorca vysloví určitú realizáciu výrazu „ja“ a mieni ňou referovať na individuum a , ktoré je vzhľadom na kontext $\langle s, t, p, w \rangle$ hovorcom, tak nie je mysliteľné, aby sa vzhľadom na *ten istý* kontext touto realizáciou „ja“ identifikoval objekt a^* (pre ktorý platí, že $a^* \neq a$). Musíme rozlíšiť dva rôzne kontexty $\langle s, t, p, w \rangle$ a $\langle s^*, t, p, w \rangle$ (pričom $s = a$ a $s^* = a^*$), a preto nie je možné, aby *tá istá* realizácia indexického výrazu referovala na rôzne individua. Máme dve rôzne realizácie výrazu „ja“, ktoré referujú na rôzne individua vzhľadom na rôzne kontexty použitia.

²⁰ Pozri Kaplan [1989a: 494].

²¹ Pozri Kaplan [1989a: 543 a inde].

Takéto chápanie kontextu nie je celkom vyhovujúce, pretože sa dá ukázať, že by sme mali zobrať do úvahy viacero faktorov, ktoré majú vplyv na identitu kontextu. Vezmime si kontext $\langle s, t, p, w \rangle$, v ktorom hovorca *s* vysloví realizáciu zámena „ty“, pričom má v úmysle vyčleniť konkrétne individuum *a*. Individuum *a* je v tomto kontexte poslucháčom. Keby sme teraz nezačlenili identitu poslucháča do kontextu, ľahko by sme mohli ukázať, že táto realizácia zámena „ty“ nemusí byť rigidným designátorom. O čo ide? Keďže hovorca je súčasťou kontextu $\langle s, t, p, w \rangle$, nie je možné, aby jeho konkrétna realizácia zámena „ja“ referovala na iného hovorcu. Keby to niekto chcel pripustiť, automaticky by prešiel k inému kontextu $\langle s^*, t, p, w \rangle$. Ak sa však identita poslucháča nepodielá na vymedzení identity kontextu, ľahko si môžeme predstaviť situáciu, v ktorej v kontexte $\langle s, t, p, w \rangle$ je poslucháčom individuum *a*, ale aj situáciu, v ktorej je v rámci toho istého kontextu poslucháčom individuum *a**. To by však znamenalo, že v jednej situácii hovorca referuje svojou realizáciou zámena „ty“ na individuum *a*, ale v inej situácii referuje *tou istou* realizáciou na individuum *a**. Preto by táto realizácia zámena „ty“ nebola rigidným designátorom. Takisto si vieme predstaviť, že v kontexte $\langle s, t, p, w \rangle$ hovorca použije zámeno „on“ na identifikáciu individua *b*. Individuum *b* je v tomto kontexte adresátom.²² Keby sme teraz nezačlenili identitu adresáta do kontextu, ľahko by sme mohli ukázať, že táto realizácia zámena „on“ nemusí byť rigidným designátorom. Ľahko si totiž môžeme predstaviť situáciu, v ktorej v kontexte $\langle s, t, p, w \rangle$ je adresátom individuum *b*, ale aj situáciu, v ktorej je v rámci toho istého kontextu adresátom individuum *b**. To by však znamenalo, že v jednej situácii hovorca referuje svojou realizáciou zámena „on“ na individuum *b*, ale v inej situácii referuje *tou istou* realizáciou na individuum *b**. Preto by táto realizácia zámena „on“ nebola rigidným designátorom. Tieto úvahy vedú podľa mňa k záveru, že kontext by sme mali rozšíriť o ďalšie dva parametre: poslucháča a adresáta. Kontextom teda bude uspo-

²² Považujem za užitočné rozlíšiť poslucháča od adresáta. Funkcia poslucháča sa spája so zámenami v druhej osobe, kým funkcia adresáta sa zase spája so zámenami v tretej osobe.

riadaná šesticca $\langle s, h, a, t, p, w \rangle$, kde h je poslucháč (hearer) a a je adresát (addressee).

Domnievam sa, že Kaplan nezaradil poslucháča a adresáta do kontextu preto, lebo sa nevyskytujú v každej možnej rečovej situácii. Vieme si predstaviť situáciu, v ktorej hovorca komunikuje s poslucháčom, ale žiadny adresát sa v nej nenachádza; takisto si vieme predstaviť situáciu, v ktorej sa nachádza hovorca a adresát, ale žiadny poslucháč; a napokon si vieme predstaviť situáciu, v ktorej máme iba hovorcu, no bez poslucháča aj adresáta. Hovorca sa vyskytuje v každej z nich a to isté platí aj o čase, mieste a svete (hovorca totiž vždy realizuje svoje výpovede v nejakom čase a na nejakom mieste). Riešením však nie je podľa mňa to, že sa poslucháč a adresát odstránia z kontextu, ale skôr to, že vzhľadom na situáciu, v ktorej sa nevyskytujú, povieme, že kontext obsahuje nulového (neprítomného) poslucháča a/alebo nulového (neprítomného) adresáta. Takto totiž nechávame otvorenú možnosť, že v niektorých kontextoch je poslucháč a/alebo adresát nenulový (prítomný). Keby sme na druhej strane pozíciu poslucháča a adresáta z kontextu odstránili, pocítili by sme to v situáciách, v ktorých poslucháča a/alebo adresáta máme; viedlo by to k tomu – ako sme už videli – že realizácie niektorých indexických výrazov by nemuseli byť rigidnými designátormi.²³

²³ Mali by sme si všimnúť ešte jednu skutočnosť týkajúcu sa kontextu. Posledným členom je možný svet, o ktorom sme v tejto súvislosti nič nepovedali. V Kaplanovej koncepcii vystupuje možný svet v dvoch pozíciách: Na jednej strane je parametrom kontextu a na druhej strane je tým, vzhľadom na čo sa ohodnocuje propozícia. V prvom prípade funguje ako jeden z faktorov, ktorý určuje referent realizácií indexických výrazov, v druhom prípade funguje ako faktor, ktorý určuje pravdivostnú hodnotu propozície obsahujúcej tento referent. Treba poznamenať, že možný svet ako parameter kontextu nemusí byť totožný s tým možným svetom, vzhľadom na ktorý sa určuje pravdivostná hodnota propozície.

Funguje to približne nasledujúcim spôsobom: Vezmime si indexický výraz, pre ktorý platí, že referent jeho realizácie dokážeme určiť len vtedy, keď zoberieme do úvahy aj možný svet, napríklad osobné zámeno „ona“. Na to, aby individuum a bolo referentom danej realizácie výrazu „ona“, a musí byť adresátom hovorcovej realizácie a zároveň osobou ženského po-

Takéto chápanie kontextu bude podľa mňa postačujúce (aspoň pokiaľ ide o *naš* jazyk), pretože všetky indexické výrazy, ktoré dokážeme použiť, sa týkajú individuových, časových a priestorových faktorov. Pre individuá potrebujeme tri faktory, pretože každá rečová situácia môže obsahovať nanajvýš tri rôzne individuové zložky – hovorcu, poslucháča a adresáta – ktoré plnia rôzne funkcie, pričom je zrejmé, že viac funkcií ani do úvahy neprichádza. Pre čas, resp. miesto stačí jeden faktor, pretože všetky ostatné časy, resp. miesta dokážeme vymedziť pomocou prítomného času a aktuálneho miesta.²⁴

hlavia. To, či *a* je, alebo nie je osobou ženského pohlavia, sa dá určiť iba vzhľadom na príslušný možný svet – jednoducho *a* zoberieme a pozrieme sa, či je ženou, alebo mužom. Ak máme možný svet, v ktorom *a* je mužom, tak *a* nebude referentom danej realizácie výrazu „ona“. Možný svet preto potrebujeme zaradiť do kontextu preto, lebo niekedy je dôležité, aby individuum malo vlastnosti ako *byť ženou* alebo *byť mužom*, ktoré nadobúda v rámci možných svetov. Keby sme ho nezobrali do úvahy, nepodarilo by sa nám stanoviť referent realizácií niektorých indexických výrazov.

Postupujeme teda tak, že určíme referent realizácie indexického výrazu vzhľadom na kontext; následne nás zaujíma, či propozícia, ktorú vyjadruje daná veta, je pravdivá alebo nepravdivá. To zistíme, ak budeme propozíciu relativizovať vzhľadom na nejaký možný svet. Samozrejme, nemusí ísť o ten istý možný svet, ktorý sme použili pri fixovaní referenta realizácie indexického výrazu. Ak sme referent realizácie fixovali vzhľadom na možný svet w_1 , môže nás zaujímať, či propozícia, že *a* je *P* (kde *a* je referent danej realizácie a *P* je vlastnosť, ktorá sa mu predikuje), je pravdivá vzhľadom na možný svet w_1 , w_2 , w_3 atď. V takomto prípade zisťujeme, či referent, objekt *a*, má vlastnosť *P*. V niektorých možných svetoch ju má, v iných zase nemá a v ďalších *a* ani neexistuje – v niektorých je propozícia pravdivá, v iných nepravdivá a v ďalších sa jej nedá priradiť žiadna pravdivostná hodnota, teda je v nich nedefinovaná. Je zrejmé, že možný svet by mal byť aj súčasťou kontextu, aj tým, vzhľadom na čo sa ohodnocujú propozície, ktoré sa generujú pomocou kontextov.

²⁴ Je zrejmé, že k takémuto vymedzeniu kontextu sme dospeli na základe empirického skúmania. Keďže je to tak, nemôžeme vylúčiť, že v iných možných svetoch pre používateľov iných jazykov, môžu do kontextov vstupovať aj iné parametre *a*, naopak, niektoré z našich parametrov nemusia brať do úvahy. Táto možnosť je však pre nás irelevantná.

Ak máme určený referent danej realizácie indexického výrazu vzhľadom na daný kontext, môžeme sa pýtať, aká je pravdivostná hodnota výroku obsahujúceho danú realizáciu. Pristupujeme takto k druhej fáze. Pri stanovení referenta realizácie daného indexikálu sme skompletizovali propozíciu, ktorú daný výrok vyjadruje. Potom môžeme propozíciu ohodnotiť, teda pripísať jej pravdivostnú hodnotu vzhľadom na príslušnú situáciu ohodnotenia, teda možný svet. V rôznych situáciách ohodnotenia priradíme pravdivostnú hodnotu tej istej propozícii. To znamená, že berieme do úvahy referent danej realizácie vzhľadom na príslušný kontext použitia, pričom platí, že táto realizácia nemôže referovať na niečo iné. Kontext použitia totiž raz a navždy stanovil, na čo realizácia referuje. V jednotlivých situáciách ohodnotenia však môže daná propozícia nadobúdať rôzne pravdivostné hodnoty v závislosti od toho, ako sa veci majú s týmto referentom (a nie s nejakým iným objektom).

Na základe týchto úvah sa dajú rozlíšiť dve veci. Na jednej strane spájame s indexikálmi nejaké pravidlá, na ktorých základe sa vyberá referent konkrétnych realizácií tohto indexikálu, a na druhej strane máme samotný referent. Tieto pravidlá môžeme názorne formulovať v nasledujúcej podobe pre niektoré príklady indexických výrazov:²⁵

- (i) „ja“ – vyber kohokoľvek, kto vyprodukoval príslušnú realizáciu (t. j. je hovorcom);
- (ii) „ty“ – vyber kohokoľvek, komu sa adresuje príslušná realizácia (v druhej osobe, t. j. je poslucháčom);
- (iii) „on“ – vyber kohokoľvek, kto je mužského pohlavia a adresuje sa mu príslušná realizácia (v tretej osobe, t. j. je adresátom);
- (iv) „teraz“ – vyber ktorýkoľvek okamih, v ktorom sa vyprodukovala daná realizácia (t. j. ktorý je prítomný);
- (v) „zajtra“ – vyber ktorýkoľvek okamih, ktorý nasleduje po dni, v ktorom sa vyprodukovala daná realizácia;

²⁵ Poznámam, že Kaplan ich takto neformuluje.

- (vi) „tu“ – vyber ktorékoľvek miesto, na ktorom sa vyprodukovala daná realizácia.

Tieto (alebo) podobné pravidlá poznáme, keď rozumieme príslušnému jazyku, ktorý obsahuje uvedené indexikály. V podstate rozumieť indexikálu znamená poznať takéto pravidlo. Trochu zjednodušene sa dá povedať, že takéto pravidlá sú súčasťou výkladových slovníkov jazyka. Na to, aby sme však dokonale rozumeli realizácii daného indexikálu, potrebujeme spravidla poznať aj to, na čo referuje v príslušnom kontexte použitia. Realizácii indexického výrazu môžeme teda pripísať to, že vyjadruje takéto pravidlo, aj to, že na niečo referuje, kým indexickému výrazu ako ideálnemu znaku má zmysel pripísať iba vyjadrovanie takéhoto pravidla.

Tieto predbežné poznámky slúžia na to, aby sme mohli zaviesť kľúčové pojmy Kaplanovej teórie indexických výrazov. Kaplan rozlišuje tzv. *charakter* a *obsah* indexického výrazu (resp. realizácie indexického výrazu). Obsah realizácie indexického výrazu sa dá stotožniť s jej referentom.²⁶ Charakter indexického výrazu (resp. jeho realizácie) môžeme stotožniť s podmienkou, na ktorej základe sa vyberá z príslušného kontextu použitia referent realizácie. Charakter sa teda dá formálne explikovať ako funkcia, ktorá kontexty použitia (výrazu) zobrazuje do obsahu (tohto výrazu).²⁷ Dôležité je to, že do pravdivostných podmienok výrokov prispievajú realizácie indexických výrazov svojím obsahom, a nie charakterom.

Dá sa teda povedať, že rôzne použitia toho istého indexického výrazu majú ten istý charakter, no môžu mať rôzne obsahy. Nech sa výraz „ja“ použije v akejkoľvek situácii, vždy bude platiť, že referovať bude na objekt, ktorý ho v danej situácii použil, teda na hovor-

²⁶ V skutočnosti je obsahom indexického výrazu konštantná (a zvyčajne parciálna) funkcia, ktorá danému výrazu pripisuje ako jeho referent ten istý objekt vo všetkých možných svetoch, v ktorých mu vôbec niečo pripisuje. Keďže nám nejde o čo najpresnejšiu formuláciu Kaplanovej teórie, dovolil som si zjednodušenie, ktoré napokon často robí aj sám Kaplan. V podstate ide o to, že obsah, ktorý je istou konštantnou funkciou, sa stotožní s hodnotou tejto funkcie.

²⁷ Pozri Kaplan [1989a: 506].

cu. Táto podmienka je charakterom výrazu „ja“ a zostáva nezmeneaná vo všetkých možných kontextoch. Na druhej strane v rôznych situáciách sa výraz „ja“ – resp. jeho konkrétne realizácie – vzťahuje na rôzne objekty, teda na rôzne obsahy, v závislosti od toho, kto ho použil. Analogické rozlíšenie platí aj pri všetkých ostatných indexických výrazoch.

O indexickom výraze, resp. jeho konkrétnom použití či realizácii, by malo platiť, že je rigidným designátorom v tom zmysle, že ak určitý objekt je obsahom istého použitia daného výrazu, tak je ním vo všetkých možných svetoch, teda to isté použitie sa vzťahuje na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch (v ktorých sa vôbec na niečo vzťahuje). Inými slovami, to isté použitie indexického výrazu nemôže mať v rôznych možných svetoch rôzne referenty. Dostávame sa tak k otázke rigidnosti realizácií indexických výrazov.²⁸

3.4 Rigidnosť indexických výrazov

Indexické výrazy sa vyznačujú jednou zvláštnosťou: S deskripciami majú spoločné to, že referent každého ich použitia je sprostredkovaný nejakou podmienkou, ktorú objekt musí splniť, aby sa stal re-

²⁸ J. Perry zastáva podobnú teóriu ako Kaplan; pozri Perry [2005]. Namiesto charakteru a obsahu výrazu Perry hovorí o *rolách*, ktoré výrazy vyjadrujú, a ich *hodnotách* vzhľadom na kontext alebo príležitosť použitia. Hlavné rozdiely medzi týmito koncepciami sú dvoch druhov. Po prvé, Kaplanova teória sa týka nielen demonstratív a iných indexických výrazov, ale – a o tom sme doteraz nehovorili – má pokryť výrazy akéhokoľvek druhu, kým cieľom Perryho koncepcie sú iba demonstratíva a možno aj niektoré ďalšie indexické výrazy. Podľa Perryho platí, že roly možno vyjadriť vetami, ktoré obsahujú demonstratíva, no nie vetami bez nich, hoci pripúšťa, že „rola vety obsahujúcej demonstratívum je v mnohých prípadoch evidentne podobná zmyslu vety, ktorá neobsahuje demonstratívum“ (Perry [2005: 413]). Po druhé, podľa Perryho je rola „pravidlo, ktoré nás dovedie od určitého použitia k predmetu“ (Perry [2005: 412]); ide teda o funkciu, ktorá kontextu použitia priraduje objekt, kým v Kaplanovej koncepcii – keby sme ju sformulovali so všetkými podrobnosťami – platí, že charakter zobrazuje kontext použitia do konštantnej funkcie.

ferentom danej realizácie indexického výrazu; s vlastnými menami zase majú spoločné to, že do pravdivostných podmienok výrokov, v ktorých sa vyskytujú, prispievajú svojim referentom, a nie deskriptívnou podmienkou, ktorá zabezpečuje vzťah medzi nimi a predmetmi. To znamená, že sú bezprostredne referujúcimi výrazmi v jednom, no nie v druhom zmysle (pozri kapitola 2.2). Vďaka tomu, že vlastné mená sú bezprostredne referujúce v jednom aj v druhom zmysle, ich rigidnosť bola špecifická; konštantnosť vzťahu medzi vlastným menom a jeho nositeľom bola daná tým, že tento vzťah existuje na základe určitého konvenčného rozhodnutia, teda má konvenčný základ – vlastné mená sú rigidnými designátormi *de iure*.²⁹ Preto napríklad vlastné meno referuje na ten istý objekt v tom zmysle, že to platí v každom možnom svete a čase bez rozdielu, teda aj v tých svetoch a časoch, v ktorých nositeľ mena neexistuje. Prvý záver, ktorý zrejme môžeme urobiť, vychádza z toho, že sa príslušný rozdiel medzi vlastnými menami a indexickými výrazmi, resp. ich realizáciami domyslí do dôsledkov. Ide o to, že vzťah medzi konkrétnou realizáciou indexického výrazu a predmetom, ktorý je jej referentom, nie je konvenčný, ale predmety, ktoré majú byť referentmi realizácií indexických výrazov, musia byť vyčlenené charakterom použitého indexického výrazu, a preto realizácie indexických výrazov nemôžu byť rigidnými designátormi *de iure*. Ak realizácie indexických výrazov sú rigidnými designátormi, tak iba v zmysle rigidnosti *de facto*, teda v tom zmysle, v akom sú rigidnými designátormi deskripcie.

Nedá sa však ani správne povedať, že realizácie indexických výrazov sú rigidnými designátormi v podobnom zmysle, v akom sú nimi deskripcie. Nech zoberieme ktorýkoľvek možný svet a čas, objekt musí deskripcii vyhovovať, aby bol jej referentom. Navyše do sémantického obsahu výroku obsahujúceho deskripciu nevstupuje jej referent, ale skôr deskriptívna podmienka, ktorú každý referent musí splniť. Pri indexických výrazoch platí, že každá realizácia indexického výrazu prispieva do sémantického obsahu výrokov svojim referentom, nie deskriptívnou podmienkou, resp. charakterom.

²⁹ S výnimkou čiastočne deskriptívnych vlastných mien.

Ak v danom kontexte použitia referuje realizácia indexického výrazu na určitý objekt, tak tento objekt bude súčasťou propozície vyjadrenej danou vetou, pričom *de facto* nezáleží na tom, akú vlastnosť alebo vlastnosti má. To je dané tým, že možný svet má dvojaké postavenie (pozri poznámku 23). Najprv vymedzíme referent danej realizácie, a to aj vzhľadom na relevantný možný svet, ktorý je súčasťou kontextu použitia výrazu; následne nás zaujíma, či tento predmet má alebo nemá v jednotlivých možných svetoch vlastnosť alebo vlastnosti, ktoré sa mu predikujú vo vete. Tu už však nie je podstatné to, či tento predmet má aj vlastnosti, na ktorých základe sa stal referentom realizácie indexického výrazu.

Uvediem príklad. Hovorca vysloví vetu

(3) On je neznesiteľný.

Najprv určíme referent danej realizácie zámena „on“ vzhľadom na kontext $\langle S, H, A, T, P, W \rangle$.³⁰ Najdôležitejšími zložkami kontextu sú adresát a možný svet. Možný svet potrebujeme na to, aby sme adresátovi pripísali vlastnosť *byť mužom*, ktorú by mal mať každý objekt, ktorý sa má stať referentom realizácie zámena „on“ vzhľadom na daný kontext. Ak určíme referent tejto realizácie, zaujíma nás, akú pravdivostnú hodnotu nadobúda propozícia vyjadrená vetou (3) v jednotlivých možných svetoch – v možnom svete W môže byť pravdivá, v možnom svete W^* nepravdivá, v možnom svete W^{**} nedefinovaná atď. Vezmime si možný svet W^* . V tomto svete je nepravdivá, pretože A v ňom nemá vlastnosť *byť neznesiteľný*. Vieme si však takisto predstaviť, že v tomto možnom svete A nie je ani mužom. To, aby individuum A bolo mužom, potrebujeme na to, aby sme A mohli určiť ako referent danej realizácie vzhľadom na kontext $\langle S, H, A, T, P, W \rangle$; to sme dosiahli, ale v žiadnom prípade to neznamená, že individuum A musí byť nevyhnutne mužom, aby bolo referentom danej realizácie vo všetkých možných svetoch a časoch. V možnom svete W^* môže byť A ženou, ale aj naďalej bude referentom tej istej realizácie výrazu „on“. Do propozície vyjadrenej vetou (3) totiž vstúpi iba A , a nie aj informácia, že je mužom. V možnom

³⁰ Veľké písmená naznačujú, že ide o mená konkrétnych parametrov.

svete W^* je táto propozícia nepravdivá, pretože toto individuum – ktoré je zhodou okolností ženou – nie je neznesiteľné. Vieme si takisto predstaviť, povedzme, možný svet W^{***} , v ktorom je táto propozícia pravdivá, hoci A je v ňom ženou; platí totiž, že toto individuum – ktoré je zhodou okolností ženou – je vo W^{***} neznesiteľné.

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že pri fixovaní referenta realizácie indexického výrazu je dôležité, aké vlastnosti príslušná entita má alebo nemá – je dôležité, či je hovorcom, alebo adresátom, je dôležité, či je mužom, alebo ženou, je dôležité, či je prítomným časovým okamihom, minulým časovým okamihom alebo budúcim časovým okamihom atď.; tieto informácie však prestanú byť zaujímavé, len čo nás začne zaujímať, či príslušná propozícia, ktorá tieto entity obsahuje, je pravdivá alebo nepravdivá vzhľadom na jednotlivé možné svety.

Aké závery z toho môžeme odvodiť v súvislosti s otázkou rigidnosti realizácií indexických výrazov? Je zrejmé, že realizácia indexického výrazu môže na príslušný objekt referovať iba v tých možných svetoch a časoch, v ktorých tento objekt existuje – iba v takýchto možných svetoch a časoch môže byť propozícia vyjadrená vetou, obsahujúcou túto realizáciu indexického výrazu, pravdivá alebo nepravdivá; v ostatných možných svetoch a časoch je jednoducho nedefinovaná. Preto ani táto realizácia v nich na nič nereferuje. V tom sa realizácie indexických výrazov podobajú deskripciám. Na druhej strane sa od nich odlišujú v tom, že individuum, na ktoré táto realizácia referuje, môže nadobudnúť alebo stratiť ľubovoľné vlastnosti, a pritom zostať referentom príslušnej realizácie; podstatné je iba to, aby nestratilo vlastnosti, bez ktorých nemôže existovať, teda esenciálne vlastnosti. V tom sa realizácie indexických výrazov aspoň do istej miery podobajú zase vlastným menám. Realizácie indexických výrazov sa pohybujú medzi vlastnými menami a deskripciami, a preto sa pri nich nedá celkom dobre uvažovať o tom, či referujú na niečo *de iure* alebo *de facto*; táto klasifikácia nedáva pri nich dobrý zmysel.

Na základe týchto poznatkov definujeme rigidnosť realizácií indexických výrazov:

Definícia 6

Ak realizáciou indexického výrazu v z jazyka J hovorca h referuje v kontexte k na objekt o , tak realizácia v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w a čase t , v ktorom o existuje, realizácia v referuje na o .

Kvalifikácia „v ktorom o existuje“ bráni tomu, aby sme tento pojem rigidného designátora spájali s rigidnosťou *de iure*. Zároveň je zrejmé, že *jediným* obmedzením je práve táto kvalifikácia, a preto nepôjde ani o rigiditu *de facto*.

3.5 Zložené demonstratíva

Medzi zložené demonstratíva sa zaraďujú výrazy, ktoré spravidla pozostávajú z viacerých slov, pričom aspoň jedno z nich je demonstratívnym výrazom (napríklad „toto“, „tento“, „ten“), prípadne privlastňovacím zámenom (napríklad „jeho“, „jej“) a aspoň jedno z nich je substantívom; príkladom môžu byť výrazy ako „tento muž“, „jeho manželka“ atď.

Na úvod si treba položiť pomerne zaujímavú otázku: Ktoré indexické výrazy sú jednoduché v tom zmysle, že nemajú kompozičnú sémantiku? Rozhodne to platí napríklad o výrazoch „ja“ alebo „ty“ (prípadne výraz „vy“, ak sa používa na vykanie), možno o výrazoch „my“ alebo „vy“ (v prípade, že „vy“ sa nepoužíva na vykanie). Podobne sa dá pripustiť, že výrazy ako „toto“, „teraz“ a „tu“ sú v tomto zmysle jednoduché.³¹ Rozhodne takisto platí, že viacslovné indexické výrazy sú zložené; napríklad „tento muž“, „táto žena“, „tamten strom“, „jeho špinavý kabát“ alebo „tamten človek, ktorý pred chvíľou vybehol z banky s maskou na tvári“ sú zloženými demonstratívami. Mnohé jednoslovné zámená sa však dajú nahradiť viacslovnými výrazmi; napríklad namiesto výrazu „on“

³¹ B. Russell ukázal, že tieto výrazy sa dajú eliminovať pomocou výrazu „toto“. Táto eliminácia je však skôr epistemologická než sémantická; pozri Russell [1940].

3. Indexické výrazy ako rigidné designátory

môžeme povedať „tento muž“ alebo „tamten muž“, namiesto výrazu „ona“ zase „táto žena“ alebo „tamťá žena“. Keďže ide o alternatívne vyjadrenia toho istého, zrejme by sme povedali, že výrazy ako „on“ a „ona“ sú sémanticky zložené, keďže takými sú výrazy ako „tento muž“ alebo „táto žena“.³² V predchádzajúcich kapitolách sme so zámenami „on“ a „ona“ pracovali v kontexte Kaplanovej teórie demonstratív. Keďže výrazy „on“ a „ona“ majú v konečnom dôsledku veľmi blízko k zloženým demonstratívam, tak by sme mali Kaplanovu koncepciu aplikovať aj na všetky zložené demonstratíva. To je v skutočnosti jedna z možností.³³ Takisto sa však aspoň stručne pozrieme aj na to, ako by mohli chápať rigidnosť zložených demonstratív, keby sme dali za pravdu niektorým konkurenčným

³² Nieкто by možno chcel namietnuť, že to isté platí aj napríklad v prípade výrazu „ja“. Mohol by totiž argumentovať, že výraz „ja“ sa dá previesť na výraz „ten, kto práve hovorí“ (alebo niečo podobné), čo je zložený výraz. Takýto postoj by sa dal pripísať napríklad Fregemu (pozri Frege [1996]), ale množstvo autorov k nemu zaujalo negatívny postoj; pozri napríklad Kaplan [1989a] alebo Perry [2005]. Nebudem tieto argumenty rozvádzať, chcem iba povedať, že sú dostatočne presvedčivé na to, aby sme výrazy ako „ja“ s pokojným svedomím mohli považovať za jednoduché.

³³ Hoci Kaplan neaplikoval svoju logiku demonstratív osobitne na zložené demonstratíva (alebo, širšie, zložené indexické výrazy), medzi filozofmi panuje rozšírený názor, že sa vzťahuje aj na takéto výrazy. Aj zložené demonstratíva sú teda zo sémantického hľadiska referujúcimi výrazmi a do sémantického obsahu zložených výrazov, v ktorých sa vyskytujú, prispievajú svojim referentom. Pomerne nedávno sa však vynorilo niekoľko závažných argumentov proti tomu, aby sme zložené demonstratíva považovali za sémanticky referujúce výrazy. S. Neale vyslovil hypotézu, že ide v zásade o výrazy, ktoré sa dajú postihnúť v rámci sémantickej koncepcie tzv. obmedzených kvantifikátorov; pozri Neale [1993]. Na túto myšlienku viac-menej nadviazali dve najprepracovanejšie koncepcie zložených demonstratív, ktoré popierajú ich referenčnosť; pozri LePore – Ludwig [2000] a King [1999; 2001]. Napriek tomu, že títo autori uvádzajú veľmi presvedčivé argumenty v prospech tézy, že zložené demonstratíva sú v podstate kvantifikátorové, a nie referujúce výrazy, nie je ich názor všeobecne prijímaný. Tradičnejší kaplanovský postoj (v rôznych jeho verziách) obhajujú napríklad Borg [2000], Braun [1994], Corazza [2003; 2004], Richard [1993] a ďalší.

koncepciám, podľa ktorých zložené demonstratíva nie sú sémanticky referujúce výrazy.

Najprv aplikujme na zložené demonstratíva Kaplanov prístup. Vezmime si napríklad vetu

- (4) Tamten človek, ktorý vbehol do banky s maskou na tvári, je daňový kontrolór.

Najprv sa určí referent zloženého demonstratíva „tamten človek, ktorý vbehol do banky s maskou na tvári“ vzhľadom na určitý kontext $\langle s, h, a, t, p, w \rangle$. Jeho referentom bude individuum a v prípade, že v možnom svete w má vlastnosť *byť totožný s tamtým človekom, ktorý vbehol do banky s maskou na tvári*. Dostaneme propozíciu, že a je daňový kontrolór, ktorú potom ohodnocujeme v jednotlivých možných svetoch. Je evidentné, že a bude referentom danej realizácie zloženého demonstratíva v každom možnom svete, v ktorom a existuje, a to nezávisle od toho, či spomínanú vlastnosť má alebo nemá. Z toho vyplýva, že v rámci Kaplanovej koncepcie sa na zložené demonstratíva dá bez problémov aplikovať Definícia 6 z kapitoly 3.4.

V posledných rokoch sa intenzívne diskutuje o tom, či zložené demonstratíva sú naozaj referujúcimi výrazmi. Konkrétne ide o to, či do pravdivostných podmienok výrokov obsahujúcich zložené demonstratíva prispievajú tieto výrazy (resp. ich realizácie) iba svojím referentom alebo niečím iným, napríklad nejakou deskriptívnou podmienkou. Čoraz silnejšie hlasy zaznievajú v prospech názoru, že nejde o sémanticky referujúce výrazy. Azda najrozšírenejším argumentom proti referenčnému chápaniu zložených demonstratív je argument, podľa ktorého veta ako (4) (keď sa použije v konkrétnom kontexte) nemôže vyjadrovať takú jednoduchú propozíciu, ako je napríklad propozícia, že a je daňový kontrolór, kde a je referent zloženého demonstratíva. Veď sémantický obsah zloženého demonstratíva je oveľa bohatší a nemal by byť relevantný len pri voľbe referenta indexického výrazu.³⁴

³⁴ Napríklad M. Devitt sa domnieva – v protiklade k najnovšiemu trendu – že deskriptívny obsah slúži iba na výber referenta a inak je irelevantný, takže nevstupuje do pravdivostných podmienok vety; pozri Devitt [2004: 292].

Zložené demonstratíva sa tak začínajú podobať deskripciam. Pri deskripciách sme sa stretli s tým, že ide o výrazy, ktoré nie sú *sémanticky* referujúcimi výrazmi. Samozrejme, to neznamená, že sa nedajú použiť referenčne na vyčlenenie nejakého predmetu spomedzi ostatných predmetov. Dôležité je však to, že predmet nevstupuje do pravdivostných podmienok vety obsahujúcej príslušnú deskripciu; súčasťou pravdivostných podmienok je skôr – zjednodušene povedané – deskriptívna podmienka, ktorú predmet musí splniť na to, aby sa stal referentom danej deskripcie. Takisto aj zložené demonstratíva sa dajú použiť referenčne na identifikáciu predmetov, no otázne je to, či referent demonstratíva je *sémanticky* relevantným objektom, teda to, či vstupuje do pravdivostných podmienok. Všetky známe nekaplanovské teórie zložených demonstratív uznávajú, že referent realizácie demonstratíva sa nejakým spôsobom podieľa na *sémantickom* obsahu výrazov, v ktorých sa dané demonstratívum vyskytuje, aj keď nie je jedinou súčasťou *sémantického* obsahu zloženého demonstratíva.

Aby som bol konkrétny, pozrime sa na teóriu, ktorú predložili E. LePore a K. Ludwig.³⁵ Formálny zápis vety (4) podľa tejto teórie má nasledujúcu podobu:

$$(4^*) \quad D[(\iota x)(x = a \wedge B(x))],$$

kde deskripcia „ $(\iota x)(x = a \wedge B(x))$ “ reprezentuje zložené demonstratívum a „ $D(y)$ “ je „ y je daňový kontrolór“. Táto koncepcia teda chápe zložené demonstratíva ako deskripcie určitého druhu, ktorých súčasťou je informácia ako „ $x = a$ “, ktorá stanovuje, o ktoré konkrétne individuum ide v danom použití v príslušnom kontexte. V tomto zmysle sa teda referent demonstratíva podieľa na celkovom *sémantickom* obsahu zloženého demonstratíva.

Je zrejmé, že ak nejaký objekt je referentom deskripcie „ $(\iota x)(x = a \wedge B(x))$ “, tak to môže byť iba individuum a . Iba individuum a je totiž totožné s individuum a . Zároveň je zjavné, že a bude referentom tejto deskripcie iba v prípade, že vyhovuje aj druhej časti deskripcie, teda má vlastnosť *byť človekom, ktorý vbehol do banky s maskou na tvá-*

³⁵ Pozri LePore – Ludwig [2000].

ri. S podobnými deskripciami sme sa stretli v kapitole 1.5, kde sme povedali, že ide o špecifický druh rigidných designátorov, ktoré síce v každom možnom svete a čase, v ktorom vôbec na niečo referujú, referujú na ten istý objekt, ale zároveň na tento objekt nereferujú vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých tento objekt existuje. Na takéto deskripcie sme aplikovali Definíciu 3, resp. Definíciu 3*.

Poznamenávam, že LePore and Ludwig aplikujú svoju teóriu iba na zložené demonstratíva. Na základe toho môžeme povedať, že keby sme sa priklonili k ich teórii, realizácie jednoduchých indexických výrazov by sa riadili Definíciou 6, kým na realizácie zložených indexických výrazov by sa aplikovala Definícia 3 (resp. Definícia 3*). Treba si však uvedomiť, že výrazy ako „on“ a „ona“ LePore a Ludwig klasifikujú ako zložené demonstratíva, a preto by aj tieto výrazy (a prípadne ďalšie jednoslovné indexické výrazy, ktorých sémantický obsah je však zložený) patrili pod Definíciu 3, resp. Definíciu 3*. Napríklad veta (3) (v konkrétnom použití) by sa dala prepísať do formálneho jazyka takto:

$$(3^*) \quad N[(\iota x)(x = a \wedge M(x))],$$

kde „ $M(x)$ “ je „ x je muž“, „ $N(y)$ “ je „ y je neznesiteľný“ a „ $x = a$ “ je „ x je totožný s individuum a “. Kontext použitia poskytne v tomto prípade informáciu o tom, ktoré individuum je relevantné.³⁶

Môžeme teda uzavrieť, že pri realizáciách jednoduchých indexických výrazoch nemá príliš veľký zmysel rozlišovať medzi rigidnosťou *de iure* a rigidnosťou *de facto*, no tento rozdiel sa stane relevantným v prípade realizácií zložených demonstratív, ak ich budeme interpretovať ako deskripcie špecifického druhu. V každom prípade je však zrejmé, že prinajmenšom realizácie jednoduchých indexických výrazov predstavujú nový druh rigidných designátorov, ktorý sa nepodobá vlastným menám ani deskripciám.

³⁶ Ak veci trochu zjednoduším, dá sa povedať, že koncepcia, ktorú rozpracoval J. King (pozri King [2001]), považuje všetky demonstratíva – jednoduché aj zložené – za deskripcie analogického druhu. To by v konečnom dôsledku viedlo k záveru, že všetky realizácie indexických výrazov sú rigidnými designátormi v zmysle Definície 3, resp. Definície 3*.

Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

4.1 Extenzionalistická teória

Vieme, v akom zmysle sa hovorí o deskripciách, vlastných menách alebo realizáciách indexických výrazoch ako o rigidných designátoroch. Vlastné mená sú rigidnými designátormi *de iure*,¹ medzi deskripciami sa dá nájsť niekoľko druhov rigidných designátorov, no v každom prípade ide o rigidnosť *de facto*; napokon realizácie indexických výrazov sa pohybujú niekde medzi týmito dvomi pólmi.² Pojem rigidnosti sa však nedá obmedziť len na takéto druhy výrazov. Sám Kripke konštatuje:³

V mojej argumentácii je implicitne obsiahnutý záver, že určité všeobecné termíny, a to termíny, ktoré označujú prirodzené druhy, sú vlastným menám príbuznejšie, než sa všeobecne myslí. Tento záver zaručene pla-

¹ S výnimkou čiastočne deskriptívnych vlastných mien.

² Azda až na realizácie zložených demonstratív, ktoré referujú v zmysle rigidnosti *de facto*.

³ Zaujímavé úvahy o ďalšom rozšírení pojmu rigidného designátora aj na vetty, spojky, kvantifikátory atď. možno nájsť v stati McGinn [1982].

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

tí pre rozmanité mená druhov, či už sú to počítateľné podstatné mená ako „mačka“, „tiger“, „kúsok zlata“, alebo látkové termíny ako „zlato“, „voda“, „pyrit“. Vzťahuje sa aj na určité termíny označujúce prírodné javy, napríklad „teplo“, „svetlo“, „zvuk“, „blesk“ a pod., a podľa všetkého – po vhodných úpravách – aj na príslušné prídavné mená ako „horúci“, „hlučný“, „červený“ (Kripke [2002: 150]).

Podobnosť takýchto výrazov s vlastnými menami spočíva v tom, že takisto ide o rigidné designátory. Samozrejme, také niečo v úplne všeobecnej rovine môžeme tvrdiť iba v prípade, že v prvom rade uznáme, že ide vôbec o designátory. Preto napríklad aj Kripke v citovanej pasáži spomína, že aj prídavné mená sa budú podobat' vlastným menám „po vhodných úpravách“. Predstava, že prídavné mená sú designátory – teda predstava, že referujú na niečo – sa môže zdať nezvyčajná, má však dobré zdôvodnenie prinajmenšom v tom, že zodpovedajúce podstatné mená ako „červen“ alebo „hluk“ sú designátormi.⁴ Ak prijmeme túto tézu, môžeme si položiť všeobecnú otázku, či všeobecné podstatné mená, prídavné mená, slovesá a podobne sú rigidnými designátormi. Ak túto tézu neprijmeme, stále – domnievam sa – má zmysel klásť si otázku, či prinajmenšom všeobecné podstatné mená sú rigidnými designátormi. Primárne budem uvažovať o všeobecných podstatných menách, no miestami sa dotknem aj všeobecných výrazov ďalších druhov.

Ak všeobecné podstatné mená a prípadne aj ďalšie výrazy majú byť skutočnými designátormi, treba zodpovedať na pomerne zložitú otázku, čo designujú. Zdá sa, že ide o skutočný problém, pretože potrebujeme vybrať taký druh referentov všeobecných výrazov, ktorý zabezpečí, že rozdiel medzi rigidnými a nerigidnými designátormi dáva dobrý zmysel. Pozrieme sa na niektoré z možností, ktoré sa v literatúre vyskytujú. Treba však upozorniť na jednu dôležitú vec. Pri hľadaní vhodných referentov všeobecných výrazov a testovaní rôznych možností by sme mali mať na pamäti, že termín „designácia“, resp. „referencia“ (a ich odvodené slovesné tvary) po-

⁴ Významným obhajcom tézy, že aj prídavné mená a podobné výrazy referujú, je P. Strawson; pozri napríklad Strawson [1997] alebo Strawson – Cmorej [1999].

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

užívame v rôznych zmysloch, podľa povahy designátu či referenta. V kapitolách 4.1 – 4.4 sa budú tieto výrazy používať v takých zmysloch, ktoré v konečnom dôsledku odmietneme. Budú sa viac či menej odlišovať od významu, ktorý im napokon dáme v kapitole 4.5.

Ako to bolo v prípade singulárnych výrazov, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcich častiach? Vo všeobecnosti platí, že v takých prípadoch bola referentom výrazu zodpovedajúca *extenzia*. Deskripcia rigidne referuje na individuum (prípadne entitu iného druhu), ktoré vyhovuje príslušným deskriptívnym podmienkam; vlastné meno zase rigidne referovalo na individuum, ktoré mu priraduje príslušná jazyková konvencia; a realizácia indexického výrazu zase rigidne referuje na individuum, ktoré v danej situácii najviac vyhovuje charakteru vyjadrenému príslušným indexickým výrazom. Vo všetkých prípadoch ide o individuum, teda *extenziu*.

Vo všeobecnosti teda možno povedať, že výraz je rigidný designátor, ak (i) referuje aspoň v jednom možnom svete a čase, teda aspoň v jednom možnom svete a čase má nejakú *extenziu*, a (ii) v žiadnych dvoch rôznych možných svetoch a/alebo časoch nereferuje na rôzne entity, resp. v žiadnych dvoch rôznych možných svetoch a/alebo časoch nemá rôzne *extenzie*. V prípade všeobecných výrazov by sme azda mohli povedať, že výraz je rigidný designátor, ak (i) aspoň v jednom možnom svete a čase je jeho *extenzia* neprázdna a (ii) v žiadnych dvoch rôznych možných svetoch a/alebo časoch nereferuje na rôzne neprázdne *extenzie*. Výraz „tiger“ bude rigidným designátorom v prípade, že má aspoň v jednom možnom svete a čase neprázdnu *extenziu* a zároveň v žiadnych dvoch rôznych možných svetoch a/alebo časoch nemá rôzne neprázdne *extenzie*. Nazvime tento prístup *extenzionalistickým chápaním rigidnosti všeobecných výrazov*.

Je však okamžite zrejmé, že takto to fungovať nemôže. V literatúre sa možno často stretnúť s požiadavkou, aby vymedzenie pojmu rigidného designátora pre všeobecné výrazy úspešne dokázalo odlíšiť výrazy ako „tiger“ alebo „zlato“ od výrazov ako „starý mládenec“ alebo „zlodej“. Výrazy prvej skupiny sa všeobecne považujú za rigidné designátory, kým výrazy druhej skupiny sa zaraďujú medzi nerigidné designátory. Uvedené kritérium, ktoré sa opiera

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

o pojem extenzie, však rozdiel medzi týmito skupinami výrazov zahladzuje. Je evidentné, že výraz „tiger“ má v rôznych možných svetoch a/alebo časoch rôzne extenzie; sú teda mysliteľné dva možné svety a/alebo časy, v ktorých sa jeho extenzie líšia, a preto by nešlo o rigidný designátor. To isté platí aj o výraze „zlodej“ (a o veľkom množstve ďalších výrazov), takže nemáme efektívny nástroj na odlíšenie rigidných a nerigidných designátorov.

Extenzionálny prístup v sebe okrem toho obsahuje jednu nie celkom pochopiteľnú tézu. Prečo sa v ňom pracuje s *neprázdny*mi extenziami? Určitá paralela so singulárnymi výrazmi, konkrétne so singulárnymi deskripciami by sa zrejme našla. V prípade singulárnych deskripcií musíme eliminovať tie výrazy, ktoré nemajú referenty, pretože takéto výrazy jednoducho nie sú designátormi (napríklad výraz „druhé párne prvočíslo“). V prípade všeobecných výrazov však nastal posun v tom, že namiesto požiadavky, aby výraz na niečo referoval aspoň v jednom možnom svete a čase, sa hovorí o požiadavke, aby aspoň v jednom možnom svete a čase mal neprázdnu extenziu. Tento posun nie je celkom primeraný, lebo na základe analógie nás vedie k záveru, že ak má výraz prázdnu extenziu, tak na nič nereferuje. Lenže evidentne je rozdiel v tom, že výraz má prázdnu extenziu, a v tom, že výraz nemá žiadnu extenziu. V prvom prípade predsa nejakú extenziu má, aj keď je ňou zhodou okolností prázdna množina.⁵ Prázdna množina však je množina, a preto prázdna extenzia je extenzia. Prázdna množina existuje v rovnakom zmysle, v akom existuje ktorákoľvek neprázdna množina. Môžeme na ňu preto referovať rovnako, ako referujeme na neprázdne množiny. Koniec-koncov, keby to tak nebolo, na čo by referoval výraz „prázdna množina“? Ak je to tak, potom s pokojným svedomím môžeme vyhlásiť, že rigidným designátorom bude aj taký výraz, ktorý vo všetkých možných svetoch referuje iba na prázdnu množinu; výraz „prázdna množina“ predsa musí byť rigidný designátor, pretože predpoklad, že v rôznych možných sve-

⁵ V záujme jednoduchosti budem v celej štvrtrej časti ignorovať prípad takých možných svetov a časov, v ktorých nie je extenzia všeobecného výrazu definovaná.

toch a/alebo časoch referuje na rôzne prázdne množiny, nedáva dobrý zmysel. – Ako by sme vôbec mohli obhajovať tézu, že v rôznych možných svetoch a/alebo časoch existujú rôzne prázdne množiny?

Zdá sa teda, že rigidným designátorom by mal byť výraz, ktorý vo všetkých možných svetoch a časoch referuje na tú istú množinu (bez ohľadu na to, či ide o prázdnu alebo neprázdnu množinu). Nerigidným designátorom by mal byť zase taký výraz, ktorý v rôznych možných svetoch a/alebo časoch referuje na rôzne množiny. Podľa tohto chápania by mal byť nerigidným designátorom aj taký výraz, ktorý v niektorých možných svetoch a časoch referuje na tú istú neprázdnu množinu a vo všetkých ostatných zase referuje na prázdnu množinu. Tento posledný druh výrazov nie je analógiou k tým singulárnym výrazom, ktoré v niektorých možných svetoch a časoch referujú na ten istý objekt a v ostatných nereferujú na nič. Správnou analógiou k takýmto singulárnym výrazom by mali byť všeobecné výrazy, ktoré v niektorých možných svetoch a časoch referujú na tú istú extenziu (prázdnu či neprázdnu) a v ostatných možných svetoch nemajú žiadnu extenziu. Zdá sa teda, že korektnějšía formulácia extenzionalistického prístupu k rigidnosti všeobecných výrazov by mala mať nasledujúcu podobu: Všeobecný výraz je rigidný designátor, ak (i) aspoň v jednom možnom svete a čase referuje na nejakú extenziu a (ii) v žiadnych dvoch rôznych možných svetoch a/alebo časoch nereferuje na rôzne extenzie.

Aj keď však urobíme takúto zmenu, podstatný problém zostáva. Nemáme totiž primerané kritérium, ktoré dokáže odlíšiť rigidné a nerigidné všeobecné výrazy.⁶ M. Devitt dokonca zašiel až tak ďaleko, že vyhlásil:

Ak tieto druhové výrazy budeme chápať tak, že designujú svoje extenzie, žiadny z nich nebude rigidný (Devitt [2005: 140]).

⁶ Extenzionalistický prístup je terčom kritiky mnohých autorov; spomeniem len niekoľko z nich: Devitt [2005], Devitt – Sterelny [1999], Gómez-Torrente [2006], LaPorte [2000], Martí [2004], McGinn [1982], Salmon [2005], Soames [2002] atď.

Samozrejme, to nie je pravda. Extenzionalistický prístup nevedie až k takej trivializácii pojmu všeobecného rigidného designátora. Inými slovami, dá sa ukázať, že aj extenzionalistický prístup poskytuje určitú metódu, ako odlíšiť rigidné a nerigidné designátory, no problémom je to, že takáto metóda nie je dostatočne úspešná vo všetkých prípadoch.

Existuje veľká množina všeobecných výrazov, ktoré sú rigidnými designátormi aj podľa extenzionalistického prístupu. Zrejme všetky matematické všeobecné výrazy budú spadať do tejto kategórie, ale ľahko sa dajú vymyslieť aj vhodné príklady nematematických výrazov. Z matematických termínov možno spomenúť napríklad výrazy ako „súčet“, „prvočíslo“, „nepárne číslo“, „byť väčší ako“, „vlastnosti párneho prvočísla“ atď.; tieto výrazy sú rigidnými designátormi práve preto, že ich extenzie sa nemenia v rôznych možných svetoch a/alebo časoch. Pokiaľ ide o nematematické výrazy, stačí vymyslieť také všeobecné výrazy, ktoré majú v každom možnom svete a čase prázdnu extenziu. Napríklad: „človek, ktorý má na jednej ruke päť a súčasne šesť prstov“, „človek, ktorý má súčasne hranatú aj okrúhlu hlavu“, „zlodej, ktorý nikdy nič neukradol“ alebo „ženatý starý mládenec“. Extenzionalistický prístup teda nezlyháva na fundamentálnej úrovni, teda nezlyháva v tom, že úplne trivializuje pojem všeobecného rigidného designátora, no predsa len nedáva adekvátne predikcie, keď sa ho pokúsime aplikovať na ďalšie druhy výrazov.

Okrem toho by niekto azda mohol úspešne obhajovať extenzionalistický prístup v prípade, keby akceptoval dve tézy: (i) tézu, že univerzum jazyka je konštantné pre všetky možné svety a časy; a (ii) tézu, že existujú esenciálne vlastnosti indivídií a že každé individuum existuje dovtedy, dokedy má svoje esenciálne vlastnosti. Prvú tézu nazvime *téza konštantného univerza* a druhú nazvime *téza esencionalizmu*. Ľahko teraz možno vidieť, že ak niekto zastáva obe tézy súčasne a zároveň akceptuje, že vlastnosť *byť tiger* je esenciálna pre indivíduá, ktoré ju skutočne exemplifikujú, tak výraz „tiger“ bude rigidným designátorom. Podľa tézy konštantného univerza totiž existuje to isté univerzum pre všetky možné svety, a preto platí, že ak individuum existuje v jednom možnom svete, musí existovať aj

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

vo všetkých ostatných možných svetoch. Podľa tézy esencializmu existuje individuum dovtedy, dokedy má svoju esenciu. Keďže každé individuum existuje vo všetkých možných svetoch a keďže individuum existuje v prípade, že má svoju konkrétnu esenciu, napríklad vlastnosť *byť tiger*, tak individuum je tigrom vo všetkých možných svetoch za predpokladu, že vôbec je tigrom v niektorom možnom svete. Extenzia výrazu „tiger“ zostáva naprieč možnými svetmi tá istá, a preto ide o rigidný designátor podľa kritérií stanovených extenzionalistickým prístupom. Podobná úvaha ukáže, že výraz „zlodej“ nie je rigidným designátorom za predpokladu, že vlastnosť *byť zlodej* nie je esenciálna pre individua, ktoré ju zhodou okolností majú. V dvoch rôznych svetoch totiž môže existovať to isté individuum, ktoré v jednom z nich je zlodejom, no v druhom z nich zlodejom nie je.

Hoci sa extenzionalistický prístup dá takto obhajovať, neprekvapí, že to sotva niekto robí. Vedie totiž k dôsledku, že každý tiger existuje nevyhnutne a navyše existuje nevyhnutne ako tiger. Niečo podobné platí o všetkých objektoch, ktoré sa nachádzajú v extenziách všeobecných rigidných designátorov. Sotva bude teda existovať filozof, ktorý zastáva tézu konštantného univerza a zároveň aj tézu esencializmu. Zdá sa mi, že filozofi majú vo všeobecnosti sklon akceptovať skôr tézu esencializmu a zavrhnúť tézu konštantného univerza než naopak.

4.2 Intenzionalistická teória

Zdá sa, že všeobecné výrazy predstavujú najproblematickejší druh výrazov, o ktorých sa dá uvažovať ako o rigidných designátoroch. Ak sú všeobecné výrazy rigidnými designátormi, tak to bude zrejme v inom zmysle, než to platí v prípade singulárnych výrazov. Na vymedzenie pojmu všeobecného rigidného designátora by sme zrejme nemali využívať pojem extenzie výrazu. Ako by sme prijali stanovisko, že všeobecné výrazy nedesignujú to, čo je ich extenziou, ale skôr to, čo je ich intenziou? Ak všetky neextenzionálne objekty, o ktorých sa môžeme zmieniť pomocou všeobecných výrazov –

vlastnosti, druhy, prirodzené druhy, stavy, látky atď. – zjednodušené budeme reprezentovať ako *intenzie*,⁷ teda funkcie definované na možných svetoch (a časoch), tak vzťah designácie pre všeobecné výrazy môžeme charakterizovať pomocou intenzií. Inými slovami, keďže všeobecné výrazy designujú intenzie (teda vlastnosti, vzťahy, druhy atď.), tak rigidným designátorom bude každý všeobecný výraz, ktorý referuje na tú istú intenziu vo všetkých možných svetoch (resp. taký výraz, ktorý referuje na nejakú intenziu aspoň v jednom možnom svete a zároveň v žiadnej dvojici možných svetov nereferuje na rôzne intenzie). Takúto koncepciu – presnejšie celú rodinu koncepcií – budeme nazývať *intenzionalistická teória*.⁸

Podľa tejto koncepcie výrazy ako „tiger“ či „zlato“ referujú na intenzie. Samozrejme, ide o rigidné designátory, pretože na príslušné intenzie referujú vo všetkých možných svetoch a časoch. Zdá sa však, že do tej istej kategórie výrazov musíme zaradiť aj termíny ako „zlodej“ alebo „starý mládenec“ – tieto výrazy budú rovnako rigidnými designátormi ako výrazy „tiger“ či „zlato“. Výraz „tiger“ referuje na daný druh či vlastnosť v každom možnom svete a čase; niečo podobné platí o výraze „zlodej“. Výraz „tiger“ referuje na in-

⁷ Takto sa aj zvyčajne postupuje; pozri napríklad Mondadori [1978: 37], Martí [2004: 135] a Soames [2002: 277]. Netvrdím, že vlastnosti, vzťahy, druhy atď. sú intenziami, ale iba tvrdím, že ich budeme ako intenzie *reprezentovať*. Pod intenziou budem rozumieť štandardnú funkciu definovanú na možných svetoch; konkrétne v našom prípade pôjde zvyčajne o funkciu z možných svetov do množín individuí. Takéto chápanie dáva dobrý zmysel v prípade výrazov ako „tiger“ alebo „zlodej“, teda počítateľných podstatných mien. Látkové výrazy ako „zlato“ alebo „voda“ však môžu predstavovať komplikáciu; v záujme jednoduchosti však považujeme intenziu, na ktorú sa vzťahuje napríklad výraz „zlato“, za funkciu z možných svetov do množiny atómov zlata, prípadne za funkciu z možných svetov do množiny všetkých vzoriek alebo kúskov zlata.

⁸ Zdá sa, že jedným z prívržencov tejto koncepcie (resp. verzie tejto koncepcie) je H. Putnam; pozri Putnam [1975*b*; 1975*c*]. Vplyvnú teóriu predstavil aj N. Salmon v Salmon [1981] (pozri aj Salmon [2005]). Zo súčasných autorov treba spomenúť LaPorteho stať LaPorte [2000]. Medzi ďalších autorov, ktorí sú ochotní akceptovať nejakú verziu intenzionalistickej teórie (hoci s určitými výhradami) patrí Linsky [2006], Martí [2004] a Soames [2002].

tenziu rovnako ako výraz „zlodej“, ba čo viac, oba výrazy referujú na príslušnú intenziu v každom možnom svete. Sú teda rigidnými designátormi a narážame tak na problém, ktorý sa v tejto súvislosti v literatúre často spomína, teda na problém *trivializovania* pojmu všeobecného rigidného designátora.⁹ Výčitka, ktorú môžeme adresovať intenzionalistickej teórii teda spočíva v tom, že keďže zrejme všetky všeobecné výrazy budú v každom možnom svete a čase referovať na tú istú intenziu, na ktorú referujú v nejakom vybranom možnom svete a čase, tak všetky takéto výrazy budú referovať rigidne, a preto nemá zmysel rozlišovať rigidné a nerigidné designátory v prípade všeobecných výrazov.

Táto námietka je však unáhlená, ako ukazujú viacerí filozofi, keďže aj podľa tohto vymedzenia možno predsa identifikovať takú skupinu všeobecných výrazov, ktoré skutočne budú fungovať ako nerigidné designátory.¹⁰ Môžeme povedať, že výrazy ako „tiger“ alebo „zlodej“ sú síce rigidnými designátormi, ale výrazy ako „Jimov najobľúbenejší manželský stav“ alebo „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ sú zase nerigidné designátory. V každom možnom svete a čase totiž platí, že výrazy „tiger“ a „zlodej“ rigidne referujú na príslušné intenzie – vlastnosti *byť tiger* či druh *tiger*, resp. vlastnosť *byť zlodej* – keďže vzťah medzi týmito výrazmi a danými intenziami je stanovený na základe konvenčného rozhodnutia, takže je vecou *jazykovej konvencie*. Preto sa nemôže stať, aby v nejakom inom možnom svete a/alebo čase výraz „tiger“ – náš výraz „tiger“, ktorý patrí do slovníka nášho jazyka – označoval napríklad vlastnosť *byť zlo-*

⁹ Samozrejme, ďalší problém, ktorí niektorí teoretici považujú za vážny, spočíva v tom, že nerozlíšime výrazy pre prirodzené druhy („tiger“, „zlato“, „voda“, „H₂O“ atď.) od výrazov pre umelé druhy („zlodej“, „starý mládenec“, „pero“, „manžel“ atď.). V ďalšom texte nebudem o tomto probléme obšírnejšie uvažovať, lebo nie je zaujímavý. Požiadavka, aby sa robil rozdiel medzi týmito skupinami výrazov, je skôr ideologická ako filozofická. Konceptia, ktorú napokon predložím, stanovuje netriviálny rozdiel medzi rigidnými a nerigidnými všeobecnými výrazmi, ktorý sa neprekrýva s rozdielom medzi výrazmi pre prirodzené, resp. umelé druhy.

¹⁰ Pozri napríklad LaPorte [2000], McGinn [1982], Salmon [2005].

dej.¹¹ Na druhej strane výraz „Jimov najobľúbenejší manželský stav“ môže v rôznych možných svetoch označovať rôzne manželské stavy, teda intenzie – v tomto svete je to napríklad manželstvo, v inom možnom svete a/alebo čase zase stav staromládenectvo, v ďalšom svete a/alebo čase môže Jim preferovať stav byť rozvedený alebo byť vdovec atď.¹² Výraz „Jimov najobľúbenejší manželský stav“ teda referuje na staromládenectvo nerigidne, kým výraz „starý mládenec“ referuje na tento stav rigidne.¹³

Zdá sa teda, že obvinenie z trivializovania pojmu rigidného designátora nie je namieste. M. Devitt však ukázal, že takýto optimizmus je v skutočnosti prehnaný.¹⁴ Problém trivializovania pojmu rigidného designátora sa dá sformulovať v takej podobe, že bude problematický pre aj uvedenú verziu intenzionalistickej teórie. Devitt sa v tomto duchu kriticky stavia predovšetkým ku koncepcii, ktorú predložil J. LaPorte a ktorú som v stručnosti formuloval.¹⁵ LaPorte takto zamýšľa svojou koncepciou odpovedať (okrem iného) aj na obvinenie z trivializovania pojmu rigidného designátora, ktoré sformulovali S. Schwartz a D. Macbeth.¹⁶ Devitt ukazuje, že neuspel.

Devittova námietka je prostá: Keďže môžeme povedať, že výraz „tiger“ rigidne referuje na druh *tiger*, rovnako môžeme povedať, že výraz „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ rigidne referuje na „druh“

¹¹ Samozrejme, že uvažujeme o jazykovom výraze „tiger“, nie o semivýraze „tiger“, a preto zmena významu nie je možná.

¹² Zjednodušene predpokladám, že aj staromládenectvo atď. sú manželské stavy, hoci to nemusí byť celkom v zhode s našimi intuíciami.

¹³ J. LaPorte uvádza ako príklad výrazy „včela (medonosná)“, ktorý rigidne referuje na určitý živočíšny druh, a „druh hmyzu, ktorý sa bežne chová pre med“, ktorý na ten istý druh referuje nerigidne napríklad v našom možnom svete, no v inom možnom svete môže referovať na iný druh hmyzu; pozri LaPorte [2000: 296].

¹⁴ Pozri Devitt [2005].

¹⁵ Pozri LaPorte [2000].

¹⁶ Pozri Schwartz [1980] a Macbeth [1995].

mačkovitá šelma žijúca v Ázii, teda na určitú intenziu. To znamená, že výraz „*mačkovitá šelma žijúca v Ázii*“ nebude nerigidne referovať na rôzne množiny individuí v závislosti od možného sveta a času, ale bude v každom možnom svete a čase referovať na spomenutý špecifický „druh“; bude teda rigidným designátorom. Takto sa ukazuje, že hoci sme problém trivializovania pojmu všeobecného rigidného designátora vyhodili dverami, vracia sa oknom; ide totiž o dôslednú analógiu s výrazom „tiger“. Podľa väčšiny štandardných sémantických koncepcií výrazy ako „tiger“ vyjadrujú určitú vlastnosť a referujú na extenziu vlastnosti v danom možnom svete a čase. Ak je to tak, potom aj výrazy ako „*mačkovitá šelma žijúca v Ázii*“ by mali vyjadrovať určitú vlastnosť a referovať na jej extenziu v danom možnom svete a čase. Keď však povieme, že výraz „tiger“ bude referovať na to, čo podľa väčšiny štandardných teórií vyjadruje, teda na intenziu či vlastnosť, rovnaký krok by sme mali dôsledne urobiť aj v prípade výrazu „*mačkovitá šelma žijúca v Ázii*“. Preto aj tento výraz bude rigidne referovať na „druh“ *mačkovitá šelma žijúca v Ázii*, keďže výraz „tiger“ má rigidne referovať na druh *tiger*.

Na túto námietku LaPorte nedal uspokojivú odpoveď.¹⁷ Prichádza totiž s mimoriadne podozrivou metafyzickou tézou, podľa ktorej bežné vlastnosti alebo druhy, ako je napríklad druh *tiger*, by sa mali odlíšiť od nezvyčajných vlastností a druhov, ako je napríklad „druh“ *mačkovitá šelma žijúca v Ázii*.¹⁸ Nedal však uspokojivú odpoveď na otázky typu: Na základe akého kritéria máme odlíšiť bežné a nezvyčajné vlastnosti a druhy? Keby sa aj takéto kritérium nejako našlo, skutočne by rozdiel medzi bežnými a nezvyčajnými vlastnosťami či druhmi mohol nejako zabezpečiť, aby výrazy ako „*mačkovitá šelma žijúca v Ázii*“ nereferovali rigidne na „druhy“ ako *mačkovitá šelma žijúca v Ázii*? Na tieto a podobné otázky nemá LaPorte odpoveď a ani ju nemôže mať, pretože nedocenil to, čo leží v jadre Devittovej námietky – totiž fakt, že keď chceme urobiť určitú zme-

¹⁷ Túto námietku LaPortemu adresoval Devitt ako anonymný posudzovateľ state, v ktorej LaPorte formuluje svoju koncepciu.

¹⁸ Pozri LaPorte [2000: 300 – 302].

nu pri jednom výraze, mali by sme tú istú zmenu aplikovať aj na všetky ostatné výrazy toho istého druhu. Stručne povedané, nevedomil si, že ak má výraz „tiger“ referovať na druh *tiger*, tak aj výraz „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ by mal referovať na to, čo podľa iných koncepcií vyjadruje.

Poučenie z Devittovho argumentu je zrejmé: Keďže každý všeobecný výraz je rigidným designátorom, tak samotné rozlíšenie rigidných a nerigidných designátorov je prázdne.¹⁹ Prv, než sa pokúsime otupiť ostrie Devittovej argumentácie novou verziou intenzionalistickej teórie, pristavíme sa pri dvoch ďalších koncepciách, z ktorých prvá je chybná z rovnakého dôvodu ako pôvodné intenzionalistické chápanie a druhá je viac-menej neúspešným pokusom napraviť chyby prvej koncepcie.

4.3 Esencialistická teória

Dôsledkom intenzionalistickej teórie je to, že každý všeobecný výraz je rigidným designátorom, pretože každý všeobecný výraz referuje na nejakú intenziu. O určité zúženie takej širokej aplikácie pojmu rigidného designátora na všeobecné výrazy sa pokúša tzv. *esencialistický prístup*.²⁰ Základná téza znie, že všeobecný výraz je rigidným designátorom vtedy, keď designuje nejakú esenciálnu vlastnosť. Vo všeobecnosti sa za esenciálnu vlastnosť považuje taká vlastnosť, ktorú objekt nemôže nemať;²¹ to znamená, že ak objekt

¹⁹ Takýto záver obhajuje v iných súvislostiach aj P. Tichý; pozri Tichý [1994].

²⁰ Esencialistický prístup je pomerne populárny. Medzi jeho najnovších obhajcov patria Devitt – Sterelny [1999], Devitt [2005], Gómez-Torrente [2006]. Naopak, kritiku si vyslúžil od autorov prác Martí [2004] alebo Soames [2002].

²¹ Táto charakteristika sa nevzťahuje na vlastnosti, ktoré P. Cmorej nazýva *častočne esenciálnymi vlastnosťami* alebo *empirickými esenciálnymi vlastnosťami*; pozri Cmorej [2001b, 2001c]. Príkladom častočne esenciálne vlastnosti je vlastnosť vyjadrená výrazom „ $(\lambda x)(x = \text{Sokrates} \vee x \text{ je filozof})$ “ – pre Sokrata je nevyhnutné, že má túto vlastnosť, ale pre individúa odlišné od Sokrata

esenciálnu vlastnosť stratí, prestane existovať. Ak výrazy designujúce esenciálne vlastnosti budeme nazývať *esenciálne predikáty*, môžeme povedať, že všeobecný výraz je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď je esenciálnym predikátom, a všeobecný výraz je nerigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď nie je esenciálnym predikátom.²² S. Soames definoval esenciálny predikát nasledujúcim spôsobom:

Predikát P je esenciálny vtedy a len vtedy, keď pre všetky možné svety w a objekty o platí, že ak sa P aplikuje na o vzhľadom na w , tak sa P aplikuje na o vo všetkých možných svetoch, v ktorých o existuje (Soames [2002: 251]).²³

Je zrejmé, že esenciálny predikát P sa na konkrétny predmet o nevzťahuje v určitom možnom svete w (a čase t) iba v prípade, že buď (i) P sa nevzťahuje na o v žiadnom možnom svete a čase, alebo (ii) o neexistuje vo w (a t).

Esencialistický prístup ponúka relatívne spoľahlivý nástroj na odlíšenie rigidne referujúcich všeobecných výrazov, ako sú výrazy „tiger“, „voda“ alebo „smrek“, od nerigidných všeobecných výrazov, ako sú „starý mládenec“, „zlodej“ alebo „Jimova najobľúbenejšia farba“. Je totiž zrejmé, že pre každé individuum, ktoré je v nejakom možnom svete a čase tigrom, platí, že nech existuje v akom-

zase nie je nevyhnutné, že ju majú; preto je táto vlastnosť pre Sokrata esenciálna (keďže je preňho esenciálna vlastnosť vyjadrená prvou časťou disjunkcie), kým pre ostatné individua bude neesenciálna, pretože prvá časť disjunkcie sa na ne nikdy nebude vzťahovať a druhá časť disjunkcie sa na ne vzťahuje v niektorých možných svetoch a časoch, kým v iných možných svetoch a časoch sa na ne nevzťahuje. O čiastočne esenciálnych vlastnostiach pozri aj Úvod, kapitola 0.3.

²² Výrazy, ktoré sa vzťahujú na čiastočne esenciálne vlastnosti, môžeme považovať buď za nerigidné designátory, alebo za čiastočne rigidné designátory. Obe možnosti sú z určitých dôvodov príťažlivé. Svoje úvahy však zjednoduším tým, že takéto výrazy nebudem zohľadňovať, keďže niektoré veci komplikujú, ale jadro argumentácie nijako zásadne nemenia.

²³ Do Soamesovej definície by sme mohli doplniť zmienku o časovom parametri.

koľvek možnom svete a čase, vždy v ňom existuje iba ako tiger a nijako inak; na druhej strane je takisto zrejmé, že pre každé individuum, ktoré je v nejakom možnom svete a čase starým mládencom, platí, že existuje prinajmenšom jeden možný svet a čas, v ktorom toto individuum existuje aj bez toho, aby bolo starým mládencom.

Za jednu z výhod esencialistickej koncepcie sa považuje skutočnosť, že umožňuje rozlíšiť tzv. *výrazy pre prirodzené druhy* (napríklad počítateľné výrazy ako „tiger“ či „cicavec“ alebo hromadné výrazy ako „zlato“ či „voda“) od *výrazov pre umelé druhy* (napríklad „ceruzka“ alebo „starý mládenec“). Z nejakých dôvodov panuje presvedčenie, že výrazy pre prirodzené druhy by mali byť rigidnými designátormi a výrazy pre umelé druhy zase nerigidnými designátormi.²⁴ Zdá sa, že jediný dobrý dôvod, ktorý možno uviesť v prospech tohto stanoviska, má k dispozícii aristotelovský esencialista. Inými slovami, za týmto rozlíšením, ktoré by malo mať sémantické dôsledky, je metafyzická doktrína o esenciálnosti druhových vlastností. Domnievam sa, že ide o nešťastný pokus zavádzať rozdiely tam, kde nie sú; nebudeme predsa skúmať, akú povahu má označená entita, aby sme zistili, či výraz, ktorý ju označuje, je alebo nie je rigidným designátorom.

Pozrime sa teraz trochu podrobnejšie na niektoré problémy, ktoré so sebou prináša téza, že rigidnými designátormi sú výlučne esenciálne predikáty. Zdá sa, že esencialistický prístup vedie k problematickým predikciám. V kapitole 4.1 sme videli, že extenzionalistická koncepcia musela napokon pripustiť – v rozpore s bežnou predstavou – že rigidnými designátormi sú aj také všeobecné výrazy, ktoré vo všetkých možných svetoch a časoch referujú na prázdnu množinu (pričom tie výrazy, ktoré v niektorých možných svetoch a časoch referujú na tú istú neprázdnu množinu a vo všetkých ostatných zase referujú na prázdnu množinu, budú nerigidnými designátormi). Tento prístup je zrejme nevyhnutný, ak po-

²⁴ Tento názor – navzdory jeho nepochopiteľnosti v rámci *sémantiky* – je značne rozšírený. Jeho radikálnym obhajcom je Schwartz [1980; 2002], ale napríklad aj Cook [1980] a Mondadori [1978].

jem všeobecného rigidného designátora má dávať dobrý zmysel. V prípade esencialistického prístupu je to však inak. Zdá sa totiž, že ak všeobecný výraz má ako svoju extenziu vo všetkých možných svetoch a časoch prázdnu množinu, nemôže byť rigidným designátorom.²⁵ Takýto výraz nemá vo svojej extenzii žiadny objekt, a preto vlastnosť, na ktorú referuje, nie je esenciálna. Stručne povedané, takéto výrazy nie sú esenciálnymi predikátmi. Esencialistická teória teda predikuje, že takéto výrazy nebudú rigidnými designátormi. Je takáto predikcia naozaj v poriadku? A nie je to dôvod na to, aby sme esencialistickú teóriu odmietli? Na prvú otázku odpovedám záporne a na druhú zase kladne. Uvediem dva dôvody.

Po prvé, ak vôbec máme prijať kritérium na klasifikáciu výrazov ako rigidných, resp. nerigidných designátorov, podľa ktorého sa do úvahy berú indivíduá spadajúce do extenzie daného výrazu, tak výrazy, ktoré vo všetkých možných svetoch a časoch majú prázdnu extenziu, by mali byť dokonca paradigmatickými príkladmi rigidných designátorov. Extenzia klasického esenciálneho všeobecného výrazu ako „tiger“ alebo „zlato“ sa mení naprieč možnými svetmi a časmi; požaduje sa iba to, aby určitý objekt, ktorý v niektorom svete spadá do ich extenzie, do nej spadal vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých existuje. Limitným prípadom takéhoto výrazu sú napríklad matematické všeobecné výrazy, ktoré majú v rôznych možných svetoch a časoch tú istú neprázdnu extenziu; napríklad výraz „odmocnina z čísla 4“ má vo všetkých možných svetoch a časoch ako svoju extenziu množinu $\{+2, -2\}$. Pre čísla $+2$ a -2 platí, že vo všetkých možných svetoch a časoch sú odmocninou z čísla 4, a preto výraz „odmocnina z čísla 4“ je esenciálnym predikátom, keďže vyhovuje definícii. Lenže rovnako limitným prípadom je aj taký výraz, ktorého extenzia je vo všetkých možných sve-

²⁵ Tu sa vyžaduje krátky komentár. V kontexte esencialistickej koncepcie nemôžeme hovoriť o tom, že výraz referuje na prázdnu množinu, prípadne na nejakú inú množinu. Podľa tejto koncepcie totiž výrazy referujú na vlastnosti, nie na množiny. Aj napriek tomu však majú tieto výrazy extenzie (len ich extenzie nie sú totožné s ich referentmi). Tento rozdiel však nie je podstatný a nijako neškodí argumentácii, ktorú mienim rozvinúť proti esencialistickej teórii.

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

toch a časoch prázdna. Výraz „kladné prvočíslo väčšie ako 2“ musí byť rigidným designátorom rovnako, ako je ním výraz „odmocnina z čísla 4“. Keby to tak nebolo, mali by sme od obhajcu esencialistickej teórie právom očakávať nejaké vysvetlenie, ktoré nebude *ad hoc* a nebude sa odvolávať iba na to, že ide o výraz, ktorého extenziou je prázdna množina. Inými slovami, ak rigidnými designátormi sú aj niektoré výrazy, ktorých extenzia sa mení naprieč rôznymi možnými svetmi a/alebo časmi, prečo by nimi nemali byť aj výrazy, ktoré majú v rôznych možných svetoch a časoch tú istú extenziu, hoci je prázdna? Som presvedčený, že neexistuje žiadny racionálny dôvod, prečo by sme ich mali vykázať z množiny rigidných designátorov. Ak si niekto myslí opak, musí uviesť presvedčivé zdôvodnenie stanoviska, že výraz „prvočíslo väčšie ako 1“ je rigidným designátorom (jeho extenziou je množina všetkých prvočísel), kým výraz „prvočíslo menšie ako 1“ rigidným designátorom nie je (jeho extenziou je prázdna množina).

Po druhé, predikcia, ktorú testujeme, vedie k neprijateľnému chápaniu takých výrazov, ako sú klasické spojky, napríklad negácia. Pripusťme, že výraz „štvorcový a súčasne okrúhly“ nie je rigidný designátor, pretože má ako svoju extenziu prázdnu množinu vo všetkých možných svetoch a časoch (keďže nie je možné, aby nejaký objekt bol okrúhly a súčasne aj štvorcový). Doplnkom prázdnej množiny je univerzálna množina, teda množina všetkých individií. Do doplnku množiny, ktorá je extenziou výrazu „štvorcový a súčasne okrúhly“, bude teda patriť každé individuum vo všetkých možných svetoch a časoch. Každé individuum v ktoromkoľvek možnom svete má teda vlastnosť *nebyť súčasne štvorcové a okrúhle*, takže výraz „ne-(štvorcový a súčasne okrúhly)“, o ktorom predpokladajme, že designuje túto vlastnosť a má ako extenziu univerzálnu množinu v každom možnom svete a čase, bude rigidným designátorom. Toto riešenie je úplne v zhode s esencialistickou koncepciou. Čo však tento výsledok znamená? V zásade *iba* to, že negácia dokáže zmeniť rigidný designátor na nerigidný a naopak.

Analogicky možno predpokladať, že výrazy „okrúhly“ a „štvorcový“ nie sú rigidnými designátormi, pretože aspoň pre niektoré individiá platí, že vlastnosti *byť okrúhly*, resp. *byť štvorcový* nie sú

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

pre ne esenciálne. Nerigidnými však zostanú aj výrazy, ktoré dostaneme, keď pred ne dáme negáciu: „ne-okrúhly“ a „ne-štvorcový“. V tomto prípade negácia nemá takú schopnosť, ktorú sme jej museli pred chvíľou priznať. Prečo? Nikto nevie. Asi bude najlepšie, keď si nebudeme myslieť, že takúto schopnosť vôbec niekedy mala.

Alebo si vezmeme inú úvahu. Uznajme, že výrazy „ne-okrúhly“ a „ne-štvorcový“ nie sú rigidné designátory. Čo sa však stane, keď ich spojíme disjunkciou? Výraz „ne-okrúhly alebo ne-štvorcový“ už je rigidným designátorom podľa esencialistického chápania! Disjunkcia má schopnosť z dvojice nerigidných designátorov utvárať rigidné designátory. Netreba pripomínať, že túto schopnosť má iba niekedy; výraz „okrúhly alebo štvorcový“ už nebude rigidným designátorom. Podobné príklady sa dajú vymýšľať neobmedzene.

Samozrejme, riešenie tejto tragikomickej situácie máme: Treba sa vzdať esencialistickej tézy, že rigidnými designátormi sú esenciálne všeobecné výrazy, pričom medzi esenciálne všeobecné výrazy sa nezaraďujú výrazy, ktoré nevyhnutne majú ako extenziu prázdnu množinu. Medzi rigidné designátory by sme mali zaradiť aj takéto výrazy. Keďže však vymedzenie pojmu rigidného designátora podstatne záviselo od predmetov patriacich do extenzie výrazov, ktoré sa považovali za rigidné designátory, znamená to, že sa musíme vzdať esencialistickej koncepcie.

4.4 Teória rigidnej aplikácie

Prv, než definitívne zanecháme esencialistickú teóriu jej osudu, mali by sme sa zmieniť o jednej pomerne sofistikovanej verzii tejto koncepcie. Jej motiváciou je jeden nedostatok predchádzajúceho prístupu, ktorý sme akosi „prehliadli“. Keď sa totiž zamyslíme nad esencialistickou koncepciou z kapitoly 4.3, uvedomíme si, že niečo nie je v poriadku (pravda, okrem problémov, ktoré sme už uviedli). Aj keď totiž prijmeme esenciálne predikáty, ešte to nemusí znamenať, že dokážeme aj reálne odlíšiť rigidné všeobecné výrazy od nerigidných všeobecných výrazov. O čo ide? Predpokladáme, že všeobecné výrazy designujú vlastnosti, resp. vzťahy. Esenciálne predikáty de-

signujú esenciálne vlastnosti a neesenciálne predikáty zase neesenciálne vlastnosti. Dôležité však je to, že neesenciálne predikáty – rovnako ako esenciálne predikáty – designujú príslušné vlastnosti vždy a všade, keďže skutočnosť, že neesenciálny predikát „ P_1 “ designuje neesenciálnu vlastnosť *byť* P_1 platí rovnako na základe určitej jazykovej konvencie, ako platí skutočnosť, že esenciálny predikát „ P_2 “ designuje esenciálnu vlastnosť *byť* P_2 . V tejto podobe esencialistická koncepcia nedáva takú odpoveď, akú by sme očakávali. Nestanovuje spoľahlivé kritérium na odlíšenie rigidných a nerigidných designátorov na základe vzťahu designácie; aj rigidné, aj nerigidné designátory designujú vlastnosti (prípadne vzťahy), a to na základe existencie jazykových konvencií. Nevieme, prečo by sme mali rozlišovať rigidné a nerigidné všeobecné výrazy pomocou esenciálnych predikátov, keďže toto rozlíšenie vychádza iba z povahy označených vlastností. Problém, o ktorý tu ide, je totožný s problémom trivializovania pojmu všeobecného rigidného designátora.

M. Devitt pochopil, že kritérium odlíšenia rigidných a nerigidných designátorov v rámci esencialistickej koncepcie musí vyzeráť inak. Rozdiel medzi rigidnými a nerigidnými designátormi spočíva v tom, že ak je výraz rigidným designátorom, aplikuje sa na daný predmet vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých daný predmet existuje; nerigidný designátor je zase výraz, ktorý sa neaplikuje na daný predmet vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých predmet neexistuje. Namiesto vzťahu rigidnej designácie sa hovorí o vzťahu *rigidnej aplikácie* a namiesto rigidných designátorov sa hovorí o *rigidných aplikátoroch*. Definícia znie:

Všeobecný termín „F“ je rigidný aplikátor vtedy a len vtedy, keď preň platí, že ak sa aplikuje na objekt v ktoromkoľvek možnom svete, tak sa na tento predmet aplikuje v každom možnom svete, v ktorom tento predmet existuje (Devitt [2005: 146]).²⁶

Inými slovami ide o to, že hoci rigidné aj nerigidné designátory rovnako referujú na intenzie, dôležité je to, na čo sa aplikujú, teda relevantné sú práve objekty spadajúce do ich extenzií a to, či tie isté

²⁶ Pozri aj Devitt – Sterelny [1999: 85]. Definíciu by sme mohli doplniť o časový parameter.

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

objekty spadajú do extenzie toho istého výrazu vo všetkých možných svetoch a/alebo časoch, alebo či do extenzie príslušného výrazu spadajú rôzne objekty v rôznych možných svetoch a/alebo časoch. Pojem rigidnej designácie môžeme zachovať, no zostáva aj naďalej triviálny, pretože nedokážeme odlíšiť rigidné a nerigidné designátory – všetky výrazy totiž referujú (ak chceme naďalej hovoriť o referencii v ich súvislosti) na tú istú intenziu vo všetkých možných svetoch a časoch. Ak má nejaká klasifikácia zmysel, tak je to práve rozdelenie na rigidné a nerigidné aplikátory naznačeným spôsobom. Tento prístup má nepochybne určitú príťažlivosť.

Prvá vec, ktorú sme si všimli a ktorú by sme mali kriticky preveriť, spočíva v tom, že rigidná aplikácia *nie je* rigidná designácia. V rámci koncepcie rigidnej aplikácie môžeme uznať, že výraz designuje určitú vlastnosť a aplikuje sa na objekty zo svojej extenzie (prípadne na extenziu samu). Znamená to teda, že pojem rigidnej designácie neexistuje alebo nie je zaujímavý? Zrejme platí druhá možnosť, pretože každý výraz – ako sme videli – designuje príslušnú vlastnosť (prípadne vzťah) vo všetkých možných svetoch a časoch, takže pojem rigidnej designácie je triviálny. Devitt teda urobil iba určitú užitočnú modifikáciu, ktorá pramení z toho, že pojem rigidnej designácie nie je v prípade všeobecných výrazov nijako zaujímavý, keďže je triviálny. Je to však skutočne tak? Je pojem rigidnej designácie v prípade všeobecných výrazov naozaj triviálny? Myslím si, že nie je taký a že existuje preň široké uplatnenie, ako sa pokúsim ukázať neskôr. Chcem teraz povedať iba to, že Devittova koncepcia nepredstavuje konkurenčné stanovisko. Prirodzene, môžeme uznať pojem rigidnej aplikácie *popri* pojmu rigidnej designácie, ak si myslíme, že má nejaké opodstatnenie. Nebudem však tvrdiť to, čo Devitt, že pojem rigidnej designácie nie je zaujímavý. Takisto nebudem tvrdiť, že pojem rigidnej aplikácie je sémanticky zaujímavý.

Prejdime teraz k motivácii, ktorá stojí za pojmom rigidnej aplikácie. Devitt tvrdí, že primárna úloha pojmu rigidnosti všeobecných výrazov spočíva v tom, že sa majú

identifikovať výrazy, ktoré nie sú synonymné s deskripciami, a tak sa majú odmietnuť deskriptné teórie významu pre takéto výrazy (Devitt [2005: 144]; kurzíva je Devittova).

Kripke využil pojem rigidnosti (okrem iného) na to, aby odmietol deskriptčné teórie vlastných mien; Kaplan ho zase využil na odmietnutie deskriptčných teórií indexických výrazov. Devitt požaduje, aby taký istý efekt platil aj pri všeobecných termínoch.²⁷ Alternatívne

²⁷ Fakt, že referenty niektorých všeobecných výrazov (napríklad výrazov pre prirodzené druhy) nie sú vymedzené deskriptívne, teda na základe splňania deskriptívnych charakteristík, preukázal H. Putnam pomocou svojich známych myšlienkových experimentov; pozri Putnam [1975c], prípadne Putnam [1993]. Jeden z nich znie: Voda je pre nás látka, ktorá má priehľadnú farbu, nachádza sa v riekach a moriach, má určitú chuť, hasí smäd atď. To všetko sú deskriptívne charakteristiky, ktorých pomocou môžeme (no nie nevyhnutne) u nás na Zemi identifikovať určitú tekutinu ako vodu. Predstavme si však, že na akomsi dvojčati Zeme existuje látka s takými istými charakteristikami, s rovnakým rozšírením a takým istým využitím. My aj obyvatelia dvojčat'a-Zeme označujeme túto látku výrazom „voda“. Lenže kým „naša“ voda má chemické zloženie H_2O , látka na dvojčati-Zeme má oveľa zložitejšie chemické zloženie, ktoré môžeme skrátene označovať ako XYZ. V ničom inom sa tieto látky nelíšia. Podstatné je to, že aj my, aj obyvatelia dvojčat'a-Zeme používame výraz „voda“ na označovanie dvoch rôznych látok, ktoré sú však na fenomenálnej úrovni nerozlíšiteľné. Ak cestovateľ zo Zeme navštívi dvojča-Zem, nespozná žiadny rozdiel a niečo podobné platí o cestovateľovi z dvojčat'a-Zeme. Kľúčové je však to, že keď cestovateľ zo Zeme vysloví náš výraz „voda“ aj na dvojčati-Zeme, nepodarí sa mu vyčleniť látku s chemickým zložením XYZ, ale látku so zložením H_2O . Cestovateľovi z dvojčat'a-Zeme sa zase nepodarí u nás označiť látku so zložením H_2O , ale XYZ. (Je však zrejmé, že si nemusia byť vedomí tejto skutočnosti.) (Inými slovami, hoci obyvatelia Zeme aj dvojčat'a-Zeme používajú rovnaké výrazy „voda“, nejde o *ten istý* výraz. Keď použijeme Cmorejovo rozlíšenie semivýrazov od výrazov, môžeme povedať, že v jazykoch obyvateľov Zeme aj dvojčat'a-Zeme sa vyskytuje ten istý *semivýraz*, no zodpovedajú mu rôzne významy, takže ide o rôzne *výrazy*.) To znamená, že referent daného použitia výrazu „voda“ nie je určený deskriptívne, napríklad pomocou fenomenálnych charakteristík daných látok. Keby to tak bolo, cestovateľ z dvojčat'a-Zeme by u nás identifikoval svojím použitím výrazu „voda“ látku, ktorá je priehľadná, nachádza sa v moriach a riekach, hasí smäd atď., teda látku s tými istými charakteristikami, ktoré má u nás látka XYZ. Tak to však nie je. Jeho výraz „voda“ má za sebou inú históriu, iný komunikačný reťazec, ktorý nie je spojený s komunikačným reťazcom týkajúcim sa nášho výrazu „voda“. Referent výrazu „voda“, ktorý majú vo svojom slovníku obyvatelia dvojčat'a-Zeme, sa nemení ani vo fenomenálne ne-

vou k deskripčnej teórii je tzv. kauzálna teória a Devitt navrhuje verziu kauzálnnej teórie pre všeobecné výrazy.²⁸

odlíšiteľnom prostredí, keďže nie je určený deskriptívnymi charakteristikami. Túto skutočnosť Putnam vystihuje svojou externalistickou tézou, podľa ktorej „významy nie sú v hlave“ (Putnam [1993: 154]). Celá historka sa stane ešte dôveryhodnejšou, keď budeme predpokladať, že ani obyvatelia Zeme, ani obyvatelia dvojčatá-Zeme nemajú dostatočne rozvinutú chemickú teóriu, ktorá by odhalila rozdiel medzi oboma tekutinami na molekulárnej úrovni.

- ²⁸ Pozri najmä Devitt – Sterelny [1999: 88 – 96]. Nebudem ju na tomto mieste rozoberať, pretože presahuje tematicky rámec tejto knihy. Kauzálnu teóriu všeobecných výrazov zrejme ako prvý formuloval Kripke; pozri Kripke [2002], resp. Kripke [1972]. Značne vplyvné sa však stali práce H. Putnama. Prvé náznaky kauzálnnej teórie možno nájsť už v štúdiu Putnam [1975a]. Plnohodnotnú kauzálnu teóriu referencie pre všeobecné výrazy vyjadrujúce fyzikálne veličiny (napríklad „teplota“ alebo „elektrický náboj“) predložil v stati Putnam [1975b], v ktorej ju aj stručne aplikoval na výrazy pre prirodzené druhy. Najkomplexnejší výklad však možno nájsť v stati Putnam [1975c]. Základné tézy Putnamovej teórie sú: Všeobecné výrazy priradujeme vlastnostiam ako ich názvy analogicky, ako vlastné mená priradujeme objektom. Procedúra „pomenovania“ vlastnosti je založená na tom, že máme k dispozícii nejakú vzorku, exemplifikát danej vlastnosti, napríklad kvapku vody alebo nejakého určitého tigra. Potom môžeme napríklad vyhlásiť, že výraz „voda“ sa bude vzťahovať na ktorúkoľvek látku, ktorá je toho istého druhu ako vzorka, ktorú máme pred sebou. Podobne druh *tiger* sme „pomenovali“ výrazom „tiger“ tak, že sme sa rozhodli označovať týmto výrazom ktorékoľvek individuum, ktoré sa podobá nášmu „paradigmatickému“ tigrovi v relevantných ohľadoch. Tieto výrazy sa potom rozširujú pomocou analogického komunikačného reťazca, s akým sa stretávame pri vlastných menách. Samozrejme, nie je potrebné, aby každý člen daného jazykového spoločenstva poznal kritériá aplikácie daného všeobecného výrazu. Podľa Putnama existuje fenomén, ktorý sa nazýva *deľba jazykovej práce*, a ten nám umožňuje spoliehať sa na odborníkov, ktorí tieto kritériá poznajú. Ak neodborník použije výraz „voda“, vyčlení ním určitú látku aj vtedy, keď o nej nevie nič, čo by ju na fenomenálnej úrovni jednoznačne odlíšilo od iných podobných látok. Podstatné je to, že v jazykovej komunite existujú odborníci, ktorí relevantné rozdiely dokážu stanoviť. Podrobnejší výklad Putnamovej koncepcie, spolu s analýzou jeho známych myšlienkových experimentov môže čitateľ nájsť aj v knihe Kamhal [2003].

Devittovu teóriu môžeme považovať za doplnok teórie rigidnej designácie všeobecných výrazov. Nebudem ju teda kritizovať, pretože určité opodstatnenie má. Treba sa však pristaviť pri jednej veci, ktorá súvisí s primárnou funkciou pojmu rigidnej aplikácie, teda s odmietnutím deskriptívnych teórií.

Devitt prirovnáva všeobecné výrazy k vlastným menám a stanovuje pre ne v zásade rovnaký mechanizmus referencie ako pre vlastné mená. Referencia vlastných mien je určená kauzálna a niečo podobné platí aj v prípade tých všeobecných výrazov, ktoré sú rigidnými aplikátormi. Táto vec však nie je taká jasná, ako sa domnieva Devitt. Treba si totiž uvedomiť jednu vec: Kauzálny mechanizmus referencie vlastných mien veľmi tesne súvisí s bezprostrednosťou referencie týchto výrazov. Vlastné mená môžu referovať pomocou kauzálného mechanizmu práve preto, že referujú bezprostredne (v istom sémanticky relevantnom zmysle, o ktorom sme už hovorili).²⁹ Ak teda má platiť analógia medzi vlastnými menami a všeobecnými výrazmi, mali by sme takisto pripustiť, že kauzálny mechanizmus aplikácie všeobecných výrazov súvisí so sémanticky relevantnou bezprostrednosťou: Ako vlastné mená referujú bezprostredne na určité objekty, tak všeobecné výrazy by sa mali aplikovať bezprostredne na isté objekty, ak máme veriť kauzálnemu mechanizmu.

To nedáva celkom dobrý zmysel. Všimnime si, že výraz referuje bezprostredne iba v prípade, že je nedeskriptívny; analogicky by malo platiť, že výraz sa bude aplikovať na niečo bezprostredne iba v prípade, že je nedeskriptívny. S tým by Devitt nepochybne súhlasil, ako naznačuje primárny cieľ, ktorý stanovuje pre pojem rigidnej aplikácie. V prípade všeobecných výrazov si však musíme uvedomiť to, že výraz sa aplikuje na nejaký objekt *práve preto*, že tento objekt má určitú vlastnosť – konkrétne vlastnosť, ktorú tento výraz vyjadruje. To však neznamená nič iné, iba to, že daný výraz zároveň *opisuje* predmety, na ktoré sa aplikuje! V prípade všeobecných výrazov, ktoré sú rigidnými aplikátormi, bude platiť, že sa rigidne apli-

²⁹ Túto problematiku som podrobnejšie rozobral v práci Zouhar [2004a] a v druhej časti tejto knihy.

kujú na predmety, pre ktoré je daná vlastnosť esenciálna. Rigidná aplikácia je rovnako deskriptívna ako nerigidná aplikácia – aj v jednom, aj v druhom prípade sa predmet opisuje ako *exemplifikát* určitej vlastnosti. Na tom nič nezmení ani fakt, že v prípade rigidných aplikátorov je predmet exemplifikátom danej vlastnosti vo všetkých možných svetoch a časoch, v ktorých tento predmet existuje. V tomto ohľade neexistuje žiadny zaujímavý rozdiel medzi rigidnými a nerigidnými aplikátormi. Napríklad výraz „tiger“ (ktorý je podľa Devittových meradiel rigidným aplikátorom) sa aplikuje na príslušné objekty vzhľadom na daný možný svet a čas práve preto, že tieto objekty majú v danom možnom svete a čase vlastnosť *byť tiger*; výraz „zlodej“ (ktorý nie je rigidným aplikátorom podľa tých istých kritérií) sa aplikuje na príslušné objekty vzhľadom na daný možný svet a čas práve preto, že tieto objekty majú v danom možnom svete a čase vlastnosť *byť zlodej*. Postrehli ste nejaký rozdiel, ktorý by odlíšil jeden prípad od druhého? Zrejme nie. Rozdiel sa ukáže v tom, že spojenie „vzhľadom na daný možný svet a čas“ sa v prvom prípade dá nahradiť spojením „vzhľadom na každý možný svet a čas, v ktorom daný objekt existuje“, kým v druhom prípade sa to nedá urobiť. To však nie je rozdiel v povahe aplikácie výrazu na predmety, ale v šírke aplikácie v rámci jednotlivých možných svetov a časov.

Ak je to tak, potom Devittov pojem rigidnej aplikácie nerobí v plnom rozsahu to, čo v konečnom dôsledku mal robiť. Mal odlíšiť množinu výrazov, ktoré sa na objekty vzťahujú vďaka asociovanej deskripcii, od výrazov, ktoré sa na objekty vzťahujú bezprostredne. Je síce pravda, že s rigidnými aplikátormi neasociujeme žiadnu deskripciu, ale na druhej strane spája sa s nimi aj určitá deskriptívna informácia, ktorá pomáha vyčleniť objekty, na ktoré sa daný výraz má aplikovať. Keby som sa mal vyjadriť trochu ironicky, rigidná aplikácia sa ukázala neužitočná v rovnakom zmysle, v akom Devitt ukázal, že neužitočná je rigidná designácia.

4.5 Hierarchická intenzionalistická teória

Vráťme sa k intenzionalistickej koncepcii, pretože zrejme iba v rámci nej existuje spôsob, ako zaviesť netriviálny a teoreticky užitočný pojem všeobecného rigidného designátora. Pripomínam, že hlavný dôvod, prečo sa táto koncepcia nezdala príliš vhodná, spočíval v tom, že sa v nej pojem rigidného designátora značne trivializuje. Hoci je táto námietka vážna a zaujímavá môže byť iba koncepcia, ktorá sa jej dokáže vyhnúť, domnievam sa, že je v silách intenzionalistického chápania eliminovať ju.

Už sme si zvykli na to, že vlastnosti, druhy atď. reprezentujeme ako intenzie. Na to, aby sme dali adekvátnu odpoveď na Devittovu námietku, mali by sme v prvom rade rozlíšiť rôzne typy intenzií a zaviesť určitú hierarchiu. Nech intenzie, ktoré sú funkciami z možných svetov³⁰ do množín individuí, sú *intenziami prvého rádu*. Môžeme potom zaviesť *intenzie druhého rádu* ako funkcie z možných svetov do intenzií prvého rádu, prípadne ako funkcie z možných svetov do množín intenzií prvého rádu.³¹ Analogicky *intenzie tretieho rádu* budú potom funkciami z možných svetov do intenzií druhého rádu, resp. funkciami z možných svetov do množín intenzií

³⁰ Keďže pracujeme aj s časovým parametrom, presnejšie pôjde o funkcie z usporiadaných dvojíc (možný svet, čas).

³¹ Hoci nebudem podrobnejšie rozlišovať intenzie, ktoré sú funkciami z možných svetov (resp. z usporiadaných dvojíc (možný svet, čas)) do *intenzií prvého rádu*, od intenzií, ktoré sú funkciami z možných svetov (resp. z usporiadaných dvojíc (možný svet, čas)) do *množín intenzií prvého rádu*, tento rozdiel je zásadný. Príkladom intenzie prvého druhu môže byť funkcia vyjadrená výrazom „Jimov najobľúbenejší manželský stav“, ktorá danému možnému svetu a času priradzuje takú intenziu, ktorá reprezentuje Jimov najobľúbenejší manželský stav v danom možnom svete a čase. Na druhej strane príkladom intenzie druhého druhu môže byť funkcia vyjadrená výrazom „vlastnosti párneho prvočísla“, ktorá každému možnému svetu a času priradzuje takú množinu intenzií, ktorej prvkami sú vlastnosti (teda intenzie) párneho prvočísla. V texte budem uvažovať o oboch druhoch intenzií bez toho, aby som na to nejako explicitne upozorňoval; domnievam sa však, že čitateľ bude vždy vedieť, o ktorý druh intenzie v tom-ktorom prípade ide. Podobné upozornenie platí aj pre intenzie vyšších rádo-

druhého rádu. V podobnom duchu môžeme pokračovať do nekonečna. Na naše účely však vystačíme iba s intenziami prvého a druhého rádu. Táto hierarchia intenzií predstavuje východisko pri opätovnom zavádzaní rozdielu medzi rigidnými a nerigidnými designátormi.

Pozrime sa na niekoľko príkladov. Predpokladajme, že stavy ako *byť rozvedený*, *byť starý mládenec*, *byť slobodný*, *byť ženatý* reprezentujeme ako intenzie prvého rádu. Výraz „Jimov najobľúbenejší manželský stav“ potom referuje v konkrétnom možnom svete a čase na jeden z týchto stavov (ak na nejaký stav vôbec referuje³²), pretože vyjadruje intenziu druhého rádu *byť Jimov najobľúbenejší manželský stav*. Výraz „Jimov najobľúbenejší manželský stav“ je teda nerigidný designátor a nerigidne designuje takú intenziu prvého rádu, ktorá je hodnotou príslušnej intenzie druhého rádu pre daný možný svet a čas. Podobne výraz „manželský stav“ referuje v konkrétnom možnom svete a čase na určitú množinu manželských stavov (v limitnom prípade referuje na prázdnu množinu), pretože vyjadruje intenziu druhého rádu *manželský stav*. Výraz „manželský stav“ je teda nerigidný designátor a nerigidne designuje takú množinu intenzií prvého rádu, ktorá je hodnotou príslušnej intenzie druhého rádu pre daný možný svet a čas.³³

Na druhej strane výraz „starý mládenec“ vyjadruje intenziu prvého rádu, konkrétne intenziu, ktorá každému možnému svetu (a času) priradzuje ako hodnotu množinu tých indivíduí, ktoré sú

³² Intenzia druhého rádu *byť Jimov obľúbený manželský stav* nemusí byť v niektorom z možných svetov a časov definovaná, takže ide o parciálnu funkciu.

³³ V tomto prípade naozaj ide o nerigidný designátor, pretože príslušná intenzia druhého rádu *manželský stav* priradzuje rôznym možným svetom a časom rôzne množiny intenzií prvého rádu ako jej hodnoty. Dajme tomu, že v našom možnom svete je takouto množinou množina {*byť ženatý*, *byť slobodný*, *byť zasnúbený*, *byť vdovec* atď.}. Predstavme si teraz možný svet, v ktorom sú ľudia nesmrteľní. Potom bude táto intenzia druhého rádu priradzovať tomuto svetu ako svoju hodnotu takú množinu, ktorá nebude obsahovať stavy *byť vdovec* a *byť vdova*. Intenzia *manželský stav* teda nie je konštantná funkcia.

v danom možnom svete a čase starými mládencami. Výraz „starý mládenec“ teda referuje v závislosti od možného sveta a času na nejakú množinu (v limitných prípadoch na prázdnu množinu), pričom v rôznych možných svetoch a/alebo časoch môže ísť o rôzne množiny. Ide teda takisto o nerigidný designátor.

Neplatí teda téza, ktorú zastával napríklad J. LaPorte a ďalší prívrženci intenzionálnej teórie, že výrazy ako „starý mládenec“, „zlodej“ atď. sú rigidnými designátormi, ktoré referujú na príslušné vlastnosti či druhy. Nie. Výraz „starý mládenec“ je nerigidný designátor rovnako, ako ním je výraz „Jimov najobľúbenejší manželský stav“; rozdiel je v tom, že kým prvý výraz nerigidne referuje (v závislosti od možného sveta a času) na extenzionálny objekt, teda množinu indivíduí, tak druhý výraz zase nerigidne referuje (v závislosti od možného sveta a času) na intenzionálny objekt, konkrétne určitú intenziu prvého rádu.

Okrem týchto dvoch výrazov môžeme ďalej uvažovať o výraze „staromládenectvo“. Je zrejmé, že nebude referovať na žiadnu množinu indivíduí, ale skôr bude referovať na intenziu prvého rádu, ktorá možným svetom (a časom) priraduje takéto množiny indivíduí. Navyše zaujímavé je to, že na túto intenziu prvého rádu nebude referovať preto, lebo by vyjadrovala nejakú intenziu druhého rádu. Výraz „staromládenectvo“ sa podobá vlastným menám v tom, že vzťah medzi ním a príslušnou intenziou prvého rádu je bezprostredný v tom zmysle, že je zavedený jazykovou konvenciou. Inými slovami, bezprostredne a konvenčne referuje na to, na čo (v určitom možnom svete a čase) referuje výraz „Jimov najobľúbenejší manželský stav“ vďaka tomu, že daná intenzia prvého rádu je hodnotou intenzie druhého rádu vyjadrenej výrazom „Jimov najobľúbenejší manželský stav“. Výraz „staromládenectvo“ je plnohodnotným rigidným designátorom, a to v rovnakom zmysle, v akom je rigidným designátorom ktoréhoľvek vlastné meno.

Ako je to s výrazom „tiger“? Podľa požiadaviek mnohých filozofov by malo ísť o rigidný designátor. Táto požiadavka je však skôr ideologicky podfarbeným želaním vychádzajúcim z toho, že (druhovú) esenciálne vlastnosti by mali byť v nejakom bližšie nešpecifikovanom zmysle významnejšie než ostatné vlastnosti, a nie dobre

zdôvodneným presvedčením. Teraz môžeme ukázať, že v skutočnosti ide o nerigidný designátor, takže bude patriť medzi výrazy ako „starý mládenec“ alebo „zlodej“. Výraz „tiger“ referuje (v závislosti od možného sveta a času) na množinu individuí a vyjadruje intenziu prvého rádu, ktorá jednotlivým možným svetom a časom priradzuje takéto množiny individuí. Aj keby sme boli presvedčenými (aristotelovskými) esencialistami, naďalej by sme mali výraz „tiger“ považovať za nerigidný designátor.³⁴

Pozrime sa na ďalej na dvojicu príkladov „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ a „druh mačkovitej šelmy žijúcej v Ázii“. Druhý výraz referuje (v závislosti od možného sveta a času) na množiny intenzií prvého rádu: V niektorých možných svetoch referuje napríklad na jednoprvkovú množinu {tiger}, v iných možných svetoch na množinu {lev}, v ďalších na dvojprvkovú množinu {tiger, lev}, v niektorých dokonca na prázdnu množinu atď. Vyjadruje pritom intenziu druhého rádu. Výraz „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ na druhej strane vyjadruje intenziu prvého rádu a referuje na množiny individuí (v závislosti od možného sveta a času), ktoré sú hodnotami týchto intenzií pre jednotlivé možné svety a časy. V jednom možnom svete je referentom výrazu „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ množina tigrov, v inom možnom svete zase množina levov, v ďalšom je to množina tigrov a levov, v niektorých je to prázdna množina atď. V každom prípade je zrejmé, že výrazy ako „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ a „druh mačkovitej šelmy žijúcej v Ázii“ sú nerigidné designátory, hoci ide o nerigidné designátory rôznych typov – prvý výraz nerigidne referuje na množiny individuí, kým druhý zase nerigidne referuje na množiny intenzií prvého rádu.

Dá sa povedať, že výraz „tiger“ má v tomto ohľade bližšie k výrazu „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“ než k výrazu „druh mačkovitej šelmy žijúcej v Ázii“. Stačí, keď si všimneme skutočnosť, že hoci intenziu vyjadrenú výrazom „druh mačkovitej šelmy žijúcej v Ázii“

³⁴ Možno namietať, že výraz „tiger“ sa používa aj na označenie príslušného druhu, teda intenzie prvého rádu, nie iba na označenie množiny tých individuí, ktoré v danom možnom svete a čase spadajú pod daný druh. Onedlho sa budeme touto možnosťou zaoberať podrobnejšie.

dokážeme úspešne a zmysluplne predikovať intenziám (prvého rádu), intenziu vyjadrenú výrazom „tiger“ nedokážeme zmysluplne predikovať žiadnej intenzii, ale iba prvkom extenzie. Tento výraz teda funguje rovnako ako výraz „mačkovitá šelma žijúca v Ázii“. A keďže výraz „tiger“ referuje v rôznych možných svetoch a časoch na rôzne množiny indivíduí, nejde o rigidný designátor.³⁵

Máme teda pomerne jasnú predstavu o tom, ktoré všeobecné výrazy sú rigidnými a ktoré sú nerigidnými designátormi. Ak všeobecný výraz je *menom* intenzie n -tého rádu ($n = 1, 2, \dots$), tak je rigidným designátorom, pretože vzťah medzi daným všeobecným výrazom a príslušnou intenziou je vecou jazykových konvencií, ktoré platia pre všetky možné svety a časy. Rigidným designátorom bude takisto výraz, ktorý referuje na intenziu n -tého rádu vďaka tomu, že v každom možnom svete a čase je táto intenzia hodnotou intenzie rádu $n+1$, ktorú tento výraz vyjadruje. Samozrejme, rigidnými designátormi budú aj také výrazy vyjadrujúce intenzie prvého rádu, ktorých extenzie sa nemenia naprieč možnými svetmi a časmi, teda vyjadrujú konštantné intenzie prvého rádu. Príklady ľahko nájdeme v matematike. Výrazy ako „prvočíslo“ alebo „odmocnina z čísla 4“ sú rigidné práve v tomto zmysle. Ostatné druhy výrazov budú nerigidnými designátormi. Konkrétne to platí pre výrazy, ktoré referujú na množiny indivíduí a vyjadrujú intenzie prvého rádu, ktoré nie sú konštantné (napríklad výrazy „tiger“, „zlodej“, „starý mládenec“); takisto to platí pre výrazy, ktoré vyjadrujú intenzie n -tého rádu ($n = 2, 3, \dots$), ktorých hodnotami sú intenzie rádu $n-1$, resp. množiny intenzií rádu $n-1$, pričom zároveň platí, že aspoň v dvoch v rôznych možných svetoch a časoch sú týmito hodnotami rôzne intenzie, resp. rôzne množiny intenzií.

Tieto závery môžeme formulovať aj pomocou rozlíšenia rigidnosti *de iure* a *de facto*. Keď sme hovorili o singulárnych deskripciách a vlastných menách, rozlíšili sme dva druhy rigidnosti: Vlastné mená sú rigidnými designátormi *de iure* v tom zmysle, že na objekty referujú vďaka existencii určitej jazykovej konvencie; singulárne des-

³⁵ Aristotelovský esencialista však môže pripustiť, že navzdory tomu ide o rigidný aplikátor.

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

kripcie sú zase rigidnými designátormi *de facto* v tom zmysle, že ak na niečo rigidne referujú, tak je to preto, že objekt je referentom tejto deskripcie vo všetkých možných svetoch a/alebo časoch, v ktorých objekt existuje, resp. vo všetkých možných svetoch a/alebo časoch, v ktorých deskripcia na niečo referuje. Ako sme videli, podobný rozdiel existuje aj pri všeobecných výrazoch. V jazyku máme výrazy, ktoré slúžia na bezprostredné a rigidné referovanie na intenzie (resp. množiny intenzií) – ide o rigidné designátory *de iure*; takisto máme výrazy, ktoré na intenzie (resp. množiny intenzií) referujú sprostredkované a rigidne – ide o rigidné designátory *de facto*; máme aj výrazy, ktoré na intenzie (resp. množiny intenzií) referujú sprostredkované a nerigidne.³⁶

Po týchto úvahách môžeme zaviesť vhodné definície. Relevantné pojmy rigidných designátorov pre všeobecné výrazy sa dajú zachytiť v nasledujúcich definíciách:

Definícia 7

Ak všeobecný výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejakú intenziu i n -tého rádu ($n = 1, 2, \dots$), tak v je rigidným designátorom *de iure* vtedy a len vtedy, keď existuje taká jazyková konvencia k , na ktorej základe v referuje na i v každom možnom svete w^* a čase t^* .

Definícia 8

Ak všeobecný výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejakú extenziu e , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká intenzia i , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a jej hodnotou v každom možnom svete w^* a čase t^* je e .

³⁶ Podľa všetkého nemôžu existovať výrazy, ktoré by na intenzie referovali bezprostredne a nerigidne. V druhej časti sme sa zaoberali problémom, či môžu existovať nerigidne referujúce singulárne výrazy, ktoré by boli zároveň bezprostredne referujúcimi výrazmi (ich existenciu obhajuje G. Martí). Odpoveď bola záporná. Niečo podobné platí aj pri všeobecných výrazoch a argumenty sú analogické argumentom proti existencii bezprostredne referujúcich nerigidných singulárnych výrazov.

Definícia 9

Ak všeobecný výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejakú intenziu i n -tého rádu ($n = 1, 2, \dots$), resp. na množinu intenzií n -tého rádu m_i , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká intenzia i^* rádu $n+1$, pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a jej hodnotou v každom možnom svete w^* a čase t^* je i , resp. m_i .

Definícia 7 vznikla určitou úpravou z Definície 4 a Definície 8 – 9 vznikli analogickou úpravou z Definície 1*.

4.6 Všeobecné rigidné designátory, *de dicto* a *de re*

Rozdiel medzi všeobecnými výrazmi, ktoré sú rigidnými designátormi *de iure*, a všeobecnými výrazmi, ktoré sú rigidnými designátormi *de facto*, sa dá formulovať aj pomocou známeho rozlíšenia supozícií *de dicto* a *de re*.³⁷ Dá sa povedať, že ak sa výraz vyskytuje vo výroku v supozícii *de dicto*, tak predikát výroku treba chápať tak, že sa pripisuje tomu, čo výraz v supozícii *de dicto* vyjadruje; ak sa výraz vyskytuje v supozícii *de re*, tak predikát sa dá zmysluplne pripísať tomu, na čo daný výraz v supozícii *de re* referuje, prípadne jednotlivým prvkom extenzie, na ktorú výraz referuje.³⁸ Porovnajme nasledujúce príklady:³⁹

³⁷ Upozornili ma na to Pavel Cmorej a Marie Duží.

³⁸ Táto formulácia je pomerne voľná a využíva terminológiu vyjadrovania a referovania, ktorú používam. Dôslednejšiu formuláciu možno nájsť v stati Tichý [1978a]; pozri aj Tichý [1978b], Duží [2004], Raclavský [2006b].

³⁹ Rozlíšenie *de dicto/de re* má bohatú históriu v rámci logiky a filozofie jazyka. Štandardne sa toto rozlíšenie v literatúre uplatňuje v súvislosti s tzv. propozičnými postojmi, takže sa v podstate stotožňuje s rozlíšením dlhého a krátkeho dosahu v súvislosti s deskripciami (pozri poznámku 65 z druhej časti). Tichého rozlíšenie sa významne odlišuje od tohto štandardného chápania predovšetkým v tom, že o supozícii *de dicto*, resp. supozícii *de re* má zmysel rozlišovať aj v prípade jednoduchých viet. Klasickými textmi, v kto-

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

- (1) Všetci starí mládenci sú plešatí.
- (2) Staromládenectvo je manželský stav.
- (3) *Staromládenectvo je neženatý muž.

Výraz „starí mládenci“ vo vete (1) je použitý v supozícii *de re*. Predikát vety sa dá zmysluplne pripísať prvkom extenzie, na ktorú výraz referuje: Každé individuum z extenzie výrazu „starý mládenec“ v danom možnom svete a čase má vlastnosť *byť plešatý*, resp. množina individuí, ktorá je v danom možnom svete a čase extenziou výrazu „starí mládenci“, je podmnožinou množiny individuí, ktorá je v danom možnom svete a čase extenziou výrazu „plešatí“. Vo vete (2) je zase výraz „staromládenectvo“ použitý v supozícii *de dicto*. Samozrejme, veta dáva dobrý zmysel, pretože predikát vety sa dá zmysluplne pripísať intenziám. Keby sme sa pokúsili použiť výraz „staromládenectvo“ v supozícii *de re*, ako je to napríklad vo vete (3), nedostaneme správne utvorený výraz (čo je naznačené hviezdíčkou na začiatku). Výraz „staromládenectvo“ je rigidný designátor, ktorý bezprostredne referuje na intenziu prvého rádu (ide o rigidný designátor *de iure*). Táto situácia jasne ilustruje skutočnosť, že takéto výrazy sa dajú použiť iba v supozícii *de dicto*, a nie v supozícii *de re*.

Vráťme sa teraz k problému, ktorého som sa letmo dotkol v kapitole 4.5 (poznámka 34). Porovnajme vety

- (4) Každý tiger je dravec.
- (5) Tiger je druh z radu mäsožravcov.

rých sa toto štandardné rozlíšenie zavádza, sú Quine [1939; 1943]. Rozdiel možno stručne charakterizovať pomocou nasledujúceho príkladu:

- (i) Richard Wagner verí, že autor opery *Róbert Diabol* je zlý skladateľ.

Deskripcia „autor opery *Róbert Diabol*“ sa môže vyskytovať v supozícii *de re*, čo sa dá zachytiť transkripciou

- (ii) Autor opery *Róbert Diabol* je taký, že Richard Wagner o ňom verí, že je zlý skladateľ.

Výskyt *de dicto* môžeme zachytiť pôvodnou vetou (i). K problematike rozlíšenia *de dicto/de re* odkazujem aj na iné klasické štúdie Burge [1977], Plantinga [1969] alebo Sosa [1970].

Samozrejme, vlastnosť *byť dravec* môžeme pripisovať individuí, kým vlastnosť *byť druhom z radu mäsožravcov* zase môžeme pripísať iba druhom. Vetu (4) preto môžeme chápať tak, že je pravdivá (v danom možnom svete a čase), ak každý prvok z extenzie výrazu „tiger“ (v danom možnom svete a čase) patrí zároveň do extenzie výrazu „dravec“ (v danom možnom svete a čase). Na druhej strane veta (5) bude pravdivá, ak intenzia (vlastnosť) *byť tigrom* je prvkom množiny intenzií *byť druhom z radu mäsožravcov*.

Teraz možno namietnuť, že výraz „tiger“ sa v jazyku používa prinajmenšom v dvoch významoch: raz ako výraz referujúci (vzhľadom na daný možný svet a čas) na množinu individuí, raz ako výraz referujúci na určitý druh, teda intenziu. V prvom prípade by sme azda mohli pripustiť, že výraz je nerigidným designátorom, keďže v rôznych možných svetoch a/alebo časoch môžu do hry vstupovať rôzne množiny individuí, kým v druhom prípade by sme azda chceli povedať, že ide o rigidný designátor, pretože vo všetkých možných svetoch a časoch výraz „tiger“ bude referovať na ten istý druh. Inými slovami, výraz môže designovať entity rôznych typov, pričom raz je rigidným a inokedy zase nerigidným designátorom. V prvom prípade ide o referenciu v zmysle neempirickej relácie medzi výrazom a tým, čo výraz pomenúva, kým v druhom prípade ide o referenciu ako empirickú reláciu medzi výrazom a tým, čo je v danom možnom svete a čase hodnotou intenzie vyjadrenej daným výrazom.

Táto námietka však v skutočnosti nevzniká, ak zoberieme do úvahy rozlíšenie supozícií *de dicto* a *de re*. Netreba postulovať žiadnu dvojznačnosť výrazu „tiger“. Aj naďalej budeme akceptovať stanovisko, že výraz „tiger“ referuje (vzhľadom na príslušný možný svet a čas) na množinu individuí, takže ide o nerigidný designátor. Predikát vo vete (4) sa zmysluplne pripisuje prvkom toho, na čo výraz „tiger“ referuje v danom možnom svete a čase, teda prvkom určitej množiny, kým vo vete (5) sa predikát zase zmysluplne pripisuje tomu, čo výraz „tiger“ vyjadruje, teda príslušnej intenzii prvého rádu. Samozrejme, na určenie pravdivostnej hodnoty vety (5) nepotrebujeme zobrať do úvahy aktuálnu hodnotu danej intenzie, ale zároveň pri určovaní pravdivostnej hodnoty vety (4) ju musíme

zohľadniť. To však nie je nič iné, iba aplikácia rozlíšenia supozícií *de dicto* a *de re*. Vo vete (4) sa výraz „tiger“ vyskytuje v supozícii *de re*, kým vo vete (5) sa vyskytuje v supozícii *de dicto*. Uvedený problém teda vôbec nevzniká.

To znamená, že nebudeme rozlišovať dva druhy designácie v prípade výrazu „tiger“, pričom jedným by mal byť vzťah medzi výrazom a príslušnou intenziou, konkrétne druhom, a druhým by mal byť zase vzťah medzi výrazom a extenziou (v danom možnom svete a čase) – iba tento druhý vzťah je designáciou (referenciou), kým prvý vzťah je vzťahom iného druhu.⁴⁰

4.7 Náležitosti a nevyhnutnosť

Podľa všetkého sa zdá, že pojem rigidnej designácie má určité uplatnenie pri všeobecných výrazoch. Skepticizmus, s ktorým sa k tomuto pojmu stavala M. Devitt, teda nie je celkom oprávnený. Na druhej strane Devittov pojem rigidnej aplikácie, ktorý sa významne opiera o esenciálne vlastnosti, má určité problémy, týkajúce sa jeho opodstatnenosti a jasnosti. V niektorej z predchádzajúcich kapitol som pripustil, že pojem rigidnej aplikácie môže existovať popri pojme rigidnej designácie, resp. nejde o konkurenčné pojmy, pričom jeden z nich by mal nahrádzať druhý z nich. To, samozrejme, platí v prípade, že podobné klasifikácie výrazov sa rozhodneme robiť tak, že sa odvoláme na rozdiely medzi esenciálnymi a neesenciálnymi vlastnosťami. Náš pojem rigidnej designácie sa neopiera o tento rozdiel a rigidný designátor nie je výraz, ktorý by akokoľvek súvisel s pojmom esenciálnej vlastnosti. Na druhej strane pojem rigidnej aplikácie v Devittovom chápaní pracuje s predstavou, že druho-
vé vlastnosti sú pre individua esenciálne. Naozaj potrebujeme v sémantike a pri klasifikácii výrazov predpokladať druhový (aristotelovský) esencializmus? V tejto kapitole sa pozrieme trochu podrobnejšie na oprávnenosť takéhoto pojmu rigidnej aplikácie.

⁴⁰ Na predchádzajúcich stranách som ho označoval termínom „vyjadrovanie“; niekedy sa používa aj termín „denotácia“.

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

Najprv si však všimnime jeden problém, ktorý – ako sa niekedy tvrdí – si vyžaduje, aby sme druhové vlastnosti chápali ako esenciálne. Zmysluplnosť zavedenia rigidných designátorov v prípade singulárnych výrazov sa niekedy obhajuje tak, že umožňuje identifikovať nevyhnutne pravdivé (resp. nevyhnutne nepravdivé) tvrdenia. Nasledujúci argument sa považuje za platný:

- (6) Mark Twain je Samuel Clemens.
Výrazy „Mark Twain“ a „Samuel Clemens“ sú rigidné designátory.
-

Je nevyhnutné, že Mark Twain je Samuel Clemens.

Argument (6) platí preto, lebo ak sú obe premisy pravdivé, musí byť pravdivý aj záver. Úvaha je celkom jednoduchá: Ak výrazy „Mark Twain“ a „Samuel Clemens“ sú rigidné designátory (podľa druhej premisy), tak vo všetkých možných svetoch a časoch referujú na ten istý objekt. Zároveň platí, že výrok o identite „Mark Twain je Samuel Clemens“ je pravdivý. To znamená, že ak v jednom možnom svete a čase platí, že Mark Twain je Samuel Clemens, tak to musí platiť vo všetkých možných svetoch a časoch, teda nevyhnutne. Záver argumentu tvrdí práve to, že vzťah identity medzi Markom Twainom a Samuelom Clemensom platí vo všetkých možných svetoch a časoch, takže vyplýva z premís. Je síce pravda, že v závere sa objavuje zmienka o nevyhnutnosti, ktorá sa explicitne neuvádza v premisách, je však implicitne obsiahnutá v informácii, že spomínané vlastné mená sú rigidné designátory.

Niečo podobné by malo platiť aj pri všeobecných výrazoch. Pozrime sa na nasledujúci úsudok:

- (7) Každý tiger je cicavec.
Výrazy „tiger“ a „cicavec“ sú rigidné designátory.
-

Je nevyhnutné, že každý tiger je cicavec.

Keď budeme rigidnosť všeobecných výrazov interpretovať v zhode s esencialistickými prístupmi,⁴¹ môžeme argument (7) obmeniť:

⁴¹ Pozri Gómez-Torrente [2006] a Soames [2002: 257]. Gómez-Torrente rozoberá rôzne ďalšie možnosti, ako chápať rigidnosť všeobecných výrazov.

(7*) Každý tiger je cicavec.

Výrazy „tiger“ a „cicavec“ sú esenciálne predikáty/
rigidné aplikátory.

Je nevyhnutné, že každý tiger je cicavec.

Ak urobíme takúto explikáciu pojmu rigidného designátora pre všeobecné výrazy, dostávame argument, ktorý je platný. Samozrejme, aj tu platí, že v premisách je zmienka o nevyhnutnosti obsiahnutá iba implicitne v tom, že výrazy „tiger“ a „cicavec“ sa klasifikujú ako rigidné aplikátory či esenciálne predikáty.

Táto analógia medzi argumentmi, ako sú (7), resp. (7*), a argumentmi, ako je (6), ukazuje, že pojem rigidného designátora má podobné uplatnenia v prípade všeobecných výrazov aj singulárnych výrazov.⁴² Musíme však prijať predpoklad aristotelovského esencIALIZMU, čo nie je také samozrejmé. Výrazy „tiger“ a „cicavec“ sme predsa napokon zaradili medzi nerigidné designátory. Ak je to tak, potom pravdivosť záveru argumentu (7) – ak je vôbec pravdivý – nemôže byť zdôvodnená na základe pravdivosti druhej premisy. Na druhej strane by sme asi sotva popreli, že čokoľvek, čo je tigrom, je aj cicavcom; inými slovami, asi by sme nechceli povedať, že existuje aj taký tiger, ktorý nie je cicavcom. Ak máme preto uznať záver argumentu ako pravdivý, zrejme ho musíme zdôvodniť nejakým iným postupom. Situácia je teda nasledovná: Uznávame, že akékoľvek individuum, ktoré je tigrom, je automaticky aj cicavcom; zároveň však popierame, že výrazy „tiger“ a „cicavec“ sú rigidné designátory, takže ide o nerigidné designátory. Ako potom môžeme obhajovať pravdivosť záveru argumentu (7), keď predsa uznávame, že pravdivosť záveru argumentu (6) je zdôvodnená tým, že výrazy „Mark Twain“ a „Samuel Clemens“ sú rigidnými designátormi, a zároveň argument (7) je vytvorený na základe analógie podľa argumentu (6)?

⁴² Táto analógia nie je dokonalá, pretože výraz „je“ z prvej premisy a záveru argumentu (6) sa interpretuje inak ako výraz „je“ z prvej premisy a záveru argumentu (7), resp. (7*).

Riešenie tejto problematiky je veľmi jednoduché. V prvom rade si musíme uvedomiť jednu skutočnosť, ktorú som už do istej miery naznačil v predchádzajúcom odseku. Medzi niektorými vlastnosťami existujú určité prepojenia v tom zmysle, že individuum, ktoré exemplifikuje jednu vlastnosť, musí zároveň exemplifikovať aj nejakú inú vlastnosť alebo vlastnosti. Individuum, ktoré exemplifikuje vlastnosť *byť tiger*, musí exemplifikovať aj vlastnosť *byť cicavec*. Individuum, ktoré exemplifikuje vlastnosť *byť zlatom*,⁴³ musí zároveň exemplifikovať aj vlastnosť *byť prvkom s atómovým číslom 79*. Na druhej strane individuum, ktoré exemplifikuje vlastnosť *byť tiger*, nemusí exemplifikovať aj vlastnosti ako *byť štvornohý* alebo *mať 250 kilogramov*. Podobne individuum, ktoré exemplifikuje vlastnosť *byť zlatom*, nemusí zároveň exemplifikovať aj vlastnosti ako *byť žltý* alebo *byť používaný na výrobu šperkov*.

Treba si uvedomiť, že tieto príklady ilustrujú existenciu závislosti medzi exemplifikovaním istých vlastností – tieto príklady naznačujú, že ak individuum exemplifikuje jednu vlastnosť, musí exemplifikovať aj určitú inú vlastnosť; v žiadnom prípade však nenaznačujú, že určité individuum musí vôbec exemplifikovať niektorú zo spomínaných vlastností. Ak individuum exemplifikuje vlastnosť *byť tiger*, musí exemplifikovať vlastnosť *byť cicavec*, ale to neznamená, že toto individuum aj musí vlastnosť *byť tiger* naozaj exemplifikovať. Ak ju exemplifikovať nebude, nemusí exemplifikovať ani vlastnosť *byť cicavec*. To však neznamená nič iné, iba istú formu antiesencializmu. Pripúšťa sa tu totiž, že individuum nemusí mať nevyhnutne niektoré také vlastnosti, ktoré sa štandardne považujú za esenciálne. Pozrime sa na zopár príkladov.

Esencialisti tvrdia, že pre určitý kus kovu alebo atóm je podstatné to, že ide napríklad o zlato; tvrdia teda, že pre atóm zlata je esenciálne to, že je zlatom. Naša chemická teória hovorí, že zlato je chemický prvok s atómovým číslom 79. Vezmime si určitý atóm zlata a predstavme si experiment, pri ktorom z tohto atómu odoberieme

⁴³ Takéto individuum môžeme chápať napríklad ako hrudu zlata, prachové zrno zlata, prípadne atóm zlata. Nebudem sa podrobnejšie zaoberať problematikou, čo znamená byť individuum v prípade zlata, vody atď.

jeden protón. Môžeme si takúto situáciu naozaj predstaviť? Samozrejme, že môžeme.⁴⁴ Ide teda o logicky mysliteľnú situáciu, takže je z logického hľadiska možná.⁴⁵ Dostaneme takto atóm, ktorého atómové číslo je 78. Ak platí naša chemická teória, tak musíme priznať, že tento atóm už nebude viac atómom zlata. Naš scenár pracuje s tým, že máme určité individuum, ktoré je zhodou okolností atómom zlata a ktoré sa zmení na inú chemickú látku, pričom zároveň nestráca svoju identitu a naďalej aj existuje. Inými slovami, to isté individuum je v jednej situácii atómom s atómovým číslom 79 a v inej situácii je atómom s atómovým číslom 78; to isté individuum je v jednej situácii atómom zlata a v inej situácii atómom nejakého iného prvku. Tieto a mnohé ďalšie alternatívy sú logicky mysliteľné.⁴⁶

Analogicky si predstavme konkrétne individuum, ktoré je zhodou okolností tigrom. Pripusťme, že byť tigrom znamená mať určitú štruktúru DNA. Samozrejme, vieme si predstaviť, že túto štruktúru zmeníme tak, že sa bude podobáť skôr štruktúre DNA levov alebo veveričiek. Jednotlivé bázy môžeme vzájomne nahrádzať tak, že z pôvodnej štruktúry nezostane nič. Dostaneme individuum, ktoré nemusí pripomínať nič, čo žije, žilo alebo bude žiť v našich podmienkach. Opäť je však podstatné to, že si tieto možnosti predstavujeme tak, že sa týkajú konkrétneho individua, ktoré zhodou okolností exemplifikuje vlastnosť *byť tiger*. Toto individuum môže v

⁴⁴ V tejto situácii sa môžu dostávať do konfliktu logické modalities s vedeckými modalitami a modalitami, s ktorými pracuje zdravý rozum. Domnievam sa, že nasledujúce príklady sú možné prinajmenšom s logického hľadiska, ale možno aj z vedeckého hľadiska. O rozdiely medzi niektorými druhmi modalít pozri Gahér [2003; 2004].

⁴⁵ Možná je zrejme aj z fyzikálneho a chemického hľadiska, ale to nie som kompetentný posúdiť.

⁴⁶ Samozrejme, radikálnejší antiesencialisti ponúkajú ešte oveľa fantastickejšie možnosti. Podľa nich napríklad atóm zlata, o ktorom sme uvažovali, môže byť v inom možnom svete živou bytosťou, planétou, slnečnou sústavou alebo čímkoľvek iným, čím len individuum môže byť. Pozri napríklad Jespersen – Materna [2002]. Jediným limitujúcim faktorom je zachovanie typu entity.

rôznych možných svetoch a časoch exemplifikovať rôzne druhové vlastnosti, a pritom zostať tým istým individuumom.

Tento spôsob uvažovania si nemožno zameniť s nasledujúcou úvahou. Neuvažujeme o tom, že by tiger mohol nebyť tigrom, že by zlato mohlo nebyť zlatom alebo že by človek mohol nebyť človekom. Tiger je iba tiger, zlato je iba zlato a človek je iba človekom. Uvažujeme skôr o tom, že *individuum*, ktoré exemplifikuje vlastnosť *byť tiger* v niektorom možnom svete a čase, nemusí túto vlastnosť exemplifikovať v nejakom inom možnom svete a čase, a predsa bude v tomto svete a čase existovať. Keď sa narodíte ako človek, sotva sa z vás o pár rokov stane veverička. Máte však nekonečne veľa iných možných svetov, v ktorých sa ako človek nenarodíte. Potom máte šancu, že aspoň v niektorých z nich budete aj veveričkou a v iných sa môžete stať ešte niečím oveľa exotickjším.⁴⁷

Tieto úvahy smerujú k jednému filozoficky dôležitému záveru. Prístup, ktorý možno nazvať *extenzionálny (aristotelovský) esencializmus*, ktorý považuje druhové vlastnosti za esenciálne vlastnosti individuí, nie je z logického hľadiska udržateľný,⁴⁸ no treba ho nahradiť iným prístupom, ktorý sa nazýva *intenzionálny esencializmus*.⁴⁹ Extenzionálny esencializmus tohto typu predpokladá, že druhové vlastnosti predmetov sú pre tieto predmety esenciálne a že ich musia mať, ak vôbec majú existovať. Intenzionálny esencializmus zase predpokladá, že existuje závislosť medzi exemplifikovaním vlastností: Individuum, ktoré exemplifikuje vlastnosť *byť tiger*, exemplifikuje aj množstvo iných vlastností, napríklad *byť cicavec*. Inými slovami, *exemplifikát* nejakej vlastnosti musí byť exemplifikátom aj mnohých ďalších vlastností. Keby som to mal trochu zjednodušiť, dalo by sa povedať, že kým podľa extenzionálneho esencializmu tohto typu sú isté vlastnosti podstatné pre *individua*, podľa in-

⁴⁷ Túto myšlienku podrobnejšie rozvíjajú Jespersen a Materna v Jespersen – Materna [2002: 120].

⁴⁸ Netvrdím však, že iné, miernejšie verzie extenzionálneho esencializmu sú takisto neudržateľné.

⁴⁹ S touto terminológiou sa pracuje v stati Jespersen – Materna [2002]. Táto štúdia predstavuje významný príspevok k intenzionálnemu esencializmu.

tenzionálneho esencializmu sú isté vlastnosti podstatné pre *exemplifikáty* vlastností. Samozrejme, exemplifikáty vlastností (prinajmenšom niektorých z nich) *sú* indivíduá, ale zároveň platí, že keby neboli exemplifikátmi daných vlastností, nepožadovalo by sa, aby mali vlastnosti, ktoré by museli mať, keby týmito exemplifikátmi boli.

V rámci Transparentnej intenzionálnej logiky sa pracuje s pojmom *náležitosti* (t. j. *rekvizity*), ktorý stelesňuje podstatu toho, o čom sme doteraz uvažovali. Pojem náležitosti môžeme vymedziť nasledujúcim spôsobom:⁵⁰

Vlastnosť *byť Q* je náležiťou vlastnosti *byť P* vtedy a len vtedy, keď pre ľubovoľné indivídium x , možný svet w a čas t platí, že ak x vo w a t exemplifikuje vlastnosť *byť P*, tak x vo w a t exemplifikuje vlastnosť *byť Q*.⁵¹

Inými slovami, indivídium x nemôže mať vlastnosť *byť P* bez toho, aby malo vlastnosť *byť Q*. V každom možnom svete a čase, v ktorom je určité indivídium tigrom, musí mať jeho DNA určitú štruktúru; v každom možnom svete a čase, v ktorom je toto indivídium tigrom, musí byť aj cicavcom. Vlastnosť *byť cicavcom* je teda náležiťou vlastnosti *byť tigrom*. Formálne môžeme toto vymedzenie vyjadriť výrokom formy (8):

$$(8) \quad (\forall w)(\forall t)(\forall x)(P_{wt}(x) \supset Q_{wt}(x)),$$

⁵⁰ Nie je potrebné na tomto mieste vysvetľovať aparát Transparentnej intenzionálnej logiky. Čitateľ ho môže nájsť v klasickej publikácii Tichý [1988], prípadne v knihe Materna [1998], ale takisto aj v mnohých ďalších štúdiách, ktorých autormi sú predovšetkým P. Cmorej, M. Duží, F. Gahér, B. Jespersen alebo P. Materna.

Pojem náležitosti zaviedol P. Tichý v stati Tichý [1979] v prípade špecifického druhu intenzií, ktoré sa nazývajú „indivíduové roly/úradu“. Tichého formulácia znie: „*Náležiťou úradu je ktorákoľvek taká vlastnosť, že pre ľubovoľný svet w a čas t , ak x obsadzuje tento úrad vo w a t , tak x exemplifikuje túto vlastnosť vo w a t* “ (Tichý [1979: 408]).

⁵¹ Ako je zrejmé z Cmorejovej definície vyplývania medzi vlastnosťami, ktorú som uviedol v Úvode (kapitola 0.3), pojem náležitosti tesne súvisí s vyplývaním medzi vlastnosťami. Jednoducho platí, že ak vlastnosť *byť Q* je náležiťou vlastnosti *byť P*, tak vlastnosť *byť Q* vyplýva z vlastnosti *byť P*.

kde výraz „ $P_{wt}(x)$ “ treba čítať „ x exemplifikuje vlastnosť byť P v možnom svete w a čase t “. Vlastnosť byť *cicavcom* je náležitosťou vlastnosti byť *tigrom*, teda čokoľvek, čo je tigrom, musí byť aj *cicavcom*. Neplatí to však naopak – existujú aj *cicavce*, ktoré nie sú *tigrami*. V prípade vlastností byť *tigrom* a mať *tigriu DNA* je vzťah medzi nimi silnejší v tom zmysle, že čokoľvek, čo je tigrom, má *tigriu DNA*, a zároveň čokoľvek, čo má *tigriu DNA*, je tigrom. Implikáciu z formuly (8) by sme teda mali nahradiť ekvivalenciou:

$$(9) \quad (\forall w)(\forall t)(\forall x)(P_{wt}(x) \equiv Q_{wt}(x)).$$

V takomto prípade povieme, že vlastnosti byť P a byť Q sú vzájomnými náležitosťami. Vlastnosti byť *tigrom* a mať *tigriu DNA* sú vzájomnými náležitosťami v tom zmysle, že ktorékoľvek individuum, ktoré exemplifikuje jednu z nich (v nejakom svete a čase), zároveň exemplifikuje aj druhú z nich (v danom svete a čase) a naopak.

Pojem náležitosti je užitočný pre nás v tom ohľade, že problém, ktorý som sformuloval na začiatku tejto kapitoly, nám dovoľuje riešiť bez toho, aby sme sa museli spoliehať na pojem rigidného designátora. Pripomeňme si, že v argumente (7) sa odvodila nevyhnutnosť toho, že každý tiger je *cicavec*, z toho, že výrazy „tiger“ a „*cicavec*“ sú rigidnými designátormi. Keď zoberieme do úvahy pojem náležitosti, dostaneme nasledujúci argument:

$$(10) \quad \begin{array}{l} \text{Každý tiger je } \textit{cicavec}. \\ \text{Vlastnosť byť } \textit{cicavcom} \text{ je náležitosťou vlastnosti byť } \\ \textit{tigrom}. \end{array}$$

Je nevyhnutné, že tiger je *cicavec*.

Analogicky môžeme odvodiť nevyhnutnosť toho, že každý tiger má *tigriu DNA*, pomocou argumentu:

$$(11) \quad \begin{array}{l} \text{Každý tiger má } \textit{tigriu DNA}. \\ \text{Vlastnosť mať } \textit{tigriu DNA} \text{ je náležitosťou vlastnosti byť } \\ \textit{tigrom}. \end{array}$$

Je nevyhnutné, že každý tiger má *tigriu DNA*.

Keďže vlastnosti byť *tigrom* a mať *tigriu DNA* sú vzájomnými náležitosťami, môžeme druhú premisu aj zosilniť:

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

- (12) Každý tiger má tigriu DNA.
Vlastnosti *byť tigrom* a *mať tigriu DNA* sú vzájomnými
náležitosťami.
-

Je nevyhnutné, že každý tiger má tigriu DNA.

Z premís argumentu (12) vyplýva teda aj záver

- (13) Je nevyhnutné, že každý živočích, ktorý má tigriu DNA, je
tigrom.

Pomocou podobných argumentov sa dá ukázať, že napríklad ve-
ta

- (14) Je nevyhnutné, že zlato je prvok s atómovým číslom 79
je pravdivá, no veta

- (15) Je nevyhnutné, že zlato je žlté
pravdivá nie je. Vlastnosť *byť žltý* nie je náležitosťou vlastnosti *byť
zlatom*, kým vlastnosť *byť prvkom s atómovým číslom 79* je náležitos-
ťou vlastnosti *byť zlatom* (dokonca platí, že posledné dve vlastnosti
sú vzájomnými náležitosťami).

Uvažujem však teraz o iných argumentoch:

- (16) Individuum *a* je tigrom.
Vlastnosť *byť cicavcom* je náležitosťou vlastnosti *byť
tigrom*.
-

Je nevyhnutné, že individuum *a* je cicavcom.

- (17) Individuum *a* je tigrom.
Vlastnosti *byť tigrom* a *mať tigriu DNA* sú vzájomnými
náležitosťami.
-

Je nevyhnutné, že individuum *a* má tigriu DNA.

Argumenty (16) a (17) sú neplatné. Nevyhnutná pravdivosť viet (18)
a (19) sa z daných premís nedá odvodiť:

- (18) Individuum *a* je cicavec.
(19) Individuum *a* má tigriu DNA.

Jednoducho sa to nedá, pretože nevyhnutné spojenie nie je medzi individuum a tým, že exemplifikuje nejakú vlastnosť, ale medzi exemplifikátom nejakej vlastnosti a tým, že exemplifikuje nejakú ďalšiu vlastnosť, resp. medzi exemplifikovaním dvoch vlastností. Aj keď napríklad platí, že vlastnosť *byť cicavcom* je náležitosťou vlastnosti *byť tigrom*, ešte z toho nevyplýva, že individuum, ktoré v určitom možnom svete a čase exemplifikuje vlastnosť *byť tigrom*, bude v každom možnom svete a čase (v ktorom existuje) exemplifikovať vlastnosť *byť cicavcom*. Také niečo platí iba pre tie možné svety a časy, v ktorých exemplifikuje prvú vlastnosť (resp. ktorúkoľvek vlastnosť, ktorej náležitosťou je vlastnosť *byť cicavcom*). Argumenty (16) a (17) by platili iba v tom prípade, keby zároveň platil výrok:

- (20) Vlastnosť *byť tigrom* je náležitosťou vlastnosti *byť totožný s individuum a*.

Keby sme medzi premisy argumentov (16) a (17) doplnili vetu (20), dostali by sme platné argumenty. Žiaľ, výrok (20) nie je pravdivý, a preto sa nedá použiť na zdôvodnenie pravdivosti záverov argumentov (16) a (17).

Táto skutočnosť má značný význam v tom, že esencialistický prístup k rigidnosti všeobecných výrazov stratil jednu z významných opôr. Nemusíme predpokladať, že existuje určitá privilegovaná skupina všeobecných výrazov, ktoré sa od ostatných všeobecných výrazov líšia v tom, že sa vzťahujú na druhové vlastnosti a tie sa považujú za esenciálne vlastnosti. Všetko, na čom záleží, je nevyhnutný vzťah medzi určitými vlastnosťami, aký neexistuje medzi inými vlastnosťami. Ak nevyhnutnosť redukuje na vzťah medzi vlastnosťami, žiadne druhové esenciálne vlastnosti *per se* neexistujú, a preto ani predikáty, ktoré ich vyjadrujú, nebudú esenciálne. Esencialistické prístupy, vrátane Devittovho chápania, ktoré je založené na pojme rigidnej aplikácie, sa musí vrátiť o krok späť a v prvom rade zdôvodniť esenciálnosť druhových vlastností. Kým sa tak nestane, pôjde o nanajvýš podozrivé prístupy.

4.8 Možnosti extenzionálneho esencionalizmu

V predchádzajúcej kapitole som sa prihlásil k intenzionálnemu esencionalizmu, ktorý rozvíjajú P. Tichý, P. Materna a B. Jespersen. Intenzionálny esencionalizmus je príťažlivý predovšetkým tým, že v podstate nepotrebuje predpokladať esenciálne vlastnosti, ale skôr pracuje s predstavou nevyhnutného spojenia medzi vlastnosťami. Značnú výhodu má aj v tom, že umožňuje – prinajmenšom v abstraktnej rovine – odlíšiť individuum a exemplifikát (vlastnosti). Isto, každé individuum exemplifikuje nejakú vlastnosť – dokonca platí, že exemplifikuje nekonečne veľa vlastností.⁵² Lenže okrem esenciálnych vlastností môže ľubovoľnú z nich stratiť a namiesto nej získať nejakú inú vlastnosť. Ak si odmyslíme esenciálne vlastnosti, tak žiadne individuum nie je exemplifikátom ostatných vlastností nevyhnutne. Extenzionálny esencionalizmus môže nadobúdať rôzne podoby v závislosti od toho, ktoré vlastnosti individuí sa budú považovať za esenciálne. Určite by sme mali za esenciálne považovať triviálne vlastnosti individuí, ako sme ich špecifikovali v Úvode. Esenciálnymi vlastnosťami individuí takisto budú aj niektoré vzťažné vlastnosti. Na druhej strane odmietli sme aristotelovský

⁵² Koncepcia intenzionálneho esencionalizmu je založená na pojme náležitosti. Túto teóriu treba odlíšiť od inej teórie, ktorú by sme takisto mohli nazývať „intenzionálny esencionalizmus“, ktorá sa však viac podobá extenzionálnemu esencionalizmu. Aj o intenziách totiž môžeme rozumne tvrdiť, že nejaké vlastnosti majú nevyhnutne a iné len kontingentne. Extenzionálny esencionalizmus pripisuje esenciálne vlastnosti extenziám a tento nový druh intenzionálneho esencionalizmu ich pripisuje intenziám. Napríklad vlastnosti *byť tigrom* môžeme pripísať vlastnosť *byť parciálna*. Má túto vlastnosť iba kontingentne, alebo ju má nevyhnutne? Je zjavné, že ju musí mať nevyhnutne, a preto *byť parciálna* je esenciálnou vlastnosťou vlastnosti *byť tigrom*. Pri intenzionálnom esencionalizme, o ktorom sme hovorili v predchádzajúcej kapitole a budeme hovoriť aj v tejto kapitole, nejde o *takýto* esencionalizmus (hoci aj tento esencionalizmus má rozumný základ a oplatilo by sa ho bližšie preskúmať). Nejde nám o to, ktoré vlastnosti rádu $n+1$ sú esenciálne pre vlastnosti alebo iné intenzie n -tého rádu. Skôr ide o to, ktoré dvojice vlastností či intenzií *musia* byť exemplifikované tým istým individuum, resp. množinou individuí.

esencializmus v tom zmysle, že druhové vlastnosti sú pre individuá esenciálne. V tejto kapitole tieto úvahy dotiahneme do konca a sformulujem miernu verziu extenzionálneho esencializmu, ktorú podľa mňa treba prijať popri intenzionálnom esencializme.⁵³

V prvom rade treba povedať, že táto verzia extenzionálneho esencializmu sa nevyčerpá uznaním triviálnych vlastností ako esenciálnych. Pripomínam, že medzi triviálne vlastnosti patria také vlastnosti, ktoré buď má každý predmet nevyhnutne, alebo ich nevyhnutne nemá žiadny predmet. Peknými príkladmi sú vlastnosti *byť totožný sám so sebou* a *byť netotožný sám so sebou*, ktoré môžeme symbolicky vyjadriť pomocou zápisov:

$$(\lambda x)(x = x), \text{ resp. } (\lambda x)(x \neq x).$$

Prvú vlastnosť má každý predmet bez rozdielu, kým druhú zase nemá žiadny predmet. Najmiernejšia možná verzia extenzionálneho esencializmu by bola taká koncepcia, ktorá by tvrdila, že objekt má nevyhnutne iba triviálne vlastnosti. Túto koncepciu však musí prijať každý, kto chce pracovať s dobrým pojmom individua, pretože keby ju odmietol, nedokázal by ani stanoviť podmienku identity individua.

O niečo silnejšia verzia extenzionálneho esencializmu akceptuje tvrdenie, že pre individuum sú esenciálne niektoré z vlastností, ktoré budeme nazývať *vzťažné*. *Vzťažné vlastnosti* sú vo všeobecnosti vlastnosti formy

$$(\lambda x)(R^2(x, a)),$$

resp. všeobecnejšie

$$(\lambda x)(R^n(x, a_1, \dots, a_{n-1})),$$

kde „ $R^{2''}$ “ je nejaký dvojargumentový predikát, „ $R^{n''}$ “ je nejaký n -argumentový predikát a „ a'' “, „ a_1'' “, ..., „ a_n'' “ sú indivíduové konštanty (v prirodzenom jazyku napríklad vlastné mená). Inými slovami, vzťahnú vlastnosť dostaneme z m -argumentovej relácie tak, že jed-

⁵³ O potrebnosti nejakej verzie extenzionálneho esencializmu ma presvedčil P. Cmorej; pozri napríklad Cmorej [2001c].

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

nu voľnú premennú budeme viazať lambda operátorom a všetky ostatné nahradíme individuovými konštantami. Príkladmi vzťahnej vlastnosti sú napríklad vlastnosti vyjadrené výrazmi

$$(\lambda x)(x = a),$$

$$(\lambda x)(x \text{ je starší ako } a),$$

$$(\lambda x)(x \text{ býva vo vedľajšom dome ako } a),$$

kde „ a “ je individuová konštanta. Tieto vlastnosti môžeme vyjadriť aj slovami (v tomto poradí): *byť totožný s individuumom a , byť starší ako individuum a , bývať vo vedľajšom dome ako individuum a .*⁵⁴

Je zrejmé, že vlastnosť $(\lambda x)(x = a)$ je esenciálna pre objekt a . Ak má objekt a vôbec existovať, musí byť totožný s objektom a . Keby túto vlastnosť nemal, jednoducho by neexistoval. Zároveň však táto vlastnosť nie je triviálna a odlišuje sa od vlastnosti $(\lambda x)(x = x)$, teda vlastnosti *byť totožný sám so sebou*. Kým vlastnosť $(\lambda x)(x = x)$ má každý objekt bez rozdielu – a preto ide o triviálnu (esenciálnu) vlastnosť – vlastnosť $(\lambda x)(x = a)$ má iba objekt a a žiadny iný. Podobne bude esenciálnou vlastnosťou aj vlastnosť

$$(\lambda x)(x = a \vee x = b),$$

kde „ a “ a „ b “ sú individuové konštanty; ide o vlastnosť *byť totožný s individuumom a alebo s individuumom b* . Predmety a a b túto vlastnosť majú nevyhnutne, teda pre ne je (netriviálnou) esenciálnou vlastnosťou, kým pre ostatné objekty esenciálnou vlastnosťou nie je, resp. platí, že túto vlastnosť nebudú mať v žiadnom možnom svete. Preto

⁵⁴ Je zrejmé, že vzťahné vlastnosti môžeme tvoriť aj inak, nielen tak, že za všetky premenné okrem jednej (ktorú budeme viazať lambda operátorom) dosadíme individuové konštanty. Niektoré premenné môžeme napríklad viazať kvantifikátormi alebo iota operátorom. Napríklad vlastnosť *byť starší ako niekto iný* sa dá označiť výrazom formy

$$(\lambda x)((\exists y)(x \neq y \wedge S(x, y))),$$

kde „ $S(x, y)$ “ znamená „ x je starší ako y “ a oborom premennosti premennej y je množina ľudí (podobné obmedzenie oboru premennosti môže platiť aj pri premennej x). Ďakujem P. Cmorejovi za to, že ma upozornil na túto možnosť.

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

môžeme povedať, že pre všetky objekty okrem a a b je zase esenciálnou vlastnosťou vlastnosť

$$(\lambda x)(x \neq a \vee x \neq b).$$

Ide o vlastnosť *byť odlišný od individua a alebo od individua b* .⁵⁵

Extenzionálny esencializmus, ku ktorému sa chcem prihlásiť, tvrdí, že niektoré vzťažné vlastnosti sú esenciálne (a netriviálne) pre objekty, ktoré ich majú. Konkrétne ide o také vzťažné vlastnosti, ktorých označenie obsahuje napríklad meno individua, ktoré ich nevyhnutne exemplifikuje. Platí, že práve pre takéto individuum (ktorého meno sa vyskytuje vo výraze pre danú vlastnosť) je daná vzťažná vlastnosť esenciálna.

Pozrime sa teraz na niektoré ďalšie vzťažné vlastnosti. Ďalšiu skupinu vzťažných vlastností, ktoré budú esenciálnymi vlastnosťami pre svoje exemplifikáty, reprezentuje vlastnosť

$$(\lambda x)(x \text{ je rovnako vysoký ako } a),$$

resp. *byť rovnako vysoký ako individuum a* . Je zrejmé, že objekt a musí byť rovnako vysoký ako objekt a , takže ide o esenciálnu vlastnosť objektu a . Pre žiadny iný objekt však táto vlastnosť nie je esenciálna, pretože výška je kontingentná vlastnosť individuí.⁵⁶ Nech sa však výška objektu a zmení akokoľvek, vždy bude mať tento objekt vlastnosť *byť rovnako vysoký ako individuum a* . Niečo podobné platí o vlastnosti

$$(\lambda x)(x \text{ je rovnako starý ako } a)$$

a mnohých ďalších vlastnostiach – objekt a ich má nevyhnutne, kým ostatné objekty ju zase majú iba kontingentne.

⁵⁵ Je zrejmé, že nejde o triviálnu vlastnosť, pretože existujú práve dva objekty, ktoré ju nemajú. Podobne ani vlastnosť $(\lambda x)(x \neq a)$ nebude triviálna, pretože existuje jeden objekt, ktorý ju nemá, konkrétne objekt a .

⁵⁶ Poznávam, že napríklad vlastnosť *byť vysoký 180 cm* nie je esenciálnou vlastnosťou objektu a , aj keď a je v skutočnosti vysoký 180 cm, takže hoci vlastnosti *byť vysoký 180 cm* a *byť rovnako vysoký ako a* majú v nejakom možnom svete a čase tú istú extenziu, nejde o tú istú vlastnosť.

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

Nie všetky vzťahné vlastnosti však sú esenciálne pre objekty, ktorých meno sa vyskytuje v označení danej vlastnosti. Napríklad vlastnosť

$$(\lambda x)(x \text{ vyšší ako } a)$$

je vzťahnou vlastnosťou, ktorú objekt a nemôže mať, a preto nie je esenciálna pre a . Na druhej strane ostatné indivíduá ju v niektorých možných svetoch a časoch exemplifikujú, v iných zase neexemplifikujú, takže nie je esenciálna ani pre ostatné indivíduá.

Vlastnosti ako *byť rovnako vysoký ako indivíduum a* budem považovať za vlastnosti, ktoré sú esenciálne pre príslušné indivíduum, ale keďže nie sú esenciálne pre mnohé ďalšie indivíduá, patria medzi čiastočne esenciálne vlastnosti. Čiastočne esenciálne vlastnosti sa líšia od rýdzo esenciálnych vlastností v tom, že kým rýdzo esenciálne vlastnosti má nevyhnutne každý objekt, ktorý ich skutočne exemplifikuje, pri čiastočne esenciálnych vlastnostiach to neplatí (pozri Úvod, 0.3).

Vlastnosť $(\lambda x)(x = a)$ je rýdzo esenciálna, kým vlastnosť $(\lambda x)(x \text{ je rovnako vysoký ako } a)$ je čiastočne esenciálna. Každé indivíduum má neobmedzene veľa ako rýdzo esenciálnych, tak aj čiastočne esenciálnych vlastností. Indivíduu a_1 možno pripísať všetky nasledujúce rýdzo esenciálne a čiastočne esenciálne vlastnosti a okrem nich aj mnohé ďalšie:

$$(\lambda x)(x = a_1),$$

$$(\lambda x)(x = a_1 \vee x = a_2),$$

...

$$(\lambda x)(x = a_1 \vee x = a_2 \vee \dots \vee x = a_n),$$

...

$$(\lambda x)(x \text{ je rovnako vysoký ako } a_1),$$

$$(\lambda x)(x \text{ je rovnako vysoký ako } a_1 \vee x \text{ je rovnako vysoký ako } a_2),$$

...

$$(\lambda x)(x \text{ je rovnako vysoký ako } a_1 \vee x \text{ je rovnako vysoký ako } a_2 \vee \dots \vee x \text{ je rovnako vysoký ako } a_n).$$

4. Všeobecné výrazy ako rigidné designátory

Táto verzia extenzionálneho esencionalizmu je pomerne veľkorysá, pretože každému individuu priznáva v podstate nekonečne veľa esenciálnych vlastností. Samozrejme, v inom zmysle je pomerne chudobná, lebo odmieta uznať vlastnosti ako *byť zlatom* alebo *byť tigrom* ako esenciálne. Takéto vlastnosti sú podľa tohto chápania obyčajnými empirickými vlastnosťami, ktoré objekt môže, ale nemusí exemplifikovať v tých možných svetoch a časoch, v ktorých existuje.

Metafyzické stanovisko, ktoré som načrtol, teda v sebe kombinuje na jednej strane intenzionálny esencionalizmus, ktorý sme prijali preto, lebo sme odmietli aristotelovský (teda druhový) esencionalizmus, a na druhej strane umiernenú verziu extenzionálneho esencionalizmu.

5. Záver

Výrazy môžu byť rigidnými designátormi v niektorom z nasledujúcich zmysloch:

- (i) výraz *v* referuje na nejaký objekt *o* v každom možnom svete a čase, pričom *o* existuje v každom možnom svete a čase – keby *o* neexistoval v každom možnom svete a čase, *v* by naň nemohol referovať v každom možnom svete a čase;
- (ii) výraz *v* referuje na nejaký objekt *o* v každom možnom svete a čase, pričom *o* nemusí existovať v každom možnom svete a čase, teda *v* referuje na *o* v danom možnom svete a čase nezávisle od jeho existencie v tomto možnom svete a čase;
- (iii) výraz *v* referuje na nejaký objekt *o* v každom možnom svete a čase, v ktorom *o* existuje, a vo všetkých ostatných možných svetoch a časoch *v* nereferuje na nič;
- (iv) výraz *v* referuje na nejaký objekt *o* v každom možnom svete a čase, v ktorom *v* na niečo vôbec referuje, pričom neexistuje taký možný svet a čas, v ktorom *v* na niečo referuje, ale nereferuje na *o*.

Výrazy, ktoré sú rigidnými designátormi v zmysle (i), referujú na objekty, ktoré existujú nevyhnutne. V tomto zmysle sú rigidnými designátormi napríklad singulárne deskripcie, ktoré referujú na matematické objekty v tom zmysle, že ich opisujú ako exemplifikáty vlastností, ktoré majú na základe matematických faktov. Napríklad výraz „ $2 + 3$ “ referuje na číslo 5 v každom možnom svete, pretože číslo 5 nemôže mať vlastnosť *byť rovný súčtu čísiel 2 a 3*, a zároveň matematický objekt existuje v každom možnom svete a čase bez rozdielu. Na druhej strane číslo 8 má vlastnosť *byť počtom planét slnečnej sústavy* iba zhodou okolností, teda na základe empirických

(nematematických) skutočností, a preto výraz „počet planét slnečnej sústavy“ nie je rigidným designátorom.

Niektoré empirické deskripcie sú rigidnými designátormi v zmysle (iii). Deskripcia referuje na nejaký objekt tak, že ho opisuje. A rigidne referujúca (empirická) deskripcia bude tento objekt opisovať v každom možnom svete, v ktorom bude objekt existovať. Samozrejme, pre nejaký možný svet a/alebo čas môže platiť, že výraz daný objekt neopisuje. To sa môže stať buď preto, lebo hoci daný objekt v tomto svete existuje, neexemplifikuje príslušnú vlastnosť, na ktorú sa deskripcia odvoláva, alebo preto, lebo daný objekt v tomto svete neexistuje. Ak nastane prvá situácia, výraz nie je rigidným designátorom, ak však nastane druhá situácia (a zároveň v žiadnom možnom svete a čase nenastane prvá situácia), je rigidným designátorom v slabšom zmysle zachytenom v bode (iii). V podobnom zmysle rigidne referujú aj niektoré indexické výrazy, konkrétne mám na mysli realizácie jednoduchých indexikálov ako „ja“, „ty“, „teraz“ atď. Rozdiel medzi takýmito realizáciami a deskripciami spočíva v tom, že realizácia indexikálu referuje na príslušný objekt aj v tých možných svetoch a časoch, v ktorých predmet nemá vlastnosť, vďaka ktorej sa stal referentom tejto realizácie v danom kontexte. Pri deskripciách nie je také niečo mysliteľné.

V druhej a tretej časti sa ukázalo, že niektoré empirické deskripcie a zložené demonstratíva síce referujú na to isté individuum v každom možnom svete a čase, v ktorom vôbec na niečo referujú, ale zároveň na toto individuum nereferujú v niektorých možných svetoch a časoch, v ktorých toto individuum existuje. Nespadajú teda do kategórie (iii). Preto som pre ne vytvoril novú kategóriu (iv). Príkladom deskripcie, ktorá referuje na to isté individuum v každom možnom svete a čase, v ktorom vôbec na niečo referuje, ale zároveň daný objekt nie je v niektorých možných svetoch a časoch jej referentom (a vtedy nie je jej referentom nič), je výraz „ten človek, ktorý je totožný s Nixonom a bol zapletený do aféry Watergate“. V niektorých možných svetoch Nixon existuje bez toho, aby sa zúčastnil na tejto politickej afére, a preto nebude referentom tejto deskripcie. Zároveň však je zrejmé, že žiadne iné individuum okrem Nixona nemôže byť jej referentom v žiadnom možnom svete a čase,

pretože iba Nixon má vlastnosť *byť totožný s Nixonom*. V literatúre sa zvyčajne nerozlišuje rigidná referencia v zmysle (iii) a rigidná referencia v zmysle (iv). Zdá sa však, že tu je skutočný vecný rozdiel a naša klasifikácia by to mala zohľadniť. Ak prijmeme niektorú nekaplanovskú teóriu zložených demonstratív, môžeme povedať, že aj zložené demonstratíva budú patriť do kategórie (iv). Výrazy ako „tento človek, ktorý vbehol do banky s maskou na tvári“ sú zložené demonstratíva, ktoré sa však dajú – po vhodných teoretických úpravách – transformovať na deskripcie istého druhu. Pre tieto deskripcie platí, že ak im niečo vyhovuje, tak je to vždy iba ten istý objekt, ale zároveň tento objekt im nebude vyhovovať vo všetkých možných svetoch a časoch.

Rigidnými designátormi v zmysle (ii) sú také výrazy, ktoré referujú na ten istý objekt vo všetkých možných svetoch a časoch, pričom nezáleží na tom, či v danom možnom svete a čase aj tento objekt existuje. Na to, aby také niečo bolo možné, musí byť vzťah medzi výrazom a jeho referentom nezávislý od faktorov, ako sú vlastnosti daného objektu. Keďže tento vzťah existuje vo všetkých možných svetoch a časoch a keďže v týchto možných svetoch a časoch si objekt – takpovediac – postupne vyskúša na vlastnej koži, aké je mať všetky možné vlastnosti (určitého typu), nemôžeme existenciu vzťahu medzi výrazom a jeho referentom podmieňovať tým, že tento objekt má takú a takú vlastnosť. V niektorých možných svetoch ju totiž nemá, ale napriek tomu vzťah medzi výrazom a týmto objektom pretrváva. V takomto zmysle sú rigidnými designátormi vlastné mená. Vlastné meno referuje na ten objekt, ktorý mu bol priradený pri akte krstu, pričom nezáležalo na tom, aké vlastnosti tento objekt má, či nemá. V tomto zmysle je vzťah medzi vlastným menom a jeho referentom (nositeľom) konvenčný. Daná jazyková konvencia existuje nezávisle od toho, ako sa majú veci vo svete, a preto existuje aj bez ohľadu na to, či pomenovaný objekt v danom možnom svete existuje, alebo neexistuje. V podobnom zmysle nemôže referovať žiadny deskriptívny výraz, ani jednoduchý či zložený indexický výraz.

Podobné úvahy sa dajú rozvinúť aj v prípade všeobecných výrazov. Niektoré všeobecné výrazy referujú na dané entity na základe

existencie jazykovej konvencie, teda podobne ako vlastné mená – patria teda do kategórie (iv). Iné všeobecné výrazy zase referujú na také entity, ktoré majú určitú vlastnosť alebo vlastnosti, teda ich daný výraz opisuje. Keďže referenty všeobecných výrazov sme stožtožnili s intenziami (rôžnych rádoř) a keďže každá intenzia existuje vzhľadom na každý možný svet (a čas) – hoci v niektorých možných svetoch a časoch môže byť nedefinovaná – tak všeobecné výrazy tohto druhu budú patriť do kategórie (i).

Na základe týchto skutočností môžeme výrazy klasifikovať nasledujúcim spôsobom:

- rigidné designátory v zmysle (i): niektoré singulárne deskripcie a niektoré všeobecné výrazy;
- rigidné designátory v zmysle (ii): vlastné mená a niektoré všeobecné výrazy;
- rigidné designátory v zmysle (iii): niektoré singulárne deskripcie a jednoduché indexické výrazy;
- rigidné designátory v zmysle (iv): niektoré singulárne deskripcie a zložené indexické výrazy.

Výrazy, ktoré sú rigidnými designátormi v zmysle (ii) sa spôsobom svojho referovania diametrálne odlišujú od výrazov, ktoré sú rigidnými designátormi v zmysle (i), (iii) a (iv). Druhá skupina výrazov patři medzi rigidné designátory v zmysle rigidnosti *de facto*, pretože výraz referuje na určitý objekt (v každom možnom svete a čase, v ktorom vôbec na niečo referuje) práve preto, že tento objekt vyhovuje danému výrazu, resp. spĺňa deskriptívnu podmienku vyjadrenú príslušným výrazom. Výrazy z kategórie (ii) sú zase rigidnými designátormi *de iure*. Vlastné mená a niektoré všeobecné výrazy referujú na svojich nositeľov (individuá, resp. intenzie) vďaka tomu, že existujú také jazykové konvencie, ktoré týmto menám a všeobecným výrazom priradujú príslušné entity ako ich referenty. Tieto jazykové konvencie nie sú dané stavom žiadneho možného sveta, a preto sa vzťah referencie medzi vlastnými menami, resp. niektorými všeobecnými výrazmi, a ich referentmi nemôže relativizovať vzhľadom na možný svet a čas.

Rozdiel medzi rigidnosťou *de facto* a rigidnosťou *de iure* je značne zaujímavý z filozofického pohľadu. Skutočnosť, že výraz je rigidným designátorom *de facto*, v zásade nehovorí nič pozoruhodné o tomto výraze, ale skôr o jeho referente. Táto skutočnosť sa v podstate týka toho, že daný predmet má istú vlastnosť a nemôže túto vlastnosť nemať. Rozdiel medzi rigidnými designátormi *de facto* a nerigidnými designátormi nie je zaujímavý zo sémantického hľadiska, pretože aj rigidné designátory *de facto*, aj nerigidné designátory v zásade referujú rovnakým spôsobom – svoje referenty opisujú ako exemplifikáty určitých vlastností. V prípade rigidných designátorov *de facto* ide zhodou okolností o vlastnosti, bez ktorých daný predmet nemôže existovať, kým v prípade nerigidných designátorov ide o vlastnosti, bez ktorých prežije. To je však informácia o exemplifikáte vlastností, nie o výraze.

Vzťah designácie *de iure* nezávisí od toho, aké vlastnosti označený predmet má alebo nemá. Tento vzťah nezohľadňuje stav sveta, a preto nejde o empirický (alebo matematický atď.) vzťah. Rigidnosť vlastných mien a niektorých všeobecných výrazov je sémantický faktor, na rozdiel od rigidnosti deskripcií, indexických výrazov a niektorých iných všeobecných výrazov. Rigidnosť *de iure* je sémantický pojem, rigidnosť *de facto* sémantický pojem nie je. Fakt, že rigidnosť *de iure* nie je metafyzický pojem, sa dá ilustrovať napríklad tým, že keby individuum, ktoré je referentom vlastného mena, niektoré svoje vlastnosti stratilo a nejaké ďalšie zase získalo, ešte by sa to nijako nedotklo vzťahu medzi menom a týmto predmetom – daná jazyková konvencia existuje nezávisle od toho, aké fakty platia o označených entitách. Ide o sémantický pojem, pretože je iba vecou jazykových konvencií, že vlastné meno referuje na jeden predmet, a nie na nejaký iný objekt.

Takisto sme si uvedomili, že neexistujú nerigidné designátory *de iure*. Každý výraz, ktorý sa vzťahuje na svoj referent *de iure*, teda na základe jazykovej konvencie, ktorá priradzuje tomuto výrazu nositeľa, musí byť rigidným designátorom. Ukázalo sa (kapitola 2.6), že sa jednoducho nedá nájsť nerigidný designátor, ktorý referuje na základe jazykovej konvencie. Keby totiž taký výraz existoval, znamenalo by to, že na základe tej istej jazykovej konvencie referuje

5. Záver

v jednom možnom svete na jeden predmet a v inom možnom svete zase na iný predmet. Také niečo nie je možné (okrem iného aj preto, že je podstatný rozdiel medzi jazykovými výrazmi a tzv. semivýrazmi).

Pojmová sieť, v ktorej rámci sa vyskytuje pojem rigidnosti *de iure*, sa dá vymedziť pojмами ako bezprostrednosť, konvenčnosť alebo arbitrárnosť vzťahu medzi výrazom a označenou entitou. Pojmová sieť, v ktorej rámci sa zase vyskytuje pojem rigidnosti *de facto*, je vymedzená pojмами ako sprostredkovanosť vzťahu medzi výrazom a označenou entitou, resp. závislosť vzťahu medzi výrazom a označenou entitou od faktických (matematických, fyzikálnych atď.) skutočností. Vďaka tomu, že rigidnosť *de iure* je naviazaná na pojem konvenčnosti, ide o sémanticky relevantný pojem. Na rozdiel od rigidnosti *de iure* nie je rigidnosť *de facto* sémanticky relevantným pojmom, keďže je do značnej miery závislá od záležitostí, ktoré v sémantike jazyka nehrajú žiadnu úlohu. Uvažovanie o rigidnosti *de facto* preto zrejme patrí medzi metafyzické témy, ktoré sa niekedy otvárajú v rámci filozofie jazyka.

Definície

Definícia 1

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w^* a čase t^* v referuje na o .

Definícia 1*

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký nevyhnutne existujúci objekt o , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká deskriptívna podmienka p_d , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a v každom možnom svete w^* a čase t^* p_d je splnená iba objektom o .

Definícia 2

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom o existuje, v referuje na o a vo všetkých ostatných možných svetoch a časoch (teda v tých, v ktorých o neexistuje) v nereferuje na nič.

Definícia 2*

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký kontingentne existujúci objekt o , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká deskriptívna podmienka p_d , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom o existuje, p_d je

Definície

splnená iba objektom o a vo všetkých ostatných možných svetoch a časoch (teda v tých, v ktorých o neexistuje) p_d nie je splnená ničím.

Definícia 3

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom v na niečo referuje, referuje iba na o .

Definícia 3*

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký kontingentne existujúci objekt o , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká deskriptívna podmienka p_d , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom p_d je splnená nejakým objektom, je splnená iba objektom o .

Definícia 4

Ak singulárny výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejaký (nevyhnutne alebo kontingentne existujúci) objekt o , tak v je rigidným designátorom *de iure* vtedy a len vtedy, keď existuje taká jazyková konvencia k , na ktorej základe v referuje na o v každom možnom svete w^* a čase t^* a to nezávisle od toho, či o existuje vo w^* a t^* .

Definícia 5

Ak singulárny výraz v z jazyka J je čiastočne deskriptívnym vlastným menom a referuje v možnom svete w a čase t na nejaký objekt o , tak v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď existuje taká jazyková konvencia k a taká deskriptívna podmienka p_d vyjadrená výrazom v , pre ktoré platí, že v každom možnom svete w^* a čase t^* , v ktorom objekt o existuje, p_d je splnená objektom o a zároveň k priraduje výrazu

Definície

v objekt o v každom možnom svete w^{**} a čase t^{**} nezávisle od toho, či o existuje vo w^{**} a t^{**} .

Definícia 6

Ak realizáciou indexického výrazu v z jazyka J hovorca h referuje v kontexte k na objekt o , tak realizácia v je rigidným designátorom vtedy a len vtedy, keď v každom možnom svete w a čase t , v ktorom o existuje, realizácia v referuje na o .

Definícia 7

Ak všeobecný výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejakú intenziu i n -tého rádu ($n = 1, 2, \dots$), tak v je rigidným designátorom *de iure* vtedy a len vtedy, keď existuje taká jazyková konvencia k , na ktorej základe v referuje na i v každom možnom svete w^* a čase t^* .

Definícia 8

Ak všeobecný výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejakú extenziu e , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká intenzia i , pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a jej hodnotou v každom možnom svete w^* a čase t^* je e .

Definícia 9

Ak všeobecný výraz v z jazyka J referuje v možnom svete w a čase t na nejakú intenziu i n -tého rádu ($n = 1, 2, \dots$), resp. na množinu intenzií n -tého rádu m_i , tak v je rigidným designátorom *de facto* vtedy a len vtedy, keď existuje taká intenzia i^* rádu $n+1$, pre ktorú platí, že v ju vyjadruje na základe jazykových konvencií jazyka J a jej hodnotou v každom možnom svete w^* a čase t^* je i , resp. m_i .

Definície

Definícia vyplývania medzi vlastnosťami (podľa P. Cmoreja)

Z vlastnosti P vyplýva vlastnosť Q vtedy a len vtedy, keď platí:
 $(\forall w)(\forall t)(\forall x)(P_{wt}(x) \supset Q_{wt}(x))$.

Definícia náležitosti (rekvizity)

Vlastnosť *byť* Q je náležitosťou vlastnosti *byť* P vtedy a len vtedy, keď pre ľubovoľné individuum x , možný svet w a čas t platí, že ak x vo w a t exemplifikuje vlastnosť *byť* P , tak x vo w a t exemplifikuje vlastnosť *byť* Q .

Definícia esenciálneho predikátu (podľa S. Soamesa)

Predikát P je esenciálny vtedy a len vtedy, keď pre všetky možné svety w a objekty o platí, že ak sa P aplikuje na o vzhľadom na w , tak sa P aplikuje na o vo všetkých možných svetoch, v ktorých o existuje.

Literatúra

- ALMOG, J. (1986): Naming without Necessity. *The Journal of Philosophy* 83, 210 – 242.
- BACH, K. (1987): *Thought and Reference*. Oxford: Clarendon Press.
- BERGER, A. (2002): *Terms and Truth. Reference Direct and Anaphoric*. The MIT Press, Cambridge (Mass.) – London (England).
- BERTOLET, R. (1980): Demonstratives and Intentions. *Philosophical Studies* 38, 75 – 78.
- BORG, E. (2000): Complex Demonstratives. *Philosophical Studies* 97, 229 – 249.
- BRAUN, D. (1994): Structured Character and Complex Demonstratives. *Philosophical Studies* 74, 193 – 219.
- BURGE, T. (1977): Belief De Re. *The Journal of Philosophy* 74, 119 – 138.
- CARR, B. (2004): *Úvod do metafyziky*. Bratislava: Iris. Pôvodné vydanie: *Metaphysics: An Introduction*. London: Macmillan Education Ltd.
- CMOREJ, P. (2001a): *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: Iris.
- CMOREJ, P. (2001b): Esencializmus verzus antiesencializmus. In: Cmorej, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda 2001, 91 – 113. Pôvodné vydanie: *Philosophica* 26, 1988, 163 – 202.
- CMOREJ, P. (2001c): Empirické esenciálne vlastnosti. In: Cmorej, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda 2001, 125 – 148. Pôvodné vydanie: *Organon F* 3, 1996, 239 – 261.
- CMOREJ, P. (2001d): K explikácii pojmu jazykový znak. In: Cmorej, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda 2001, 213 – 229. Pôvodné vydanie: *Jazykovedný časopis* 36, 1985, 150 – 162.
- CMOREJ, P. (2001e): Denotácia a referencia. In: Cmorej, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda 2001, 230 – 244. Pôvodné vydanie: Cmorej, P. (ed.): *K filozofii jazyka, vedy a iným problémom*. Bratislava: Infopress 1998, 7 – 19.

- CMOREJ, P. (2001f): Referencia, identifikácia a intencionálne akty. In: Cmorej, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda 2001, 245 – 263. Pôvodné vydanie: Cmorej, P. (ed.): *Denotácia, referencia a význam*. Bratislava: Infopress 2000, 29 – 45.
- CMOREJ, P. (2001g): Čo označujú jazykové výrazy? In: Cmorej, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda 2001, 264 – 275. Pôvodné vydanie: Buzássyová, K. (ed.): *Človek a jeho jazyk*. Bratislava: Veda 2000, 183 – 193.
- CMOREJ, P. (2003): O utváraní ideálnych vzorov jazykových výrazov. *Organon F* 10, 316 – 327.
- CMOREJ, P. (2005): Semivýrazy a výrazy. In: Sousedík, P. (ed.): *Jazyk, logika, veda*. Praha: Filosofia 2005, 63 – 88.
- CMOREJ, P. (2006a): Holé individúa a predikácia. In: Zouhar, M. (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2006, 137 – 161.
- CMOREJ, P. (2006b): Vlastné mená a aposteriórnosť výrokov o identite. *Organon F* 13, 481 – 494.
- CMOREJ, P. – KAMHAL, D. – ZOUHAR, M. (2005): Vlastné mená, ich sémantika a filozofické problémy (1). *Organon F* 12, 80 – 94.
- COOK, M. (1980): If “Cat” is a Rigid Designator, What Does It Designate? *Philosophical Studies* 37, 61 – 64.
- CORAZZA, E. (2003): Complex Demonstratives *qua* Singular Terms. *Erkenntnis* 59, 263 – 283.
- CORAZZA, E. (2004): *Reflecting the Mind. Indexicality and Quasi-Indexicality*. Oxford: Clarendon Press.
- DAVIDSON, D. (1997): The Logical Form of Action Sentences. In: Ludlow, P. (ed.): *Readings in the Philosophy of Language*. Cambridge (Mass.) – London (England): MIT Press 1997, 217 – 232. Pôvodné vydanie: Rescher, N. (ed.): *The Logic of Decision and Action*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press 1967.
- DEVITT, M. (2004): The Case for Referential Descriptions. In: Reimer, M. – Bezuidenhout, A. (eds): *Descriptions and Beyond*, Oxford: Clarendon Press 2004, 280 – 305.
- DEVITT, M. (2005): Rigid Application. *Philosophical Studies* 125, 136 – 165.

- DEVITT, M. – STERELNY, K. (1999): *Language and Reality. An Introduction to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell Publishers.
- DONNELLAN, K. (1970): Proper Names and Identifying Descriptions. *Synthese* 21, 335 – 358.
- DUŽÍ, M. (2004): Intensional Logic and the Irreducible Contrast between De Dicto and De Re. *ProFil* 5, č. 1, http://profil.muni.cz/01_2004/duzi_de_dicto_de_re.pdf
- DUŽÍ, M. (2006): Anafora a význam. In: Zouhar, M. (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2006, 99 – 136.
- EVANS, G. (1985a): Pronouns, Quantifiers, and Relative Clauses (I). In: Evans, G.: *Collected Papers*. Oxford: Clarendon Press 1985, 76 – 152. Pôvodné vydanie: *The Canadian Journal of Philosophy* 7, 467 – 536.
- EVANS, G. (1985b): Pronouns. In: Evans, G.: *Collected Papers*. Oxford: Clarendon Press 1985, 214 – 248. Pôvodné vydanie: *Linguistic Inquiry* 11, 337 – 362.
- FREGE, G. (1992): O zmysle a denotáte. *Filozofia* 47, 349 – 363.
- FREGE, G. (1996): Myšlienka: logické skúmanie. *Organon F* 3, 262 – 281.
- GAHÉR, F. (1999): Dva druhy indivíduí alebo na čo sa vzťahujú vlastné mená. *Filozofia* 54, 351 – 376.
- GAHÉR, F. (2000): *Stoická sémantika a logika z pohľadu intenzionálnej logiky*. Bratislava: Stimul.
- GAHÉR, F. (2003): Logical, Scientific, and Real Possibility. In: *Possibility and Reality: Metaphysics and Logic*. Frankfurt am Main: Ontos 2003, 169 – 186.
- GAHÉR, F. (2004): Modality a hranice abstrakcie vo filozofii. In: Zouhar, M. (ed.): *Používanie, interpretácia a význam jazykových výrazov*. Bratislava: veda 2004, 67 – 83.
- GEACH, P. (1972): *Logic Matters*. Oxford: Basil Blackwell.
- GÓMEZ-TORRENTE, M. (2006): Rigidity and Essentiality. *Mind* 115, 227 – 259.
- HEIM, I. (1982/1988): *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. New York – London: Garland Publishing.
- HUGHES, Ch. (2004): *Kripke. Names, Necessity, and Identity*. Oxford: Clarendon Press.

- CHASTAIN, C. (1975): Reference and Context. In: Gunderson, K. (ed.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. 7, *Language, Mind, and Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1975, 194 – 269.
- JESHION, R. (2004): Descriptive Descriptive Names. In: Reimer, M. – Bezuidenhout, A. (eds): *Descriptions and Beyond*, Oxford: Clarendon Press 2004, 591 – 612.
- JESPERSEN, B. (2003): Why the Tuple Theory of Structured Propositions Isn't a Theory of Structured Propositions. *Philosophia* 31, 171 – 183.
- JESPERSEN, B. – MATERNA, P. (2002): Are Wooden Tables Necessarily Wooden? *Acta Analytica* 17, 115–150.
- JUBIEN, M. (1993): *Ontology, Modality, and the Fallacy of Reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KAMHAL, D. (2003): *Význam a jazyková prax*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KAMP, H. – REYLE, U. (1993): *From Discourse to Logic*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.
- KAPLAN, D. (1969): Quantifying In. In: Davidson, D. – Hintikka, J. (eds.): *Words and Objections*. Dordrecht: Reidel 1969, 206 – 242.
- KAPLAN, D. (1973): Bob and Carol and Ted and Alice. In: Hintikka, J. – Moravcsik, J. – Suppes, P. (eds.): *Approaches to Natural Language*. Dordrecht – Boston: Reidel 1973, 490 – 518.
- KAPLAN, D. (1975): How to Russell a Frege-Church? *The Journal of Philosophy* 72, 716 – 729.
- KAPLAN, D. (1979): Dthat. In: French, P. – Uehling, T. – Wettstein, H. (eds.): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1979, 383 – 400.
- KAPLAN, D. (1989a): Demonstratives. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press 1989, 482 – 563.
- KAPLAN, D. (1989b): Afterthoughts. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press 1989, 565 – 614.
- KAPLAN, D. (1990): Words. *Proceedings of the Aristotelian Society* 64, 93 – 119.

- KATZ, J. (1979): The Neoclassical Theory of Reference. In: French, P. – Uehling, T. – Wettstein, H. (eds.): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1979, 103 – 124.
- KATZ, J. (1994): Names without Bearers. *The Philosophical Review* 103, 1 – 39.
- KATZ, J. (2001): The End of Millianism: Multiple Bearers, Improper Names, and Compositional Meaning. *The Journal of Philosophy* 98, 137 – 166.
- KING, J. (1999): Are Complex „That“ Phrases Devices of Direct Reference? *Noûs* 33, 155 – 182.
- KING, J. (2001): *Complex Demonstratives: A Quantificational Account*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- KOLÁŘ, P. (1999): *Argumenty filosofické logiky*. Praha: Filosofia.
- KOŤÁTKO, P. (1995): Definite Descriptions: The Nicest Vehicle of Reference I Know. In: Hill, P. – Koťátko, P. (eds.): *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Praha: Filosofia 1995, 184 – 214.
- KOŤÁTKO, P. (1997): Deskripce a reference. *Organon F* 4, 117 – 136.
- KOŤÁTKO, P. (2000): Reference jako komunikativní fenomén. In: Cmorej, P. (ed.): *Denotácia, referencia a význam*. Bratislava: Infopress 2000, 16 – 28.
- KOŤÁTKO, P. (2006): *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofia.
- KRIPKE, S. (1972): Naming and Necessity. In: Davidson, D. – Harman, G. (eds.): *Semantics of Natural Language*. Dordrecht – Boston: Reidel 1972, 253 – 355 a 763 – 769.
- KRIPKE, S. (1973): *Reference and Existence*. The John Locke Lectures. Princeton University.
- KRIPKE, S. (1979): Speaker's Reference and Semantic Reference. In: French, P. – Uehling, T. – Wettstein, H. (eds.): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1979, 6 – 27.
- KRIPKE, S. (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- KRIPKE, S. (1993): Identity and Necessity. In: Moore, A. W. (ed.): *Meaning and Reference*. Oxford: Oxford University Press 1993, 162 –

191. Pôvodné vydanie: Munitz, M. (ed.): *Identity and Individuation*. New York: New York University Press, 1971, 135 – 164.
- KRIPKE, S. (2002): *Pomenovanie a nevyhnutnosť*. Bratislava: Kalligram.
- LAPORTE, J. (2000): Rigidity and Kind. *Philosophical Studies* 97, 293 – 316.
- LEPORE, E. – LUDWIG, K. (2000): 'The Semantics and Pragmatics of Complex Demonstratives', *Mind* 109, 199 – 240.
- LEWIS, D. (1968): Counterpart Theory and Quantified Modal Logic. *Journal of Philosophy* 65, 113 – 126.
- LINSKY, B. (2006): General Terms as Rigid Designators. *Philosophical Studies* 128, 655 – 667.
- MACBETH, D. (1995): Names, Natural Kind Terms, and Rigid Designation. *Philosophical Studies* 79, 259 – 281.
- MARCUS, R. B. (1993): Essential Attribution. In: *Modalities*. New York – Oxford: Oxford University Press 1993, 54 – 70. Pôvodné vydanie: *The Journal of Philosophy* 68, 1971, 187 – 202.
- MARTÍ, G. (2003): The Question of Rigidity in New Theories of Reference. *Noûs* 37, 161 – 179.
- MARTÍ, G. (2004): Rigidity and General Terms. *Proceedings of the Aristotelian Society* 104, 129 – 146.
- MATERNA, P. (1998): *Concepts and Objects*. Acta Philosophica Fennica, Vol. 63, Vantaa: Tummavuoren Kirjapaino oy.
- MCGINN, C. (1982): Rigid Designation and Semantic Value. *The Philosophical Quarterly* 32, 97 – 115.
- MILL, J. S. (1986): *A System of Logic*. London: Longmans.
- MONDADORI, F. (1978): Interpreting Modal Semantics. In: Guenther, F. – Rohrer, C. (eds.): *Studies in Formal Semantics*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co. 1978, 13 – 40.
- NEALE, S. (1990a): *Descriptions*. Cambridge (Mass.) – London (England): MIT Press.
- NEALE, S. (1990b): Descriptive Pronouns and Donkey Anaphora. *The Journal of Philosophy* 87, 113 – 150.
- NEALE, S. (1993): Term Limits. *Philosophical Perspectives* 7, 89 – 124.

- NIEDERLE, R. (2002): Indexické výrazy. *Organon F* 9, 1 – 45; 121 – 156; 239 – 271.
- NIEDERLE, R. (2004): Co jsou indexické výrazy? In: Niederle, R. (ed.): *Potřebuje bůh indexické výrazy?* Brno: Vutium 2004, 4 – 19.
- PENDLEBURY, M. (1990): Why Proper Names are Rigid Designators. *Philosophy and Phenomenological Research* 50, 519 – 536.
- PERRY, J. (2005): Frege o demonstratívach. *Organon F* 12, 407 – 428.
Pôvodné vydanie: Frege on Demonstratives. *The Philosophical Review* 86, 474 – 497.
- PLANTINGA, A. (1969): De Re et De Dicto. *Noûs* 3, 235 – 258.
- PUTNAM, H. (1975a): Is Semantics Possible? In: Putnam, H.: *Mind, Language, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press 1975, 139 – 152. Pôvodné vydanie: Kiefer, H. – Munitz, M. (eds.): *Languages, Belief, and Metaphysics*. New York: State University of New York Press 1970.
- PUTNAM, H. (1975b): Explanation and Reference. In: Putnam, H.: *Mind, Language, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press 1975, 196 – 214. Pôvodné vydanie: Pearce, G. – Maynard, P. (eds.): *Conceptual Change*. Dordrecht: Reidel 1973, 199 – 221.
- PUTNAM, H. (1975c): The Meaning of „Meaning“. In: Putnam, H.: *Mind, Language, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press 1975, 215 – 271. Pôvodné vydanie: Gunderson, K. (ed.): *Language, Mind, and Knowledge. Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Vol. VII*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1975.
- PUTNAM, H. (1993): Meaning and Reference. In: Moore, A. W. (ed.): *Meaning and Reference*. Oxford: Oxford University Press 1993, 150 – 161. Pôvodné vydanie: *The Journal of Philosophy* 70, 1973, 699 – 711.
- QUINE, W. V. O. (1939): Designation and Existence. *The Journal of Philosophy* 36, 701 – 709.
- QUINE, W. V. O. (1943): Notes on Existence and Necessity. *The Journal of Philosophy* 40, 113 – 127.
- RACLAVSKÝ, J. (2005a): Argumenty proti nominální deskripční teorii. *ProFil* 6, č. 1,
http://profil.muni.cz/01_2005/raclavsky_argumenty_proti_ndt.pdf.

- RACLAVSKÝ, J. (2005b): Znovu k argumentům proti nominální deskripční teorii. *ProFil* 6, č. 2, http://profil.muni.cz/02_2005/raclavsky_znovu_proti_ndt.pdf.
- RACLAVSKÝ, J. (2006a): K Zouharově deskripční teorii významu vlastních jmen. *Organon F* 13, 207 – 217.
- RACLAVSKÝ, J. (2006b): De dicto/de re existenční generalizace/důsledky/presupozice. Rukopis. http://www.phil.muni.cz/~raclavsk/texty/existencni_generalizace.pdf
- REIMER, M. (1992a): Demonstrating with Descriptions. *Philosophy and Phenomenological Research* 52, 877 – 893.
- REIMER, M. (1992b): Three Views of Demonstrative Reference. *Synthese* 93, 373 – 402.
- RICHARD, M. (1993): Articulated Terms. *Philosophical Perspectives* 7, 207 – 230.
- ROBERTS, C. (2003): Uniqueness in Definite Noun Phrases. *Linguistics and Philosophy* 26, 287 – 350.
- RUSSELL, B. (1940): *An Inquiry into Meaning and Truth*. London: George Allen & Unwin.
- RUSSELL, B. (2005a): O denotovaní. In: Russell, B.: *Jazyk a poznanie*. Bratislava: Kalligram 2005, 59 – 79. Pôvodné vydanie: On Denoting. *Mind* 14, 1905, 479 – 493.
- RUSSELL, B. (2005b): Filozofia logického atomizmu. In: Russell, B.: *Jazyk a poznanie*. Bratislava: Kalligram 2005, 256 – 377. Pôvodné vydanie: The Philosophy of Logical Atomism. Marsh, R. C. (ed.): *Logic and Knowledge*. London: George Allen & Unwin 1956, 177 – 281.
- RUSSELL, B. (2005c): Poznanie na základe oboznámenosti a poznanie na základe deskripcie. In: Russell, B.: *Jazyk a poznanie*. Bratislava: Kalligram 2005, 407 – 429. Pôvodné vydanie: Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description. *Mysticism and Logic and Other Essays*. London: George Allen & Unwin 1917.
- RUSSELL, B. – WHITEHEAD, A. N. (2005): *Principia Mathematica*. Úvod. In: Russell, B.: *Jazyk a poznanie*. Bratislava: Kalligram 2005, 80 – 216. Pôvodné vydanie: *Principia Mathematica*, vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press 1910.

- SALMON, N. (1981): *Reference and Essence*. Princeton: Princeton University Press.
- SALMON, N. (2005): Are General Terms Rigid? *Linguistics and Philosophy* 28, 117 – 134.
- SCHWARTZ, S. (1980): Formal Semantics and Natural Kind Terms. *Philosophical Studies* 38, 189 – 198.
- SCHWARTZ, S. (2002): Kinds, General Terms, and Rigidity: A Reply to LaPorte. *Philosophical Studies* 109, 265 – 277.
- SEARLE, J. (1969): *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, J. (1997): Proper Names. In: Ludlow, P. (ed.): *Readings in the Philosophy of Language*. Cambridge (Mass.) – London (England): MIT Press 1997, 585 – 592. Pôvodné vydanie: *Mind* 67, 1958, 166 – 173.
- SOAMES, S. (1988): Direct Reference, Propositional Attitudes, and Semantic Content. In: Salmon, N. – Soames, S. (eds.): *Propositions and Attitudes*. Oxford: Oxford University Press 1988, 197 – 239. Pôvodné vydanie: *Philosophical Topics* 15, 1987, 44 – 87.
- SOAMES, S. (1998): The Modal Argument: Wide Scope and Rigidified Descriptions. *Noûs* 32, 1 – 22.
- SOAMES, S. (2002): *Beyond Rigidity*. Oxford: Oxford University Press.
- SOSA, E. (1970): Propositional Attitudes De Dicto and De Re. *The Journal of Philosophy* 67, 883 – 896.
- STRAWSON, P. (1997): *Individuá*. Bratislava: Iris. Pôvodné vydanie: *Individuals*. London: Methuen 1959.
- STRAWSON, P. – CMOREJ, P. (1999): Dialogue about Reference. *Organon F* 6, 395 – 406.
- TICHÝ, P. (1978a): De Dicto and De Re. *Philosophia* 8, 1 – 16. Znovu vydané v: Tichý, P. (2005): *Collected Papers in Logic and Philosophy*, edited by V. Svoboda, B. Jespersen and C. Cheyne, Prague (Czech Republic): Filosofia, Otago (New Zealand): University of Otago Press 2005, 249 – 264.
- TICHÝ, P. (1978b): Two Kinds of Intensional Logic. *Epistemologia* 1, 143 – 164. Znovu vydané v: Tichý, P. (2005): *Collected Papers in Logic and Philosophy*, edited by V. Svoboda, B. Jespersen and C. Cheyne, Prague (Czech Republic): Filosofia, Otago (New Zealand): University of Otago Press 2005, 307 – 328.

- TICHÝ, P. (1979): Existence and God. *The Journal of Philosophy* 76, 403 – 420. Znovu vydané v: Tichý, P. (2005): *Collected Papers in Logic and Philosophy*, edited by V. Svoboda, B. Jespersen and C. Cheyne, Prague (Czech Republic): Filosofia, Otago (New Zealand): University of Otago Press 2005, 355 – 372.
- TICHÝ, P. (1988): *Foundations of Frege's Logic*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- TICHÝ, P. (1994): The Myth of Non-Rigid Designators. *From the Logical Point of View* 3, 20 – 30. Znovu vydané v: Tichý, P. (2005): *Collected Papers in Logic and Philosophy*, edited by V. Svoboda, B. Jespersen and C. Cheyne, Prague (Czech Republic): Filosofia, Otago (New Zealand): University of Otago Press 2005, 861 – 871.
- VOLTOLINI, A. (1995): Indexinames. In: Hill, J. – Kořátko, P. (eds.): *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Filosofia: Praha 1995, 258 – 285.
- WITTGENSTEIN, L. (1979): *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda.
- ZOUHAR, M. (2001): Poznámky o jazyku a ideálnych znakoch. *Organon F* 8, 314 – 322.
- ZOUHAR, M. (2003): Substitution Treatment of Anaphora. *Logica et methodologica* 7, 25 – 44.
- ZOUHAR, M. (2004a): *Podoby referencie*. Bratislava: Iris.
- ZOUHAR, M. (2004b): Unbound Anaphora and Anaphoric Meaning of „The“. In: Běhouněk, L. (ed.): *The Logica Yearbook 2003*. Praha: Filosofia 2004, 299 – 312.
- ZOUHAR, M. (2006): Russell's Theory of Descriptions and the Definite Article. *ProFil* 7, č. 1, http://profil.muni.cz/01_2006/zouhar_russells_descriptions.pdf
- ZOUHAR, M. (vyjde): Definite Descriptions, Reference, and Inference. Vyjde v časopise *Theoria*.
- ŽILINEK, J. (2005): K pojmu význam indexických výrazov. *Filozofia* 60, 412 – 429.

Menný register

a

Almog, J. 57, 61, 69 – 70, 203, 206

Aristoteles 18

b

Bach, K. 58, 203

Běhounek, L. 212

Berger, A. 126, 203

Bertolet, R. 121, 203

Bezuidenhout, A. 204, 206

Borg, E. 141, 203

Braun, D. 141, 203

Burge, T. 175, 203

Buzáßyová, K. 204

c

Carr, B. 11, 17, 203

Čmorej, P. 8, 12 – 13, 16, 24, 30,
33, 35, 50, 63, 64, 67, 78,
86, 94, 111, 118 – 119, 146,
156, 164, 174, 183, 188,
189, 203 – 204, 207, 211

Cook, M. 158, 204

Corazza, E. 64, 127, 141, 204

d

Davidson, D. 7, 10, 204, 206, 207

Devitt, M. 142, 149, 154 – 156,
162 – 167, 168, 177, 186,
204 – 205

Donnellan, K. 61, 205

Duží, M. 24, 126, 174, 183, 205

e

Evans, G. 126, 205

f

Frege, G. 57, 141, 205, 207

French, P. 7, 206, 207

g

Gahér, F. 10, 12, 181, 183, 205

Geach, P. 126, 205

Gómez-Torrente, M. 149, 156,
178, 205

Guenther, F. 208

Gunderson, K. 206, 209

h

Harman, G. 7, 207

Heim, I. 34, 206

Hill, J. 207, 212

Hintikka, J. 206

Hughes, Ch. 53, 206

Hutta, T. 83

ch

Chastain, C. 125, 206

Cheyne, C. 211 – 212

j

Jeshion, R. 111, 206

Jespersen, B. 12, 24, 129, 181,
182, 183, 187, 206, 211 – 212

Jubien, M. 11, 206

k

Kamhal, D. 118, 165, 204, 206
Kamp, H. 34, 206
Kaplan, D. 24, 60, 67, 74, 75,
76, 82 – 84, 119, 120, 121,
123, 124, 128 – 130, 132,
134, 135 – 136, 141, 142,
164, 206 – 207
Katz, J. J. 58, 207
Kiefer, H. 209
King, J. 141, 144, 207
Kolář, P. 12, 207
Kořátko, P. 24, 33, 58, 207, 212
Kripke, S. 7, 8, 17, 26, 36, 40 –
41, 44 – 46, 53, 56 – 58, 60,
61, 64, 69, 70, 79, 80, 82 –
85, 89, 91, 92, 101, 102,
120, 145 – 146, 164, 165,
207 – 208

l

LaPorte, J. 149, 152, 153, 154,
155, 170, 208
Lepore, E. 141, 143 – 144, 208
Lewis, D. 91 – 93, 208
Linsky, B. 152, 208
Ludlow, P. 204, 211
Ludwig, K. 141, 143 – 144, 208

m

Macbeth, D. 154, 208
Marcus, R. B. 74, 82, 208
Marsh, R. C. 210
Martí, G. 91, 93 – 95, 97, 98,
149, 152, 156, 173, 208
Materna, P. 12, 24, 129, 181,
182, 183, 187, 206, 208
Maynard, P. 209
McGinn, C. 145, 149, 153, 208

Mill, J. S. 91, 101, 208
Mondadori, F. 152, 158, 208
Moore, A. W. 208, 209
Moravcsik, J. 206
Munitz, M. 7, 208, 209

n

Neale, S. 33, 102, 125, 126, 141,
208 – 209
Niederle, R. 128, 209

p

Peano, G. 35
Pearce, G. 209
Pendlebury, M. 85 – 86, 209
Perry, J. 136, 141, 206, 209
Plantinga, A. 175
Putnam, H. 152, 164 – 165, 209

q

Quine, W. V. O. 175, 209

r

Raclavský, J. 24, 58, 174, 209 –
210
Reimer, M. 121, 204, 206, 210
Rescher, N. 204
Reyle, U. 34, 206
Richard, M. 141, 210
Řiška, A. 7
Roberts, C. 34, 210
Rohrer, C. 208
Russell, B. 33, 35, 57, 65, 140, 210

s

Salmon, N. 149, 152, 153, 211
Searle, J. 57, 101, 211
Schmidt, M. 24, 94
Schwartz, S. 154, 158, 211

Menný register

Soames, S. 53, 57, 59, 60 – 61,
101, 102, 108, 109, 111,
129, 149, 152, 156, 157,
178, 211

Sosa, E. 175, 211

Sousedík, P. 204

Sterelny, K. 149, 156, 162, 165,
205

Strawson, P. 11, 57, 146, 211

Suppes, P. 206

Svoboda, V. 211 – 212

t

Tichý, P. 13, 129, 156, 174, 183,
187, 211 – 212

u

Uehling, T. 7, 206, 207

v

Voltolini, A. 64, 212

w

Wettstein, H. 7, 206, 207

Whitehead, A. N. 33, 35, 210

Wittgenstein, L. 57, 212

ž

Žilinek, J. 128, 212

Vecný register

a

anaforický reťazec 125 – 126

antiesencializmus 14, 15, 17,
45, 112 – 116, 180

argument

epistemologický (Kripke)
60 – 61

modálny (Kripke) 58 – 59

sémantický (Kripke) 60 –
61

č

čas 20

číslo 9, 30, 159 – 160

d

deľba jazykovej práce 165

demonstratívum, *pozri* indexic-
ký výraz

designácia *pozri* referencia

designátor 25

empirický rigidný 42 – 43,
45 – 46

nerigidný 29 – 31, 41, 53,
62, 176

rigidný 8, 20, 25 – 31, 36,
38 – 39, 41 – 42, 47 – 49,
51 – 52, 53 – 54, 80 – 81,
104, 117, 120, 146, 151 –
152, 156, 162, 168 – 171,
173 – 174, 176, 179, 193 –
198

deskripcia, singulárna 20,
23, 32 – 54, 57, 58 – 61,
127, 128, 136 – 137, 143,
147, 148, 193 – 194, 196 –
197

a jedinečnosť 32, 61

a jej dlhý, resp. krátky do-
sah 102 – 103, 174

a sprostredkovaná referen-
cia 65 – 66, 136 – 137

ako nerigidný designátor 21

ako rigidný designátor 20 –
21, 42 – 43, 56, 111 – 112

empirická rigidná 49, 52,
111 – 112

jej rigidifikácia 59 – 60, 75 –
76

privlastňovacia 34

verzus predikát 33 – 34

deskripcná teória indexických
výrazov 164

deskripcná teória vlastných
mien 57 – 61, 66, 69, 164

jednoduchá 57

zväzková 57

deskripcná teória všeobecných
výrazov 163 – 164, 166

disjunkcia 50, 111, 161

druh, *pozri* intenzia

e

entita, *pozri* objekt

Vecný register

esencializmus 14 – 18, 39 – 40,
42 – 43, 47, 49, 52, 111 –
116, 150 – 151, 156 – 161
aristotelovský 17 – 18, 39,
108, 109, 111, 113, 115 –
116, 158, 171, 172, 177,
179, 182, 187 – 188, 192
druhový, *pozri* esencializ-
mus, aristotelovský
extenzionálny 116, 182 –
183, 187 – 192
inštitúcií 105, 106, 107, 108,
111
intenzionálny 116, 182 –
183, 187 – 192
pôvodu (Kripke) 44 – 46, 53
udalostí 105, 107, 108, 111
esenciálny predikát 157 – 159,
161 – 162, 179
extenzia 147 – 149, 155, 159 –
160, 162 – 163, 175 – 177
neprázdna 147 – 149
prázdna 148 – 149, 150, 159
– 161

i

indexický výraz 24, 67 – 68, 117
– 144, 147, 194, 196 – 197
a jeho anaforické použitie
123 – 127
a jeho charakter 135, 136, 137
a jeho obsah 135, 136, 137 –
138
a kontext jeho použitia 123,
130 – 133, 135 – 136
a ostenzia 121 – 122
ako bezprostredne referujú-
ci výraz 129, 137
ako čistý indexikál 121 –
123, 124, 127
ako demonstratívny výraz
121 – 123, 124, 127
ako ideálny znak 135
ako rigidný designátor 24,
117 – 118, 120, 131 – 132,
136, 139 – 140
jeho realizácia 24, 67 – 68,
117 – 120, 122, 127, 129,
130 – 131, 135, 194
zložený 140 – 144, 194, 195
individuum 9, 10 – 12, 114 –
116, 188
a esencializmus 14
a esenciálnosť jeho pôvodu
(Kripke) 44 – 46
ako abstraktný objekt 10,
11 – 12
ako exemplifikát vlastností
12, 39 – 40
ako fyzický objekt 10, 11
empirické 39
holé 12 – 13, 14
jeho identita 13, 15, 107,
188
okamihové 94
inštitúcia 9, 104 – 106, 109
intencia, zacielená (Kaplan)
121
a ostenzia 121
intenzia 146, 151 – 156, 162,
168 – 174, 176 – 177
druhého rádu 168 – 169
prvého rádu 168 – 171, 175
tretieho rádu 168
iota operátor 34 – 35, 46, 52,
65, 102, 189

j

jazyková konvencia 20, 21, 23,
28 – 29, 62, 63, 64 – 66, 68,
74, 77, 80 – 81, 89, 99, 115,
147, 153, 162, 170, 172,
173, 174, 195, 196, 197

k

kauzálna teória
pre vlastné mená 166
pre všeobecné výrazy 165
konceptualizmus 9
konceptuálna schéma 10 – 12
konjunkcia 50 – 52, 160
krst predmetu 23, 62 – 68, 71,
74, 76, 87 – 88, 89 – 90, 95,
112, 195

l

lambda operátor 12, 35, 46, 189
látko, *pozri* intenzia

m

metafyzický obrat v sémantike
7 – 8
množina 9
prázdna 148 – 149, 158 – 161
modalita
logická 113, 181
nevyhnutnosti 184 – 186
vedecká 113, 181
možný svet 18 – 20, 72 – 74, 91
– 93, 130
ako parameter kontextu
130 – 133
jeho maximálnosť (úplnosť)
18 – 20, 92
jeho neprotirečivosť (kon-
zistentnosť) 18 – 20, 92

n

náležitosť (rekvizita) 183 –
186, 187
náprotivok (Lewis) 91 – 98
negácia 160 – 161
nevyhnutnosť 36 – 37, 43 – 44
slabá 37, 44
nominalizmus 9

o

objekt 9
abstraktný 9, 10
empirický 10, 39, 40, 42
kontingentne existujúci 42
– 43, 80 – 81
matematický 9, 38, 39
nevyhnutne existujúci 38,
40, 42, 79 – 81, 193
operátor „dthat“ 60, 75

p

pocit 9
pomenovanie 23, 62 – 63, 66,
68, 114 – 115, 165
prirodzený druh, *pozri* intenzia
príslovkové určenie času a mies-
ta, *pozri* výraz, indexický
problém trivializovania 153 –
155, 162, 168

r

realizmus 9
referencia
ako dvojargumentový vzťah
8, 37, 76
ako štvorargumentový
vzťah 8, 37
ako trojargumentový vzťah
8

intersvetová 76 – 77
 intrasvetová 76 – 77
 jej bezprostrednosť 21, 23,
 65 – 68, 70, 85 – 90, 91 –
 99, 129, 137, 198
 jej konvenčnosť 21, 23, 85 –
 89, 97 – 99, 198
 jej sprostredkovanosť 65 –
 66, 70, 90, 136, 198
 nerigidná 8, 21
 rigidná 8, 20 – 22, 25 – 26,
 79 – 81, 85 – 90, 91 – 99,
 117, 162 – 163, 193 – 198
 rigidná *de facto* 70, 80 – 81,
 108 – 109, 110 – 111, 137,
 140
 rigidná *de iure* 70, 80 – 81,
 108 – 109, 110 – 111, 137,
 140
 rigidná aplikácia (Devitt) 162
 – 163, 166 – 167, 172, 177,
 178, 186
 rigidný aplikátor, *pozri* rigidná
 aplikácia (Devitt)
 rozlíšenie
de dicto/de re 103, 174 – 177
 charakter/obsah (Kaplan)
 135 – 136
 rigidita *de iure*/rigidita *de*
facto 70, 80 – 81, 108 –
 109, 120, 137, 144, 172 –
 173, 196 – 198
 rola/hodnota (Perry) 136
 typ/realizácia 118 – 120
 výraz/semivýraz (Cmorej)
 26 – 27, 30, 46 – 47, 62, 64,
 86, 89, 94, 96, 101, 106,
 124, 154, 164, 198

s

sémantika 7
 semivýraz, *pozri* rozlíšenie vý-
 raz/semivýraz (Cmorej)
 singulárna propozícia (Kaplan)
 67, 129
 stav 9
 mentálny 9
 vecí 9, 10 – 11, 18
 substantívum 11

t

transparentná intenzionálna
 logika 12, 126, 129, 183

u

udalosť 9, 105 – 106, 109
 ako individuum (Davidson)
 10
 určitý člen 33 – 35
 a jedinečnosť 33 – 34
 a známosť 34

v

vlastné meno 20, 32, 46 – 47,
 55 – 116, 125, 137, 147,
 195 – 197
 „prázdne“ 71, 78 – 79, 95
 a bezprostredná referencia
 23, 65 – 68, 70, 86 – 89, 91
 – 99, 166
 a jazyková konvencia 20, 23,
 62 – 68, 70, 74, 77, 97 – 99
 ako prostriedok čírej identi-
 fikácie individua 65, 69,
 70 – 71
 čiastočne deskriptívne 23,
 64, 99 – 111, 112

- indivídua 100, 107 – 108
- inštitúcie 64, 100, 104 – 107
- jeho arbitrárnosť (Pendlebury) 85 – 89
- jeho konvenčnosť 85 – 89
- jeho zavedenie do jazyka, *pozri* krst predmetu
- udalosti 64, 100, 106 – 107, 110
- verzus deskripcia 46 – 47, 56, 62, 65 – 66, 77 – 78
- vlastnosť
 - čiasťočne esenciálna 16 – 17, 50, 111, 156 – 157, 191
 - druhov 17 – 18, 115 – 116, 158, 170, 177 – 178, 182, 186, 188
 - empirická 17, 36, 50, 52, 111, 157, 177, 190 – 192
 - empirická esenciálna, *pozri* vlastnosť, čiasťočne esenciálna
 - esenciálna 14 – 18, 36, 43, 44, 45, 50, 52, 109, 111 – 116, 150 – 151, 156 – 161, 166, 170, 177 – 178, 182, 186, 187, 189 – 192
 - kontingentná; *pozri* vlastnosť, empirická
 - neesenciálna, *pozri* vlastnosť, empirická
 - netriviálna esenciálna 15, 16, 189 – 190
 - nevyhnutná, *pozri* vlastnosť, esenciálna
 - rýdzo esenciálna 16, 17, 50
 - triviálna esenciálna 15, 187, 188
 - vzťažná 187 – 191
 - pozri* aj intenzia
- všeobecnina 9
- všeobecný výraz 20, 24, 145 – 192, 195 – 197
 - a *de dicto/de re* rozlíšenie 174 – 177
 - a esencialistická teória 156 – 162, 178, 186
 - a extenzionalistická teória 145 – 151, 158
 - a hierarchická intenzionalistická teória 168 – 174
 - a intenzionalistická teória 151 – 156, 168
 - a teória rigidnej aplikácie 161 – 167
 - ako nerigidný designátor *de facto* 173
 - ako rigidný designátor 146, 149 – 150, 156, 157
 - ako rigidný designátor *de facto* 173, 174
 - ako rigidný designátor *de iure* 173, 174
 - pre prirodzený druh 153, 158, 164, 165
 - pre umelý druh 153, 158
- vyplývajúce medzi vlastnosťami (Cmorej) 16, 183
- výraz
 - empirický 8, 39, 43
 - indexický, *pozri* indexický výraz
 - jazykový 9
 - jeho význam 9
 - matematický 25 – 31, 38, 42 – 43, 150, 159 – 160

Vecný register

- verzus semivýraz, *pozri* rozlíšenie výraz/semivýraz (Cmorej)
- všeobecný, *pozri* všeobecný výraz
- výrok
- modálny 72 - 73, 92 - 93, 96
 - o identite 178
 - subjekt-predikátový 18
 - vzťažný 18
- výroková forma 12, 34 - 35, 52
- Z**
- zámeno
- osobné, *pozri* výraz, indexický
 - ukazovacie, *pozri* výraz, indexický
- znak
- akustický materiálny 118, 119
 - gestikulačno-mimický materiálny 118
 - grafický materiálny 118, 119
 - ideálny 118 - 120
 - materiálny, *pozri* znak, realizovaný
 - mentálny 118, 119
 - myslený, *pozri* znak, mentálny
 - realizovaný 117 - 120

Marián Zouhar

Rigidná designácia

Metafyzická téma vo filozofii jazyka

Vydalo vydavateľstvo Infopress

Malá 5, 811 02 Bratislava

v roku 2006.

222 strán.

ISBN 80-85402-79-3